Přehled
historie národu ruského.

Sepsal

Josef Perwolf.

V Praze.

Vlastní náklad. — Tiskem Rohlíčka a Sieverse.

1868.

Dějinstvo.

I. Jméno.

Jméno *Rus* přeneseno r. 862 od Varjago-Rusův do Slovan ze Skandinavie. Že tito Varjago-Rusové byli Skandinavci, v tom snášejí se všichni čelnější zpytatelé dějin ruských, starší i novější; někteří méně střízliví dějezpytcové dělají z nich Slovany, Čudy, Litvany z Prus (nejnověji Kostomarov) a j. (Srv. Šafaříkovy *Slovanské Starožitnosti*, 1. vyd., str. 498 sld.) Nemotorná odvozování starších od Roxolanův, „rozsívání" a pod. pomíjíme mlčením. Jméno *Rus'* (Русь) označovalo tudíž novou říši Rusovarjažskou v severních Slovanech, a dosáhlo vždy širšího významu s posouváním panství knížat Rusovarjažských na jih; za časův prvního letopisce ruského Nestora panovalo již výhradně, zaměnivši staré domácí názvy plemenné Polanův, Drevljanův, Krivičův, Slovanův a mn. j. *Rusí*, *zemí Ruskou*, rozuměn jest veliký národ a říše ve východní Evropě, o níž ok. r. 1150 Krakovský biskup Matouš pravil: „Rus' jest to jakoby celý svět; národ Ruský ten v bezpočetném množství hvězdám nebes se rovná." Domácí jméno národu bylo *Rusin* (v Slově o polku Igorevě *Rusič*), adj. *ruský* (русьскый, русскый, рускый), a tak i u ostatních národův slovanských a j. U Řekův bylo běžné jméno *'Ρῶσ* (*Rós*, národ), *'Ρωσία*, *'Ρωσσία* (*Rósia*, země), jak již r. 866 se vyskytá; u latinsky píšících spisovatelův *Russia*, *Ruscia*, *Ruzzia*, *Ruthenia* a pod., *Russi*, *Rusci*, *Ruzzi*, *Rutheni* (beze všech rozdílův). Východní národové jmenují Rusy *Urus*, *Oros*, Čudové *Vänelaine* (Vendi), Lotyši *Kreevi* (podle starých Krivičův.)

Ale již brzy po založení říše Ruské, od konce XI. stol., užíváno jest jména *Rus'* i ve smyslu užším, ve smyslu totiž země Kyjevské, země starých Polanův, a záhy i ve smyslu země starých Chorvátův (hradův Červenských, Rus' Červená, halická) a Volyně. Novgorodec, Krivič-Smoljanin, Suzdalec, Rostovec a j. kmenové severní a severovýchodní Rusi byli „Rusy, Rusiny" jen v širším smyslu co části celého národu Ruského, veškeré země Ruské, spojené jedním původem, jedním rodem knížecím, jednou vírou a jedním jazykem knižným, kdežto Kyjevan, Červenorus a Volyňan byli Rusy nejen v onom širším smyslu, ale i v užším, místném; „země Ruská" ve smyslu země Kyjevské, Červenoruské a Volyňské, vyskýtá se vedle „zemí" Novgorodské, Polocké, Rostovské a j. Dobře mohl tudíž kníže Daniel Romanovič, který vládl právě v oněch speciálně „ruských" zemích, r. 1255 dav se korunovati, nazvati se „králem Rusi" (*rex Russiae*), a taktéž i jeho potomci na konci XIII. a na počátku XIV. stol. (*rex*, pak *dux, dominus Russiae*). Jméno *Rus'* po dobytí Volyně a Kyjeva skrze Litvíny utkvělo zvláště na halické, Č e r v e n é R u s i, a kníže Halickoruský Jiří nazval se, nejspíše vzhledem k tomu, že větší část této speciálné „Rusi" byla již v držení Litvy, jednou (1335) též knížetem „vší Rusi menší" (*totius Russiae minoris*). Když bylo knížetství Halickoruské připojeno k Polsku (1340), utvořeno z něho vojevodství R u s k é, a za času polského panování označovalo prosté jméno *Ruś* právě toto vojevodství; nyn. východní Halič.

Knížata Litevští, majíce celou podněprovskou Rus v moci, užívali v titulech též jména *Rusi*, což mělo však smysl jen všeobecný, znamenajíc tolik co „mnohé ruské země", jakož často jest v titulech vel. knížat (k. p. lat. „magnus dux Litvaniae nec non terrarum Russiae dominus et haeres," rus. „velikij knjaź Litovskij i mnohych Ruskich zeml' hospodar," a podobné); obyčejný však titul vel. knížat byl: „magnus dux Litvaniae et Russiae," „velikij knjaź Litovskij i Ruskij" (Gedymín nazýval se též „rex Letvanorum

et multorum Ruthenorum"). Po spojení Polska a Litvy (1569) byl titul králův Polských takový: „rex Poloniae, magnus dux Litvaniae, Russiae," a t. d. „Korol' Polskij, velikij knjaź Litovskij, Ruskij" a t. d., „król Polski, wielki ksiaže Litewski, Ruski" a t. d. (Viz hojné diplomatáře litevskoruské.) Název *Rus'* (= mnohé ruské země, též národ Ruský) za času panství litevskopolského v Podněpří jest tudíž jen všeobecný, a (kromě zpomenutého již vojevodství Ruského) bez určitějšího politického významu; pro krajiny jihozápadní Rusi povstávají nebo vystupují pak v popředí jiné, starší nebo novější názvy (kromě úředních názvův vojevodství), jako ku př. Ukrajina, Hetmanština, Záporoží, Polesí, Podolí, Rus Bílá, Malá, Černá, a j., o čemž v. níže; i jméno Litva k. p. znamenalo pak krajiny z větší části Bělorusy obývané (posud jest Ukrajincům „Litvín" Bělorus). Jinak ovšem nepřestává veškerý národ Ruský (*Rus'*) pod panstvím polskolitevským užívati tohoto svého jména národního.

V 2. polovici XII. stol. Rus severovýchodní po horní Volze, po Oce a Kljazmě, okolo Rostova, Suzdale a Vladiměře, dosáhla politické převahy nad Rusí jižní, Kyjevskou. Veliký kníže Ruský sídlil ve Vladiměři, kamž ze spustošeného Kyjeva přestěhoval se později též metropolita vší Rusi (1299). Oba, i metropolita i veliký kníže Ruský, pak osedli v Moskvě, a knížata Moskevští, jsouce od Ivana Kality (1328) napořád již v držení velkoknížecího stolce Vladimirského, nazývají se velikými knížaty (od r. 1547 cary) „vší Rusi (*vseja Rusi, vsea Rusii*)," kteréhož titulu užívali již i někteří dřívější velicí knížata Ruští (Vladimir Monomach, Jiří Dlouhoruký). Tato severovýchodní část veškeré Rusi pod vel. knížaty Moskevskými stávala se jádrem vždy rostoucí říše Ruské, a označována tímto jménem *Rus'*, *Rus'skaja zemlja* ve všech starých památkách, zvláště vzhledem k cizincům. Batyj naznačil Jaroslava starším knížetem „v rus'skom jazycě," chán Mamaj šel „na rus'skago knjazja i na rus'skuju zemlju, na Ruś," Tochtamyš taktéž „na rus'skuju zemlju" atd.

(v. strus. letopisy a j. písemné památky.) Rozsáhlá země Ruská byla tedy podělena mezi Polskem, Litvou a Moskvou; všichni cizí neruští pisatelé označují tuto severovýchodní Rus co část veškeré Rusi podělené mezi Polskem, Litvou a Moskvou, (Jovius, Guagnini, náš Hosius, Thou, Kojalovič a j.); známý baron Herberstein, který v první pol. XVI. stol. do Moskvy byl cestoval, jmenuje k. p. Moskvu „hlavou Rusi," velikého knížete Moskevského „prvním mezi knížaty vládnoucími tehdáž Rusi," a teprvé druhým a třetím vel. knížete Litevského a krále Polského; v podobném smyslu mluví Matěj z Měchova, Guagnini, Kromer, Stryjkowski a j., v podobném smyslu mluvili též vyslanci litevští a polští jednající o mír s Ivanem III. r. 1503, a pak na řece Poljanovce r. 1634; uznávaliť výslovně dvojí Rus, moskevskou a polskolitevskou. Karpiński v zeměpisném slovníku polském (ve Vilně 1766) rozděluje Rus na Rus moskevskou, litevskou (Bílou a Černou) a polskou (Červenou, Malou.)

Obyvatelé Rusi moskevské ovšem uznáváni jsou všude za část národa Ruského, ať slují u cizincův Mosci, Moschi, Russi, Rutheni, Roxolani a pod., mají sebe a uznáváni jsou za část velikého národu Slovanského. Vědomí jednoho původu slovanského, Polákův a Rusův, všude se jevilo, majíc nejednou důležitost i v životě politickém; jednaloť se častěji o spojení obou sousedních říší pod jedním panovníkem, při čemž kladena váha na „slovanský" původ obou národův. Vědomí to jevilo se i jinde v životě, ve spisech, a dobře pověděl k. p. polský kronikář Bielski, že „sama jedność mowy nas i Moskwę jawnie wydaje, żechmy z jednego narodu z sobą poszli, i przetoż spólnego musim być ojca dzieci", a Kromer zase, že „Moskvané jsou jedním z mnohých národův Ruských" (čili, jak to Blazowski polsky přetlumočil, že „Moskwa z wielu Rusiej jedna Moskwą stanęła, nie barzo dawno od zamku i miasteczka Moskwy nazwisko zamieniając"), že jsou jich plémě a část, užívajíce ruského i slovanského jazyka; náš Hosius píše též „národ Moskevský aneb Ruský", a t. d.

Výrazu „říše (gosudarstvo) nebo země Moskevská, Moskva“ užíváno zhusta hl. v politickém smyslu, i označoval říši ruskou mající sídlo v Moskvě pro rozdíl od druhé říše ruské, vel. knížetství Litevského, Litvy. „Moskvané (Moskali Moskviči)“ byli doma obyvatelé stolice, Moskvy, ale ne k. p. Vladimírci, Novgorodci, Kazaňci; užívalo-li se jména toho pro všechny Rusy žijící pod vládou cara Ruského a vel. knížete Moskevského (hl. u cizincův), mělo to význam více politický než národní, tak jako k. p. jménem „Litvín“ rozuměli i Rusína (Malorusa, Bělorusa), i Poláka, i vlastního Litvína, Lotyše, Žida, Němce a j., obývající v „Litvě“, ve smyslu politickém. Charakteristicky ukázal se rozdíl mezi Ruským a Moskevským gosudarstvem za bouří na počátku XVII. století. — „Moskovskoje gosudarstvo“ bylo částí gos. Ruského, jak viděti k. p. z výrazův (bojaři a vojevodové) „Velikija Rossijskija deržavy Moskovskago gosudarstva“, „velikich gosudarstv Rossijskogo carstvija“ „na Moskovskom gospodarstvě i na vsich presławnych gospodarstvach Rossijskich“, „vsego velikago Rossijskago carstvija velikich gosudarstv“, a t. d. Tehdáž byly běžny pojmy o „Novgorodském gosudarstvě“, o „Kazaňském gos.“, které s Moskevským gos. činily jedno Ruské gos., jednu Ruskou državu. Car nazýval se proto „carem vší Rusi“, ale ne Moskevským. V jednáních s Litvou a Polskem počal nejprvé Ivan III. užívati titulu „gosudar vši Rusi“ (dřívější vel. knížata Moskevští nečinili toho), a Litva uznala ten titul, ač s odporem (1503); a z velkoknížecí pak královské kanceláře vycházely listiny do Moskvy s tím titulem. Titulu „car vší Rusi, vel. kníže Vladimírský, Moskevský a t. d.“ počali Poláci uznávati od počátku XVII. století, kde zvolen carem polský králevic Vladislav, a užívali ho pak ke všem carům; nad slovy „vší Rusi“ pozastavovali se sice vyslanci polští (jako již roku 1503) uzavírající mír Poljanovský (1634), ukazujíce k tomu, že není „celá Rus“ pod žezlem carovým, nýbrž i pod králem Polským; uznali však konečně celý titul ten, když

vyslanci moskevští odvětili, že tím není míněna Rus litevská a polská. Během XVII. stol. uznali Poláci i titul „car vší Veliké, Malé a Bílé Rusi“, a psali tak všechny listiny do Moskvy. (Srv. diplomatáře). R. 1764 konečně uznal sněm polský titul „císaře (imperatora) Všeruského“, ovšem zase s vyhražením, že z titulu toho nevyplývají žádná jakási práva a pretense k zemím ruským, náležejícím Polsku a Litvě.

Kromě zpomenuté již Rusi Červené vyskytají se od konce XV. století i názvy: Rus Bílá, Černá, Veliká, Malá. Jméno Rus Bílá vyskytá se nejprvé za vel. knížete Ivana III. Vasiljeviče ve smyslu Rusi Moskevské (ok. 1472) a znamená nejspíše t. co veliká Rus, jakož ve slovanštině jest často bílý = veliký (bílý car = veliký car); ve smyslu říše Moskevské užívá se názvu Rus Bílá sem tam až do 1. pol. XVII. stol. i u cizích (k. p. u Jovia, Guagninia, Golnitze, našeho Hosia, jenž píše „Moskva vší země Ruské bílé hlavní město“, a j.). Ale již v 2 polovici XVI. století nazývají Poláci Bílou Rusí krajiny nyní Bělorusy obyvané, okolo Smolenska, Polocka, Mstislavi, Vitebska a Minska, kterýžto smysl posud má v ohledu národopisném; Černá Rus nazývány pak krajiny okolo Grodna a Brestu. Jméno Rus Veliká ve smyslu Rusi Moskevské, nad níž panoval car Ruský, vyskytá se ovšem již v XVI. stol., ale pouze co forma rhetorská a knižná. Určitějšího významu dostaly názvy tyto teprvé v polovici XVII. stol., když Chmelnický poddal se caru Alekséji, jenž r. 1654 nazval se carem „vší Veliké i Malé (a brzy potom) i Bílé Rusi“; Veliká Rus znamenala říši Moskevskou, Malá Rus Rus jižní, z větší části polskou (korunní), a Bílá Rus Litvu. Podotknouti ještě sluší, že v Polsku (Polákům i Rusínům) slula velmi často i pravoslavná víra „vírou ruskou.“

Forem Rus, Rusin, ruský užívá se od nejstarších dob i v památkách domácích i v cizích; Ruský národ sám povždy jen tyto formy znal a zná, a sice tak, že na jihozápadě oblibena jest forma *Rusin*, na severovýchodě *Russkij* (scil. čelo-

věk); „svjataja Ruś“, „zemlja Svjatorusskaja“ a t. d. slyší se ve všech končinách ruských, v národních písních, skazkách, příslovích a t. d. podnes. Řecká forma pro Rus jest, jak již řečeno, R o s i a. V XVI. století počaly se na Rusi opravovati církevní knihy slovanské dle řeckých; opravy ty začal již mnich Maxim Grek († 1556), hlavně však nástupcové jeho. Tito opravcové zavedli mimo jiné věci i místo starých přesných a zdomácnělých jmen cizí řecká, k. p. místo *Isus* tříslabičné *Iisus* (dle řeckého *Ἰησοῦς*), místo prastarého dobrého *Slověné*, *Slovjané* — *Slavjane*, *Slaveni* (dle řeck. *Σκλάβοι*, *Σκλαβηνοί*, *Σθλαβινοί* atd.), a taktéž místo *Rus*, *Rusin*, *Ruský* — *Rossija*, *Rossijanin*, *Rossijský*. Stará přesná forma udržela se však dlouho vedle této nové, míchána jsouc beze všeho ladu a skladu s novou; formy *Ruś*, *Russia*, *ruskij*, *russkij* vedle a mezi *Rossia*, *rossijskij* jsou odtud v jednom a témž spisu něco obyčejného. Řecké této formy užívalo se promíchaně se starou ve všech zemích ruských, i v Rusi Moskevské i v Rusi polskolitevské (u cizincův se neujala), ba dávána jí tehdejšími učenci přednost před domácí starou přesnou, jakož k. p. výslovně Inoc. Gizel ve své kronice *Synopsis* (v Kyjevě 1674—80) píše „Ruskij ili pače (spíše) Rossijskij narod“, a odvodí řecké jméno toto velmi učeně od „rozsějanije“ (rozsívání), kteroužto domněnku uvodí již o století dříve baron Herberstein. (Stačí nahlédnouti za tou příčinou v B u s l a j e v a *Histor. chrestomathii rus. jazyka*, Moskva 1861, a v četné rus. diplomatáře). Forma řecká ovládla pak v knihách nad starou domácí, a ustupuje této teprvé za novějších časův, ačkoli Rusové podnes raději užívají *Rossija* [rasíja], majíce, jak známo, zvláštní zalíbení v cizích formách (říkajíť posud k. p. Bogemija, Vengrija, Kroacija, Troppau, Lemberg a t. d. místo staroruských domácích svých Čechy, Ugry, Chorvaty, Opava, Lvov a t. d.)

Pouhá libovůle, na žádných podstatných důvodech nespoléhající, jest, činí-li se rozdíl mezi výrazy *Ruś* a *Rosija*, jako ku př. u Polákův, jimž *Ruś* jsou země obývané národem maloruským a bėloru-

ským (*Rusíny*) a *ruski* t. co maloruský a běloruský, kdežto *Rosia* (Rosya) slují jim země obývané Velkorusy (*Rosianiny*) a *rosijski* = velkoruský. Užívá-li se nyní ještě sem tam zastaralého pokrajinského jména *Moskva*, *Moskal*, *moskevský* ve smyslu Velké Rusi a Velkorusův nebo vůbec císařství Ruského, nehodí se to již do našich dob; jestiť to as tak, jako kdyby se říkalo místo Prusy (a bohdá brzy i místo Německo) Braudenburk, místo Italie Piemont a t. d. Jsouť již nyní pod žezlem císaře Ruského spojeny skoro všechny země obývané národem Ruským, všechny skoro Rusi, Veliká, Bílá, Malá, kromě Rusi Červené a Uherské, a císař Ruský není již jen titulem (jako dříve) panovníkem „vší Rusi," nýbrž i skutečností císařem „Všeruským." Co curiosum dlužno ještě připomenouti, že v Haliči musil se dělati a dělá se posud rozdíl mezi adjectivy, foneticky psaným *ruskij* (t. j. halickoruský nebo vůbec maloruský) a etymologicky psaným *russkij* (t. j. velikoruský), rozdíl právě takový, jaký jest mezi „český" a „češský". — Co do latinsko-řecké formy *Rutheni*, podotýkáme, že nebylo původně žádného rozdílu mezi formami *Rutheni* (*Rhuteni*) a *Russi*, jichž se užívalo co synonym; a jakož ku př. panovníci Halicko-rušti a Litevští nazývají se *rex* nebo *dux Russiae*, Rusíni *Russi*, tak vyskytají se zase zhusta v listech papežských i císařských „universorum *Ruthenorum* imperator" pro cary Ruské, a též Herberstein, radě císaři Karlovi, aby císařského titulu neužíval, praví, aby mu psal „principi Ruthenorum"; Rusové v říši Moskevské slují *Rutheni*, výrazy „gens Moschovitica sive *Rutena*," „*ruthenice* id est moscovitice" a jiné nejsou neobyčejné. (Srv. zvlášť Jana Laského, Herbersteina, Matěje z Měchova, Guagnini-a, Possevina a j. Hojné příklady v. u Turgeněva *Historica Russiae monumenta*, v Petrohradě 1841—48, 3 d.); taktéž výrazy „*Rusin*, *Ruś*, lidé *rušti*, víra *ruská*" ve smyslu Rusův říše Moskevské, nezřídka se staví naproti „Litva, polští a litevští lidé, ljadskaja (lešská) věra" (ku př. ve smlouvě krále Sigmunda s bojary moskevskými roku 1610), „Rusin" proti „Tatarin", „busurmanin" (ku př. ve

vypravování o bitvě Kulikovské z konce XIV. stol. v rozkaze vel. knížete Ivana III. z roku 1501 do Kaffy a j.). Nejednou rozuměli se pod slovem *Rutheni* i pravoslavní Slované vůbec. Konečně přilpěl název *Rutheni*, *Rusíni* na kmenu běloruském a maloruském, jakkoli rozdíl mezi *Russi* a *Rutheni*, Rusové a Rusíni, jest jen formálný, tak jako mezi Srb a Srbin, Bulhar a Bulharin, Turek a Turčin a t. d. Lišiti jména *Rus* a *Rossija*, *Rus* a *Rusin*, jest vlastně jen pohodlná libovůle [1]).

II. *Stručný přehled historické geografie a utvoření se státu Ruského.*

Území, obývané četnými kmeny slovanskými později jméno *Rus* přijavšími, dotýkalo se na jihu Karpat, Černého moře a ř. Orla; z pobřeží černomořského jsou však brzy vytištěni rozličnými kočovnými plemeny, Pečeněgy, Polovci, tak že jižními hranicemi plemene ruského byly as vrchoviska Prutu, horní Dněstr, střední Buh a prahy Dněprovské; na západě byli asi San a Buh hranicí k Slovanům polským, horní Němen k Litvanům, na severu a východě sáhali Slované za jezero Ilmeňské a za ř. Moskvu, hraničíce zde s plemeny Čudův, mezi nimiž však byly již četné osady slovanské. Říše

[1]) Pojednali jsme poněkud obšírněji o věci této, poněvadž (teprvé) za našich dob někteří Poláci a francouzští a j. jich nášlapníci, nedbajíce hlubších vědeckých badání, mermomocí chtěli by dokázati, že nynější Velkorusové (Moskalé) nejsou Slované, ba ani Rusové, a že teprvé následkem jakéhosi ukazu Kateřiny II. přijali jméno Rusův (sic), které náleží prý pouze Rusínům, odvětvím prý polským, lechickým; Moskalé jsou prý plemene uralského, turanského, příbuzní Tatarův, Číňanův atd., ba pocházejí prý až z Asyrie od jakéhosi semitského národu „Moschi“ atd. Chování takové, zavrhované ostatně rozumnými Poláky samými, nesvědčí ovšem o valném vzdělání, a soudný čtenář snadno uhodne, kam vlastně všecko směřuje,

Ruská, založená **R u r i k e m** ve severních Slovanech a Čudech, sáhala na samém počátku od Finského zálivu a jezera Ladožského (Nevského) na jihozápadě do Dviny (Polock), na severovýchodě za Bílé Jezero, na jihovýchodě k Oce (Rostov, Murom); hranice její rozšiřovány jsou pak nástupci jeho neustále na jih na slovanské kmeny, dílem poplatné Chazarům. Za knížete Svatoslava okolo roku 966 obsahovala říše Ruská nejen všechny kmeny slovanské, později pod jménem Rusův zahrnuté, ale i rozsáhlou říši Chazarův (kromě Taurie a nejbližšího pobřeží Černého a Surožského čili Azovského moře) Svatoslavem dobytou, tak že východní hranice dotýkaly se Volgy, jižní pak Kubaně. Za Vladimíra sv. připojena na čas země (litevských nebo sarmatských?) J a t v ě g ů v na Podleší mezi Němenem a Narví, utvrzeno panství v pobaltických Čudech a Litvanech do moře i Dviny, obnoveno v Červené Rusi (na krátko ztracené).

Soustava údělův ustálila se od r. 1054 (pomíjíme rozdávání údělův za synův Vladimíra). Toho roku rozdělena jest Rus mezi syny Jaroslava, a povstala tato knížetství: K y j e v s k é od Tater k Dněpru, a spojené s ním N o v g o r o d s k é, které hranice své brzy rozšířilo i na západ do Finska, na sever až k Bílému moři (Terský břeh), na východ do Závoločí (po Dvině), Pečory, Permi, Jugry až za Urál, kteřížto nárůdkové byli Novgorodu poplatni; kn. Č e r n i h o v s k é s Tmutorakaní (na Kubani), Rjazaní, Muromem a zemí Vjatičův; P e r e j a s l a v s k é (již.) a na severovýchodě od něho závislé Rostov, Suzdal, Běloozero a Povolží; S m o l e n s k é, V l a d i m í r s k o - V o l y ň s k é; vedle nich bylo kn. P o l o c k é (Polock, Minsk). Ale údělná knížetství tato přecházejíce z rukou do rukou neustále měnila hranice a drobila se vždy na menší úděly; Rus ztratila mezi tím jihovýchodní své krajiny stepné, Tmutorakaň a země od dolního

---

Původcem a hlavním representantem nevědeckého počínání tohoto jest pan Duchiňski v Paříži. (Srv. též *Národní Listy*, feuill., 1863, 18. čce.)

Dněpru k střední Volze na kočující Polovce a Černé Klobuky. Ke konci XII. stol. a na poč. XIII. byly na Rusi tyto údělné soustavy: P o l o c k (a Minsk) v rodě Vseslava Brjačislaviče, H a l i č (a Peremyšl, Terebovlja, Zvenihorod) v rodě Romana Mstislaviče, Č e r n i h o v v rodě Vsevoloda Olgoviče a země S ě v e r s k á v rodě Svatoslava Olgoviče, rozdrobená na kníž. Novgorodské, Putivlské, Brjanské, Trubčevské, Kurské a j., R j a z a ň (a Pronsk) v rodě Rostislava Jaroslaviče, M u r o m v rodě Svatoslava Jaroslaviče, V o l y ň s k á knížetství v Lucku, Vladiměři a j. v rodě Izjaslava Mstislaviče, S m o l e n s k v rodě Rostislava Mstislaviče, S u z d a l v rodě Jiřího Dlouhorukého (Kyjev, náležející k Suzdali od r. 1169, dostal se pak nejprvé kn. Černihovským, potom na čas Halicko Volynským; na poč. XIII. stol. povstaly ze Suzdalska 3 hlavní úděly: v Rostově a Jaroslavi, ve V l a d i m ě ř i, kdež od r. 1169 sídlili velicí knížata, byl tudíž velkoknížecí „stol," v Perejaslavi a Tveři); N o v g o r o d.

Nájezdem Mongolův a současným vystupováním Litvínův staly se veliké proměny v území Rusi, kteráž odtud rozdělena jest na dvě části, severovýchodní a jihozápadní. Na severovýchodě, sídle velikého knížete (nejprvé ve Vladiměři, potom v Moskvě), jeví se ke konci XIII. a na zač. XIV. stol. tato knížetství: veliké knížetství V l a d i m i r s k é, kteréž mezi tím rozdrobilo se na mnoho menších údělův (Moskevské, Suzdalské, Tverské, Rostovské, Bělozerské a j.); samo veliké kníž. Vladimirské se stolcem velkoknížecím bylo do r. 1328 v držení rozličných knížat Ruských, od r. 1328 však jest nerozdílně spojeno s kn. Moskevským, s nímž v druhé polovici XIV. stol. splynulo; kníž. M o s k e v s k é, s počátku malé ale vždy více se zmáhající a ostatní zatemňující (na poč. XIV. stol. obsahovalo kromě Moskvy jen Kolomnu, Peremyšl, Zvenigorod, Ruzu, Serpuchov, Perejaslavl), S u z d a l s k é s N í ž e g o r o d s k ý m (s Galičem, Kostromou, Gorodcem, Starodubem, Ugličem), T v e r s k é (se Rževem, Zubcovem, Kašinem), R o s t o v s k é, B ě l o z e r s k é; knížetství R j a z a ň s k é (s Perejaslavi, Pronskem);

Sěverská knížetství velmi četná, v Brjansku, Kozelsku, Kursku, Hluchově, Odojevě, Karačevě, Trubčevsku, Putivli a j.; Smolenské; kníž. Kyjevské a Černihovské strašně spustošená neměla vždy svých knížat, počítala se však za města vel. knížete; Novgorod s rozsáhlým územím, a malý Pskov, kteréžto oba náležely od polovice XIII. stol. ke správě velikého knížete. Na jihozápadě povstalo v první polovici XIII. stol. z kníž. Volyňského a Halického a j. mocné království Halickoruské, obsahující země ruské od ústí Dunaje do pramenův Němena, od Karpat a Sanu do Dněpra; větší města byla tu Halič, Peremyšl, Dubno, Luck, Vladiměř, Červeň, Cholm, Belz, Kamenec, Kremenec, Ovruč, Turov, Pinsk, Kobrin, Brest, Volkovisk, Novgorodok. Ke království tomu připojena i část země pokořených Jatvěgův, Podlaší, jakož i na čas Kyjev (1239). Severní krajiny království toho (Novgorodok, Grodno, Slonim, Volkovisk, a j.) dobyty jsou ok. 1251—1253 na Litvínech, kteří v první polovici XIII. století z původní země své (po Němenu) vystoupivše udeřili na sousední knížetství ruská a je sobě podrobili, zvláště za knížat Ringolda a Mendoga. Po r. 1235 stal se Polock a Minsk litevským, r. 1241 Grodno, Novgorodok, Slonim, Volkovisk. Z pobaltických krajin čudských a lotyšských vytištěni jsou Rusové (Published Počané a Novgorodci) od Německých rytířův, kteří zarazili na počátku XIII. stol. v Kuronii i Livonii a později i v Estonii mocné panství, a od Švédův (ve Finsku). — Po smrti krále Daniela, v druhé polovici XIII. století, Litva zase vystupovala výbojně proti Rusi, za Litavora a Vitenesa (1273—1315). Knížetství Halicko-Vladimirskému odňala Slonim, Brest, Grodno, Sluck a j. Za Gedymína (1315—1340) dobyli Litvíni Turova a Pinska, pak Volyně, Kyjeva, Černihova a Perejaslavi (1320—1321), a panství litevské upevněno i na Polesí i Podlachii. Olgerd (1341—1377) zaujal Vitebsk, země ke hranicím kníž. Smolenského, ostatní Sěverii (Novgorod, Starodub, Brjansk, Putivl a j.) a země až k ústí Dněpru; Vitovd dobyl

konečně i Smolenska (1395, 1404) a země až k Ugře. V celé této jihozápadní Rusi vznikají nová údělná knížetství, rozdávaná dílem knížatům z rodu Gedymína, dílem Rurikovičům zanechaná; tak v Minsku, Novgorodku, Pinsku, Slucku, Kyjevě a j. — Knížetství Halického dobyli Poláci (1340), a pak dostali i části Volyně, o niž a o Podolí bez přestání pak se tahaly Polska a Litva.

Knížetství Moskevské připojilo k sobě během XIV. a první polovice XV. stol. mnoho knížetství a zemí ruských, a sice smlouvami, koupí, dědictvím i výbojem; tak Běloozero, Galič, Uglič (za Ivana Kality), část kníž. Rjazaňského na lev. břehu Oky (Ivan II.), vel. kníž. Vladimírské, zemi Meščerskou a část země Mordevské (Dimitrij Donský), kn. Nížegorodské a Suzdalské, Gorodecké, Muromské, Rostovské (Vasilij I.), zemi Jeleckou od kn. Rjazaňského (Vasilij II.), a j. menší. Údély ty jsou z větší části zrušeny a přímo ve vel. kn. Moskevské vtěleny a jen malé zůstaveny, tak že 1462 záležela východní Rus (pod vrchmocí knížat z rodu Ivana Kality) z těchto částí: 1. Říše Moskevská (vel. knížetství Vladimírské a Moskevské, již pomíchaná a rozl. knížetstvími rozmnožená, potom malá kn. Dmitrovské, Uglické, Volocké, Vologodské, Rostovské, Jaroslavské); 2. vel. kn. Tverské v rodě Michala Jaroslaviče (Tver, Starica, Kašin, Zubcov Klin); 3. vel. kn. Rjazaňské v rodě Jaroslava Svatoslaviče (značně zmenšené o levý břeh Oky, v Perejaslavi Rjazaňské, Pronsku, Rostislavi, Perevitesku a Staré Rjazani); 4. kn. a republika Novgorodská, a 5. kn. a rep. Pskovská, obě uznávající za vrchního pána vel. knížete Moskevského. Za Ivana III. vtělena jsou menší knížetství bezprostředně ve vel. kníž. Moskevské (Dmitrov, Vologda, Vereja, Volok), r. 1478 a sld. Novgorod s rozsáhlým svým územím, r. 1485 Tver, r. 1489 dokonce svob. obec Vjatka, mezi r. 1492—1503 četná litev. knížetství Sěverská (Odojev, Vorotynsk, Bělsk, Peremyšl, Kozelsk, Tarusa a j., na samé hranici moskevské též Vjaźma, potom Černihov, Putivl, Rylsk, Starodub, Novgorod Sěverský, Ljubeč, Homel, Počep,

Trubčevsk, Brjansk, Mcensk, Dorogobuž, Mosalsk, a mn. j.). R. 1487 učiněn chanát Kazaňský odvislým. Za Vasilije III. vtělen Pskov (1510), dobyt Smolensk (1514) a připojeno vel. kníž. Rjazaňské (1517). Za Ivana IV. připojeny jsou konečně tatar. chanáty Kazaňský (1552), Astrachaňský (1554), Sibířský, kdež od r. 1581 počínajíc šířeno panství ruské neustále na východ skrze XVII., XVIII. i XIX. století. (Srv. Sprunerův *Histor.- geogr. Handatlas*, Nro. 47.) Území kozákův Donských a Kabarda až k Tereku taktéž počítány za část Rusi Moskevské, která za Ivana IV. zaujímala asi 65.000□ m. s 12 mil. obyv. Země na západě získané, Livonie (1558) a Polock (1563), ztraceny již r. 1582 příměřím Zápolským na Polsko, a r. 1583 na Švédy pomořská města ruská Jam, Ivangorod a Koporje (tato r. 1595 opět získána, ale již r. 1617 mírem Stolbovským s celou Ingrií zase ztracena). Za carův Feodora a Borisa posunuty jsou hranice rus. v Sibíři od Irtyše k Jeniseji, na jihovýchodě pak panství rus. utvrzeno v stepech nyn. gubernií Orlovské a Voroněžské až k Donci. R. 1618 příměřím Deulinským postoupila Moskevská Rus Polsku Smolenska (a Dorogobuže, Roslavi, Bělé), Novgorodu Sěverského, Černihova, Starodubu, Trubčevska a j., což potvrzeno r. 1634. Ztráty tyto na západě nejsou nahraženy uvedením v poplatnost rozličných plemen sibiřských, Burjatův, Jakutův, Jukagirův, Korjakův, Čukčův. Ale již za cara Alekséje podržela Moskevská Rus z dobytých zemí polskolitevských Smolensk, Sěverii a Malou Rus na levém břehu Dněpra s Kyjevem (příměří Andrusovské r. 1667, potvrzené r. 1686). V Asii posunuty jsou hranice ruské podle hranic Číny až k moři Ochotskému, ačkoli r. 1689 Rusové musili opustiti zaujaté území Amurské.

Za Petra Vel. dosáhlo Rusko konečně přímořských zemí švédských: Livonie, Estonie, Ingrie a Karelie s Vyborgem a Kexholmem (mírem Nystadským 1721); Azov získaný 1698 ztracen r. 1711, a zakavkazské země perské Derbent, Baku, Gilan, Mazanderan, Astrabat, získané r. 1723, ztraceny jsou zase

r. 1732 a 1735. Za to však uznala část Kirgizův vrchmocí ruské (1731, 1738). R. 1739 dosáhlo Rusko od Turecka mírem Bělehradským pustých stepí mezi Doncem a Buhem v sousedství chánství Krymského. R. 1743 dosáhlo od Švédska mírem Aboským části Finska do řeky Kymeny s městy Frederikshamem a Vilmanstrandem a zbytku Karelie s Nyslotem, tak že ok. r. 1762 povrch říše Ruské obnášel v Evropě 83.120 □ m. a v Asii 242.900 □ m., celkem 326.020 □ m. Za Kateřiny II. připojena jest větší část Polska trojím rozdělením (1773, 1793, 1795), získány tím skoro všechny země ruské, dříve Litvou a Polskem dobyté (kromě Haliče), celkem ok. 8000 □ m. s 6 mil. obyv. a posunuty hranice Ruska hluboko na západ k Němenu a Buhu. Zároveň získány od Turecka Azov, Kerč, Jenikale, Kinburn (mírem Kučuk-Kajnardžiským 1774), k čemuž brzy připojeno i chánství Krymské (pobřeží Azov. moře, poloostrov Taurie a země pokubaňská r. 1783), pak země mezi dolním Dněstrem a Buhem s Očakovem (mírem Jasským 1792). Povrch zemí nabytých za Kateřiny obnášel ok. 11.000 □ m. Taktéž jest utvrzeno rus. panství v Asii a šířeno do Ameriky (24.300 □ m.), kdež pak zřízena r. 1799 zvláštní amerikánská kompanie. Za Pavla (roku 1801) připojena Gruzie 970 □ m., tak že Rusko na počátku XIX. stol. mělo 360.000 □ m. (93.000 v Evropě) s 36 mil. obyv. Za Alexandra I. (r. 1803) připojeny Imeretie a Mingrelie a jiné pomezné krajiny Kavkazské (685 □ m.); mírem Gulistanským s Persií (1813) chanáty Karabagh, Ghanža, Šeki, Širvan, Derbent, Kuba, Baku, Talyšin (1245 □ m.). V Evropě získán od Prus mírem Tylžským kraj Bělostocký (1807), od Švédska mírem Frederikhamským Finsko (1809), od Turecka mírem Bukureštským Besarabie (1812). Na kongrese Vídeňském získána větší část vel. knížetství Varšavského, tak zv. království Polské (1814). V celku získáno za Alexandra 10.780 □ m. s 5 mil. obyv. Za Alexandra I. a Mikoláše uznaly konečně ostatní ordy Kirgizův vrchmocí ruské, a panství ruské šíří se pořád dále na jih mezi tureckými

tamními plemeny. R. 1828 získány od Persie v Kavkazsku chánství Erivanské a Nachičevanské (316□ m.), r. 1829 od Turecka ústí Dunajská a v Asii pašalik Achalcický (580□ m.). Za Alexandra II. mírem Pařížským (1856) ztratilo Rusko z Besarabie 205□ m. s 250.000 obyvatelův. V Asii šířilo a šíří se Rusko neustále; od Číny získáno veliké území Amurské (r. 1858 a 1860) as 13.000□ m., v Kavkazsku jest panství ruské utvrzeno (1859), a šíří se posud dále do krajin Turkestanských, kdež činí řeka Syr hranici Ruska a chánství Bucharského (1866). R. 1867 postoupilo Rusko Spojeným Obcím Americkým své části Ameriky (nyn. stát Alaska).

III. Vlastní dějiny.

1. Od nejstarších dob do vpádu Mongolův (1240).

Země nazývaná nyní evropským Ruskem byla za dávna oblíbeným kočoviskem různoplemenných národův, známých Řekům a Římanům hlavně pod jménem Skythův a Sarmatův, pročež země ta slula Skythie i Sarmatie. Později, v prvních stoletích po Kristu, stali se pověstnými z kočujících národův tamních hlavně dva, Hunové a Avaři, otřásší západní Evropou. — Když veliké hnutí kočujících plemen poutichlo, zjevuje se jasněji v zemích těch národ usedlý na velikém prostranství zatatránských zemí, svlažovaných Buhem, Dněstrem a Dněprem i jeho přítoky, na severu zasáhaje až za jezero Ilmeňské, na východě k řece Oce; jsouť to Slované, ode dávna tu usedlí. Dělili se na několik plemen od sebe nezávislých (Slověné, Kriviči, Dregoviči, Radimiči, Vjatiči, Dulěbi, Drevljané, Poljané, Chorváti, Tiverci, Uliči, Sěverané a j. plemena ta dělila se zase na rody; každý rod žil oddílně pod svým náčelníkem čili knížetem. — Slované zabývali se hlavně orbou; klaněli se silám přírodním, hromu (Perunu), slunci (Dažbogu, Chorsu), ohni, větru; věřili v pohrobný život; vyvinuté

bohoslužby neměli, jich náčelníci byli spolu kněžími, přinášeli oběti. Vedle Slovanův žila na severu a severovýchodě četná plemena Čudův (Finův), po Volze turečtí Bulhaři, na západě po Němenu a Dvině Litvané. Slované nejsouce mezi sebou svorni dostali se z části v područí cizích národův; tak jihovýchodní kmenové po Dněpru a Oce osedlí poplatni byli tureckým Kozarům, kdežto zase severo-západní snášeli nájezdy bojovných skandinávských Normanův (Varjagův, Rusův). Sotva byli Slované ti (Novgorodští) a sousední jim Čudové vymanili se z područí varjažského, any tu vznikly mezi nimi spory; aby je příště zamezili, rozhodli se povolati ze zámoří Varjago-Rusy, aby jim vládli. K tomuto vyzvání přišli tři knížata varjagorušti, bratří Rurik, Sineus a Truvor, do Slovan, a osedli v Novgorodě, Běloozeře a Izborsku (862). Po brzké smrti obou bratří připojil Rurik († 879) jich úděly k svému panství, jež nazýváno odtud *Rusí*. Utvrzením se Rurika na knížecím stolci mezi severoslovanskými i čudskými kmeny počíná se ruská historie, jelikož tím položen základ k říši Ruské. Tři momenty charakterisují vládu prvních nástupcův Rurikových: 1. pokoření kmenův slovanských a spojení jich pod jednu vládu a v jeden národ („národ Ruský"); 2. boje se stepními asiatskými plemeny; 3. vojny a svazky s Řeckem, a tím i rozšíření křesťanství.

Z nástupcův Rurikových Oleg (879—912) pokořil slovanské kmeny podněprovské a učinil Kyjev stolicí své říše. Odtud obrátili se dobrodružní knížata varjažští dále na jih proti císařství Řeckému. Cařihrad dvakráte musil se vykoupiti daní od vojsk ruských, za Olega (907) a Rurikoviče Igora (944). Panství nad slovanskými plemeny utvrzeno, a vzbouřilí Drevané, kteří byly Igora zabili (945), jsou skroceni. Za Igora byli v Kyjevě již křesťané, a žena jeho Olga přijala 957 v Cařihradě křest. Syn Igorův Svatoslav byl taktéž výbojný dobrodruh; pokořiv Vjatiče a Kozary vypravil se k vyzvání Řekův proti zadunajským Bul-

harům (967), kdež i zůstati chtěl; jest však odtud spojenými Bulhary a Řeky vyhnán a vraceje se domů zahynul (972). Po několikaletém sporu mezi třemi Svatoslavovými syny o stolec knížecí dosedl naň nejmladší Vladimír (980—1015). Jsa nejprvé horlivým pohanem přilnul pak taktéž horlivě ku křesťanství přijav je z Cařihradu (988), a po příkladě a rozkazu jeho učinil tak veškeren národ Ruský. Utvrdiv pokoj uvnitř rozsáhlé své říše zabezpečil její hranice častými boji s národy sousedními, Jatvěgy, Bulhary (povolžskými), zvláště pak s dravými Pečeněgy, národem tureckým, který vytisknuv Kozary kočoval v jižní Rusi a neustále znepokojoval zemi Ruskou. Po smrti Vladimíra nastaly krvavé spory mezi 12 syny jeho, „údělnými knížaty“; starší knížata hleděli všelikými spůsoby odstraniti mladší, aby sami ovládli celou říši. Nejstarší Svatopluk, jenž byl sprovodil ze světa již tři bratří, zbaven jest konečně stolce mladším bratrem Jaroslavem; ale i ten musil na čas poděliti se o Rus s bratrem Mstislavem, knížetem Tmutorakaňským, a spojil ji v jedno teprvé po smrti Mstislavově (kromě knížetství Polockého), rozšířil šťastnými válkami hranice její do krajin čudských (okolo nynějšího Derpta), do ruských Chorvat (nyn. východní Haliče), a zabezpečil je úplným skrocením Pečeněgův.

Smrtí Jaroslavovou (1054) počínají se dlouhověké sváry široce rozvětveného rodu Rurikova, v němž posloupnost nebyla zákonně blíže určena. Vládliť knížata zemí Ruskou všichni vespolek nedílně. Nejstarší v celém rodě, veliký kníže, vládl nejstarším knížetstvím, nejstarším „stolem“, Kyjevem, požívaje u mladších vážnosti co „otec“ u svých „dětí“; mělť starati se o prospěch celého rodu, o dobro země Ruské, měl právo souditi i trestati mladší, rozdával úděly, vdával osiřelé dcery knížecí. Ostatní knížata vládli druhými zeměmi dle staršinství; dědičnosti po otci nebylo, a umřel-li veliký kníže Kyjevský, vstoupil na jeho místo nejstarší člen celého rodu, při čemž i ostatní knížata přejímali taktéž dle staršinství úděl za úděl, za horší

lepší; mladší tito knížata měli staršího hluboce ctíti, jeho poslouchati na první vyzvání a vystupovati v pochod po jeho rozkazu. Ale všechna tato práva a závazky vyplývaly jen z citu a lásky rodové, a jakmile mladší domnívali se, že starší nezachází s nimi jako otec, ihned odepřeli mu poslušnost a sáhli k soudu božímu, t. j. k vojně, k odboji. Kdož z knížat zemřel nedočkav se staršinství, toho synové nemohli dosíci stolu Kyjevského (knížata *izgoji*). Z nejistých těchto poměrův a častého měnění údělův, které ovšem nemohlo se díti pravidelně, vznikají neustálé ony domácí sváry a vojny knížat Ruských, v nichž chtivě se účastnili sousedé Rusi, Pečenězi, Polovci a Poláci, rozličnými knížaty na pomoc volaní. Sváry ty začaly se zvláště za vel. knížete Izjaslava Jaroslaviče († 1077) následkem toho, že synové nedědili údělův po svých otcích, a strýcové nechtěli dávati zemí osiřelým synovcům. Sváry ty ustaly na čas sjezdy knížat Ruských v Ljubči (1097) a Vitičevě u Kyjeva (1100); stav državností knížat jest na krátko urovnán, a síly ruské mohly vydatně se obrátiti proti novým vrahům jižní Rusi, vstoupivším na místo Pečeněgův, proti Polovcům. V bojích těch proslavil se hlavně šlechetný a vlastenecký kníže Perejaslavský Vladimír Monomach, který po smrti velikého knížete Svatopluka Izjaslaviče (1113) co nejhodnější kníže Ruský i proti obyčeji staršinství povolán na stolec velkoknížecí. Obyčej ten porušen i po smrti Monomachově (1125), kdež stal se vel. knížetem syn jeho Mstislav (do 1132). Smrtí Mstislavovou obnoveny staré sváry i v samém potomstvě Monomacha; vznikalyť zase z toho, že synovcové, synové staršího bratra, usilovali odníti mladším strýcům staršinství a stolec Kyjevský. Ve spory Monomachovičův vmísili se i Svatoslaviči (Olgoviči) Černihovští, jimž po obyčeji náležel stolec Kyjevský již po smrti Svatopluka Izjaslaviče. Kyjev přecházel z rukou do rukou, obyčeje staršinství nešetřeno, až konečně r. 1169 nejstarší člen rodiny Monomachovy, Rostovsko-Suzdalský

kníže Ondřej Jurjevič Bogoljubský, branně dobyl Kyjeva.

Ale Ondřej nepřestěhoval se již do Kyjeva, nýbrž zůstal na severu, a od jeho času vystupuje na hlavní scenu místo jižní Rusi Rus severní se svými zvláštnostmi přírody i národu. Přední města byla zde Rostov, Suzdal, potom Moskva a Vladimíř, kdež co ve městě novém, starodávné svobody méně zvyklém, zarazil Ondřej své sídlo, a kdež toto i nadál zůstalo přes všechna úsilí staršího Rostova. Snahám Ondřeje, usilujícího zjednati si úplnou nadvládu v celé Rusi, státi se tu samovládcem s porušením platných poměrův rodových učiněna sice přítrž násilnou jeho smrtí (1174); ale snahy ty obnoveny jsou jedním z jeho nástupcův, dosedajících na stolec velkoknížecí již s rušením dávného obyčeje staršinství — Vsevolodem (Vševiadem) III. Jurjevičem (1176—1212), vzorem potomkův jeho, knížat severních co do snah rozšiřovati panství i moc všelikými prostředky. V neustávajících svárech ruských knížat na severu i na jihu proslavil se tehdáž šlechetný bohatýr Toropecký kníže Mstislav Mstislavič *Udalý* (statečný), tu míře svářící se knížata, tu chráně slabšího proti silnějšímu i v dalekém Novgorodě i vzmáhajícím se knížetství Halickém i v samém Vladimírsku. Přičiněním jeho dosti pokojna byla země Ruská, an náhle se jí objevil od jihovýchodu hrozný nepřítel — Mongolové (Tataři); v bitvě na Kalce poraženi jsou knížata Ruská a spojení s nimi Polovci (roku 1224). Ale ani hroznou touto pohromou, které vítězové ihned dále nepoužili, nespamatovali se knížata Ruští; na jihu svářili se o Halič, v Podněpří bojovali mezi sebou Monomachoviči a Olgoviči — a v takovém stavě věcí zastižena jest Rus opětným hrozným nájezdem tatarským Batyje, jenž přitrhl s 300.000 m. od východu (1236). Dobyty jsou rychle po sobě Rjazaň, Kolomna, Moskva, Vladimíř (1238) a j., hrozně spustošena celá severovýchodní Rus, vel. kníže Jiří dvakráte poražen zahynul; Tataři vrazili i do jižní Rusi (1239),

dobyli Perejaslaví, Černihova konečně i staroslavného Kyjeva (1240), Volyní pak vtrhli dále do Uher a do Polska. Rus stala se poplatnou chánům Tatarským. Odtud jižní Rus s Kyjevem, hrozně Tatary spustošená, mizí s jeviště historického a život ruský soustřeďuje se na severu.

Vnitřní poměry Rusi od polovice IX. do polovice XIII. století.

Založením ruské říše a tvořením se jednoho národu mizí dřívější plemena (i jich názvy) i rody, a živobytí rodové samo zaniká; v popředí vystupují názvy pokrajinské vzaté od hlavního města (Kyjevané, Vladimírci, Černihovci, Smolňané, Rostovci); všechny tyto krajiny (země, volosti — vlasti) a jich obyvatelé počínají cítiti se co jeden národ jedné země Ruské. Příchodem knížat Varjažských zanikali i původní slovanští náčelníci čili knížata a stávali se poubými váženými rádci nových knížat vedle družiny. Každá krajina měla svého knížete, zcela neodvislého v záležitostech správy svého údělu, své „otčiny"; ale kníž. Ruská vládnouce (jak už svrchu podotčeno) zemí Ruskou vespolek, měnila svá knížetství dle staršinství, čímž zůstávaly všechny úděly v těsném spojení a tužen cit jednoty podporované i neustálými spory knížat o Kyjev; chodilyť s knížaty severní družiny na jih, jižní pak na sever. Jméno kníže (*knjaž*) náleželo pouze členům Rurikova potomstva; nejstarší slul veliký kníže. Kníže, povolaný „knjažit i vładět", na znamení povýšení jest „posazen na stolec" a přísahal celováním kříže; byl hlavním vojevůdcem ve vojně a vrchním soudcem v čas míru, vydávaje zákony, sbíral daň ze svého údělu; kromě toho přinášely mu cla i pokuty a vlastní statky (*žizň*) veliké důchody. Okolo knížete byla družina, jeho bojovníci, rádci (*dumci*), úředníci, nejdříve ovšem hlavně Varjazi a j., potom však Slované; dělili se na starší (*boljaři*, *bojaři*, *ogniščané*), hlavně rádci, a na mladší (*grid'*, *grid'ba*); k družině počítalo se též vlastní služebnictvo knížete (pasynci, otroci, dětští, dvořané a. j.). Družinník nebyl vázán na knížete, nelíbilo-li se mu, mohl

odejíti k jinému knížeti; za příčinou tohoto neustálého přecházení nemohl z družinníkův vyvinouti se stav stále usedlých bohatých statkářův. Vojsko záleželo z družiny a z plukův sbíraných na čas vojny z ostatního obyvatelstva městského i selského. Branná moc veškeré Rusi sáhala zajisté daleko nad 100.000 mužův; kromě toho najímali se i Varjazi, Pečenégové, Polovci a j.

Staroruská města či hrady (*gorody*) byly opevněná místa (hl. dřevěná), útočiště okolního obyvatelstva v čase nebezpečí; v hradě (dětinci) žil kníže nebo jeho posadník (náměstník); za hradbami (v předhradí — *peredgorodije*) osazeni byli rozliční průmyslníci. Značnější města byla Kyjev, Novgorod, Polock, Smolensk. Kníže povolával na radu kromě své družiny (hl. bojary) i městské starší, potom veškeré obyvatelstvo, na sněmy — *věče* (stčes. *věce*). Věče, výraz svrchovanosti národu, nabývala pak za neustálých bouří domácích a svárův knížat ruských, ode druhé polovice XI. století, vždy větší váhy. Nade všelikými právy rodu knížecího, nad právem staršinství, stojí vůle národu samého; Kyjevané, Početané, Smolnjané, Rostovci, Novgorodci a j. povolávali si knížata a vyháněli zase po své vůli. Věče svolávano zvukem zvonu („sezváněno“) na jisté veliké náměstí (v Kyjevě k. p. k sv. Sofii, v Novgorodě na dvorec Jaroslava). Mocná věče byla v Kyjevě, Polocku, Smolensku, Rostově, nejmocnější však v Novgorodě. Od konce XI. století povolávají si Novgorodci knížata, kdy se jim zlíbilo, a zase je vyháněji; nad knížetem stálo tu napořád věče, hromada, sněm všeho Novgorodu. Městečka (*prigorody*) neměla věčí, a spravovala se dle hlavních měst, svojich *vlasti*. Na jihu toto věčevé ústrojí pokleslo pádem Kyjeva; v Halické Rusi pak na místo vůle celého národu vstupovala vůle vyšších tříd, bojarův, privilegované to korporace tvořící se vplyvem západním. Na severovýchodě, který teprvé po příchodě Varjagův stal se kolonisací slovanským, toto věčevé ústrojí buď ani se neujalo nebo záhy zaniklo, zvláště když jediné v tamních krajinách větší město mající věče, Rostov, kleslo za synův Jiřího

Dlouhorukého, a moc knížecí vzrostla na ujmu obyvatelstva. Měšťané (*hražané*) dělili se (hl. k účelu válečnému) na desátky a sotně, jimž vévodili desátští a sotští, tito pak záviseli od tysjackého čili vojevody hradského. V ten čas připomíná se na Rusi ok. 300 měst. Za příčinou skoro výhradně dřevěných staveb trpěla města ruská velmi často hroznými požáry. Obchodem slynuly zvláště Kyjev (s Řeckem) a Novgorod (se Skandinavií a Němci), potom též Smolensk a Polock, oba ležící na obchodní dráze mezi Baltickým a Černým mořem. Rusové dodávali hlavně hrubé látky, přírodniny atd. a odbírali výrobky umělé. Peněz užíváno kožených (kuny) i zlatých a stříbrných (grivny, srebreníky), domácích i cizích. Ve slobodách (novějších osadách) a vsech žili buď svobodní sedláci (*smerdi*) pod svými starostami, nebo nevolná, porobená čeleď, (*najmitstvo*, *obeľ*, *chlapi*), majetek svých pánův (zajatí, dlužníci, dobrovolně v porobu se davší). Následkem výboje a poměrův rodových považovala se celá země za vlastnictví (*otčinu*) knížecího rodu (a po zaniknutí citu rodové jednoty za vlastnictví jednotlivého knížete); smerdi na ní osedlí byli tudíž jen dočasnými jejími držiteli, nájemníky, berouce z ní požitky a odvádějíce knížeti rozličné dávky; jinak ale mohli jako družinníci zcela volně odcházeti. Na jihovýchodním pomezí země Ruské žili jinoplemenni polokočovníci (Černí Klobuci, Torci, Berendéji a j., Brodníci) pod svými náčelníky v jakési závislosti od ruských knížat. Vzhledem k veliké rozsáhlosti země Ruská byla jen řídce obydlena; kromě toho hubena i neustálými sváry knížat, nájezdy cizích nepřátel, jakož i morem, hladem (zvl. na severu). Živobytí národu bylo velmi prosté; zvláštního pohodlí ve svých dřevěných domech neměli, větší péče vedena jen o stavení církevní, k čemuž povoláváni jsou hl. cizí mistři, Řekové a Němci, později též domácí. — Zákonodárství byla jedna z hlavních péčí knížat, o něž se radili s družinou, s městskými staršími i měšťany a s biskupy. Jaroslavu I. přičítá se první psaný zákonník *Pravda ruská*; viděti v něm říši právě se utvořivší, i jasné stopy dřívěj-

šího života dle kmenův i rodův; tak k. př. vrah netrestán státem, nýbrž příbuzní zabitého musili vraždy té pomstíti, i nebylo-li jich, platil vrah nebo (nemohl-li býti vrah vypátrán) celá honitva (*verv*) knížeti hlavu (*viru*), jejíž výše řídila se stavem zabitého. Synové Jaroslava odňali příbuzným zabitého právo pomstíti se smrtí vraha, ustanovivše, aby tento vykoupil se penězi. Ve přích užíváno ordalií železa a vody, a potom i soudních soubojův (*pole*).

Církev. Křesťanství s větším úspěchem se ujímalo na jihu, kdežto na severu a severovýchodě na rozhraní živlův slovanského a čudského zápasilo dlouho ještě se zakořenělým pohanstvím a s mocnými v těch krajinách čaroději (volchvy); ze slovanských plemen lpěli nejurputněji na pohanství Vjatiči (do samého XII. stol.); na pověry a mnohé pohanské obyčeje stěžovalo si duchovenstvo neustále. Co do správy, závisela církev ruská od Cařihradského patriarchy, jenž jmenoval metropolity Kyjevské (hl. Řeky) nejprvé o své ujmě, potom se svolením vel. knížete; metropolita jmenoval diecesálné biskupy (15) ale se svolením tamních knížat. Snaha Ondřeje Bogoljubského a biskupa Feodora o zřízení zvláštní metropole severoruské ve Vladiměři Záleské se nezdařila. Metropolita měl i právo soudnictví nad duchovními, svolával synody v důležitých příčinách (zvl. proti rozličným kacířstvím, jaká byla ku př. bohomilův 1004 a 1123, kacíře Martina 1157, biskupa Leona 1162). Důchody rus. biskupův záležely v desátku, nemovitých statcích, pokutách z duchovních soudův. Duchovenstvo bylo prosto obecného soudu, daní a jiných povinností. Zákonníkem církevním byl řecký nomokanon. Duchovenstvo mělo ovšem důležitou úlohu i v jiných politických věcech. Život klášterský byl toho času oblíben, a z klášterův slynul nad jiné Pečerský v Kyjevě; kláštery měly své statky. — Církev byla zároveň zastupitelkou všeliké osvěty, hledící ovšem hlavně k předmětům církevním. Nově obrácené křesťany ruské poučovali duchovní jich pastýři o rozl. je zajímajících věcech i písemně; tak ku př. o vtělení Krista (metropolita Hilarion

za Jaroslava), o nepravosti vyznání latinského čili varjažského (sv. Feodosij), o životě křesťanském (Novgorodský biskup Lukáš Židjata), i v kázaních (Turovský biskup Cyrill). Ale nejen duchovní uvázali se v úlohu učitelskou, nýbrž i sami knížata; tak ku př. kníže Vladimír Monomach zůstavil poučení svým dětem, jak by se chovaly v rozličných okolnostech života. Touha seznati svatou zemi zmáhala se mezi Rusy, a cestu takovou podnikl a vypsal igumen Daniel. Jiný Daniel (Zatočník) složil zase pro knížete Jiřího Dlouhorukého spis o moudrosti. O mnohých knížatech ví se, že znali se v několika jazycích, byli milovníky čtení a zakládali si bibliotéky knih řeckých i slovanských, zřizovali školy vedle škol duchovních. — Mysl národa samého zajímaly hlavně boje se stepnými plemeny, a v zachovaných posud písních a povídkách jsou tyto boje hlavním předmětem činův hrdin z časův sv. Vladimíra, jakož i v pozdějším krásném eposu *Slovo o polku Igorevě*. Konečně došly nás buď celé nebo v úryvcích letopisy psané od duchovních v Kyjevě (Nestor), v Novgorodě, na Volyni, v Polocku, v Černihovsku i v Rostovsku čili Suzdalsku. — Vplyv málo četného živlu skandinavského na ohromnou masu slovanskou byl velmi slabý a záhy zanikl úplně; knížata i jich družiny dokonale se poslovanili, zanechavše Slovanům jen své jméno, **R u s**.

2. Od nájezdu Batyje do polovice XV. stol. (1240—1462).

K štěstí Rusi zůstal na živu **J a r o s l a v** Vsevolodovič, bratr zahynulého Jiřího, kníže rázný a podnikavý, jenž odebrav se do Vladimíře urovnal pokud možno tamní poměry a pokořil se chánu Batyjovi, přebývajícímu na březích dolní Volgy (1243). Mezi tím, co knížata východní Rusi musili uznati vrchmocí chánův tatarských Zlaté Ordy, zakoušely zase západní krajiny ruské, Novgorod a Pskov, mnoho od svých sousedův, Švédův, Livonských rytířův a Litvínův, od nichž statně hájil obou

ruských zemí těch Novgorodský kníže Alexandr Jaroslavič, poraziv Švédy u Nevy (1240), Němce na Čudském jezeře (1241), a Litvíny. Alexandr zanjav pak se švolením chánským stolec velkoknížecí ve Vladimíři (1252, po strýci Svatoslavu, po mladším bratru, samozvanci Michalu, knížeti Moskevském, a starším bratru Ondřeji), a vida nemožnost branného odporu proti moci tatarské, hleděl všemožně zdržeti Rusy od marných povstání a chlácholiti chány, což mu bylo úlohou dosti obtížnou: těžce nesl národ ruský v rozličných končinách sčítání lidu a vybírání daní nespravedlivě rozvržených tatarskými úředníky, proti jichž libovůli se zdvihal i v Novgorodě, i v Rostově, Vladimíři, Suzdali, Perejaslavi a Jaroslavi. Nástupcům Alexandra Nevského, bratřím jeho Jaroslavu (1263—1271) a Vasiliji (1271—1276) činil mnoho obtíží svobody milovný Novgorod, jenž nechtěl poddávati se ve všem jich libovůli a povždy silně odporoval choutkám vel. knížat, usilujících zvýšiti moc svoji na ujmu jiných. — Mezi tím povstalo ve spustošené Rusi jihozápadní mocné knížetsví Halické; kníže jeho, hrdý Monomachovič Daniel Romanovič, těžce nesa jho tatarské i naň vložené, zamýšlel s pomocí katolického západu je svrci; vida však, že úsilí papeže, od něhož přijal korunu královskou, o křižáckou výpravu neměla úspěchu, vzdal se brzy té myšlénky; a seznav, že sám o své ujmě moci tatarské vydatně opříti se nemůže, obrátil síly své s prospěchem proti severním sousedům svým, proti Jatvěgům a Litvě, zmáhající se na újmu Rusi. Smrtí Danielovou (mezi 1264—1266) však sklesla Halič zase v dřívější nepatrnost. — Za neustálých rozepří synův Alexandra Nevského o stolec velkoknížecí, Dimitrije († 1294) a Ondřeje († 1304), ve kterýchžto sporech valně se účastnili ostatní knížata severovýchodní Rusi a pluky tatarské, zmáhalo se nepatrné posud knížetsví Moskevské, jimž vládl mladší syn Alexandra Nevského, Daniel († 1303) a pak syn tohoto Jiří. Kníže Jiří byl již tak mocný, že po smrti vel. knížete Ondřeje vystoupil co soupeř knížete Michala Jaroslaviče Tverského,

jemuž po právu staršinství by náleželo veliké knížetství Vladimirské; právo to však dávno pozbylo platnosti a na jeho místo vstupovalo právo síly. O důstojenství velkoknížecí vznikly dlouholeté spory mezi Tveří a Moskvou. Nejprvé ovládl se svolením chánským stolec velkoknížecí Michal, r. 1319 Jiří, švakr chána Uzbeka, a po tomto zase kníže Tverský Alexandr; avšak knížata Moskevští udrželi si nadál již stolec velkoknížecí přes všechna úsilí knížat Tverských, jichž úspěchy neměly nikdy dlouhého trvání.

Bratr Jiřího, moskevský kníže Ivan *Kalita* pohnul metropolitu ruského Petra přestěhovati se z Vladimíře (kamž se byl již r. 1299 metropolita Maxim z Kyjeva odebral) do Moskvy, čímž tato velice jest povýšena přede všemi ostatními městy ruskými. Ivan pak sám brzy dosáhl od chána důstojenství velkoknížecího (1328), a jsa nejen nejmocnější ale i nejbohatší kníže v severovýchodní Rusi vystupoval skoro již co úplný samodržec, jemuž ostatní knížata opírati se netroufali. — Co na severovýchodě tvořilo se okolo Moskvy jádro budoucí říše Ruské, sbírány jsou i země Rusi jihozápadní v jeden celek zmáhajícími se knížaty Litevskými, z nichž konečně Gedymin připojil i Kyjev k panství svému. Tato říše Litevská čili litevská Rus, zaujímající málem celou Rus podněprovskou, byla panstvím z větší části též ruským; víra pravoslavná i jazyk ruský s úspěchem šířily se mezi surovými knížaty litevskými samými. Halická Rus připojena r. 1340 k Polsku. — Na severovýchodě zmáhala se moc velkoknížecí vždy více; na dráze otcem Ivanem vytknuté pokračoval s velikým úspěchem syn jeho vel. kníže Simeon *Hrdý* (1341—1353); knížata Ruská nebyli již rovnoprávnými jeho příbuznými, ale jeho „područníky," jimiž se stávali vždy více za jeho nástupcův. Simeon s Tatary žil v pokoji, odporující Novgorodce, jakož i mocného knížete Litevského Olgerda přinutil k uzavření míru. Na západě bylo oběma svobodným obcím ruským, Novgorodu i Pskovu, neustále podnikati tuhé boje se Švédy,

Němci i Litvíny. Po mírném Ivanovi, bratru Simeonově (1353—1359), nastoupil syn jeho Dimitrij (1359—1389), proslulý pak pod jménem *Donský*. Připojiv pokojným i násilným spůsobem několik údělných knížetství k svému panství, chtěl tak učiniti i s knížetstvím Tverským, což se mu však úplně nepodařilo; pomáhalť vel. kníže Litevský Olgerd příbuznému knížeti Tverskému. Olgerd podnikl tři výpravy až k samé Moskvě, ale bez trvalého úspěchu, a konečně „veliký kníže" Tverský Michal přece musil se pokořiti Dimitrijovi; taktéž pokořen „veliký kníže" Rjazaňský, a Novgorod. Co takto knížetství Moskevské značně mohútnělo, slábla Zlatá Orda vnitřními rozbroji; tím mizel i dávný strach před ní v národě ruském; knížata východní Rusi nesnášeli již trpělivě nájezdův tatarských, a když konečně chán Mamaj sám vypravil se proti Ruské zemi, jest od Dimitra poražen na horním Doně na poli Kulikově (1380). Ale z vítězství toho neměla Rus velkého prospěchu, a nástupce Mamajův v Zlaté Ordě, zaurálský chán Tochtamyš, vtrhnuv k Moskvě přinutil Dimitrije opět k podstoupení poddanství.

Starší syn Dimitrijův Vasilij I. (1389—1425) zaujal stolec velkoknížecí již po výslovné vůli otce, který v závěti synu udílí velikého knížetství Vladimírského, své „otčiny," neobávaje se již soupeřův synu ani z Tveři, ani ze Suzdale, a nedbaje toho, že chán může dáti jarlyk (diplom) některému z nich. Vasilij připojil k svému panství mnoho rus. knížetství na východní Rusi, utvrdil vplyv svůj v Pskově, a nekořil se již chánům Zlaté Ordy značně seslabené nájezdem Tamerlana; vpád chána Edygeje k Moskvě neměl dalších následkův. Nebezpečnějším sousedem stávala se Litva, jejíž panovniční rod přijav křesťanství vstoupil právě též na stolec polský; vel. kníže Litevský Vitovd odňal Moskvě Smolensk a posunul hranice Litvy až k řece Ugře. Syn Vasiljův Vasilij II. *Temný* (1425—1462) musil o stolec velkoknížecí zápasiti se strýcem Jiřím, knížetem Zvenigorodským a Galickým, jenž po starém právu staršinství, ovšem ode dávna již rušeném, táhl se k dů-

stojenství velkoknížecímu a dosáhl ho a podržel je též proti Vasilovi až do smrti; ale i potom neseděl Vasilij pokojně na stolci velkoknížecím, maje neustálé spory s bratranci svými Jurjeviči. Sotva osvobodil se ze zajetí tatarského, do něhož byl se dostal po nešťastné bitvě svedené s Kazaňským chánem Ulu-Machmetem (1445), jest od bratrance Dimitra Šemjaky zrádně zajat a oslepen. Šemjaka zaujal na krátko i stolec velkoknížecí, jejž mu však Vasilij brzy odňal pomocí Tverskou a Litevskou (1447). Nicméně nepřestával Šemjaka škoditi Vasilijovi až do smrti (1453). Úděl jeho, jakož i ostatní údély knížetství Moskevského — až na Verejský — připojil Vasilij k svému panství; vel. knížata Tverský a Rjazaňský kolotajíce se s počátku mezi Litvou a Moskvou přimknuli konečně k Moskvě; Novgorod, jenž byl přijal Šemjaku k sobě, pokořen brannou silou a úžeji připoután k Moskvě (1456); taktéž utvrdila se i v Pskově moc vel. knížete Moskevského; Litva, rozrývaná domácími bouřemi, nemohla zabrániti zmáhání se Moskvy. Vasilij naznačil ještě za živobytí nejstaršího syna svého **Ivana** vel. knížetem, ostatní synové dostali jen skrovné údély. Veliké knížetství Vladimírské počítáno již za nerozdílnou část vel. knížetství Moskevského, a Vladimíř a ostatní města jejího území smíchána s městy moskevskými.

Vnitřní poměry Rusi od polovice XIII. století do polovice XV. století.

Hlavní událostí tohoto času bylo **oddělení severovýchodní Rusi od jihozápadní**, kterážto zmítaná domácími bouřemi a spustošená kočujícími ordami nemohla uhájiti své samostatnosti, dostala se Litvě a Polsku, a zaujímá proto v dějinách ruských stupeň druhý; severovýchodní Rus však svými silami utvořila jednu říši, v čemž jí Tataři již nepřekáželi; nájezd Batyje se neopakoval, chánové pak nemíchali se u vnitřní záležitosti Rusi, spokojujíce se penězi a přejíce těm knížatům, kteří dávali jim více peněz; Litva nešla dále než k řece Ugře, nemohla ovládnouti ani Novgorodem ani Pskovem, jsouc zaměstnána Německými rytíři

a potom spory vnitřními a s Polskem; konečně velicí knížata od Jaroslava Vsevolodoviče byli chytří a podnikaví, směřujíce k jednomu cíli: sesilovati se na újmu ostatních, připojovati k svému údělu co možná nejvíce zemí (méně výbojem, více však skupováním a jiným spůsobem), učiniti z ostatních knížat z příbuzných sluhy. Vladimiř s územím počítána sice za vel. knížetství, ale velicí knížata žijí ve svých knížetstvích, Tverští v Tveři, Moskevští v Moskvě; staré rodové jednoty knížat, jevící se v jednom velikém knížeti, není, a „velikých knížat" vyskytá se několik: Moskevský, jediný pak veliký kníže (vší Rusi) po právu, maje záhy stále Vladimiř (od Ivana Kality počínajíc), Tverský, Rjazaňský i Nižegorodský; dávné rodové staršinství upadalo v zapomenutí, místo obšírnějšího rodu Rurikova vystupuje užší rodina toho kterého údělného knížete Rurikoviče, která drží již dědičně svůj rodinný úděl. S úspěchem bojují o vel. knížetství synovcové se strýci, mladší bratří se staršími; velicí knížata usilují dáti vel. knížetství svým synům, pomíjejíce bratří, jichž odpor jest již marným: obyvatelstvo i duchovenstvo odvyklo starým otcovským zvykům.

Moc velikých knížat, zmáhající se již od konce XII. století na újmu pozůstávajících poměrův rodových a ve prospěch samovlády, po nájezdu tatarském značně se pozdvihla. Stalť se vel. kníže uznaným prostředníkem mezi podrobenou Rusí a velikými chány. Důstojenství velkoknížecí nezáviselo od rodového staršinství dávno již poklesléo a zanedbávaného, nýbrž od libovůle chánův, vrchních pánův Rusi; důstojenství toho mohli dosáhati knížata, kteří byli chytřejší a bohatší, a takovýmť byli knížata Moskevští od Ivana I. počínajíc; vel. kníže stával se znenáhla „gospodarem, gosudarem" (slovo to znamená více než „gospodin") ostatních knížat, jemu služebných a vždy více odvislými se stávajících i zanikajících. Poměr „velikých knížat" Tverských a Rjazaňských k vel. knížeti Moskevskému („vší Rusi") lišil se od poměrův jiných údělných knížat tím, že oba tito velicí knížata mohli bezprostředně jednati s chány, „znáti ordu;" jinak stávali se

i oni skutkem též vždy více služebnými, údělnými knížaty. Tak se upevňoval nový řád skutkem, ač ne ještě zákonem. Dřívější rodové poměry mezi knížaty mění se v prošlém čase znenáhla v poměry služebné.

Odvislost velikých knížat od chánův tatarských jevila se hlavně tím, že vyslanec tatarský posazoval vel. knížete na stolec, což se dálo až do Vasilije Vasiljeviče. Od konce XIII. století nepřipomínají se již baskakové (náměstn ci) a výběrčí tatarští na Rusi, a knížata již sami odváděli poplatek chánům. Nespravedlivá daň z hlavy zmizela, a knížata vybírali daň „po síle", t. j. dle jmění, a sice ze soch (socha = pluh, teda asi jako popluží, půda vzdělávaná k. p. třemi koňmi) a z rozl. průmyslových odvětví; kromě tohoto *vychodu* t. j. daně v ordu, musili knížata v čas potřeby i vojskem pomáhati chánům, jakož i nésti rozličná jiná břemena vzhledem k Tatarům; takové „ordynské tjagosti a protory" bylo dodávati přípřeže tatarským úředníkům a rozličných potřeb chanským vyslancům a jich komonstvu, a jízdy knížat do ordy, kamž musili hojné dary voziti. V knížecí pokladnici šla daň jen tehdáž, nežádáno-li peněz z ordy; jinak záležely důchody knížat, jako dříve, ve clech, pokutách soudních a v rozmanitých příjmech a užitcích jich četných statkův.

Jelikož knížata přestali přecházeti z jednoho knížetství do druhého, vyvíjel se ze staré družiny stav bohatých dědičných statkářův, hlavně ovšem v Moskvě; a bojaři Moskevští vidouce svůj prospěch horlivě podporovali svého knížete v šíření jeho moci; bojaři jiných knížat ze všech končin Rusi hojně přecházeli k mohútnějícím knížatům Moskevským, užívajíce dávného a pořád platného práva svobodného přecházení („bojaram i slugam volnym volja"); a toto neustálé přibývání nových sil nečinilo zase starší bojary knížatům nebezpečnými. Bojaři, jsouce pořád hlavními rádci knížat, dělili se na bojary větší a menší (*putné*); z mladších družinníkův, sluhův, dvořanův, byli přední tak zv. *děti bojarské* (potomci bojarův). Tak se dělila stará družina knížecí i na

Rusi jihozápadní, litevské (u samého dvoru velkoknížecího sluli pak bojaři *pány*, *pánové rada*). Z družiny hlavně bráni jsou, jako dříve, rozliční úředníci knížecí: dvorští (okolniči, stolníci, číšníci, konjuší a j.), političtí i soudní (*náměstníci* místo dávných posadníkův, *volosteli* a jich podřízení, zástupci — *tiuni*), vojenští (*vojevodové*). Podotknouti sluší, že slovem bojaři označováni jsou též vůbec lidé vznešenější, zvláště v Novgorodě. — Později vytištěni jsou bojaři z přednějších míst svých knížaty Rurikoviči i Gedymínoviči zbavenými svých údělův a hojně do Moskvy se dostavujícími; slabí tito knížata nemohli býti také nebezpečnými. Družinníci všelikých úřadův dostávali za služby pozemky, města a vsi „v krmení.“ Kromě družinníkův záleželo vojsko, jako dříve, z plukův obyvatelstva městského i selského.

Ve městech severových. Rusi, v Moskvě, Tveři, Rjazani, Nižním Novgorodě, Suzdali, Vladimíři a j. nevyskýtají se již dávná věče, a nejeví se účastenství měšťanův u veřejných záležitostech jako za dávna; pod staroslavným slovem „věče“ rozumějí moskevští letopisci již nezákonnou schůzku nepokojného lidu, a velice se horší na věče Novgorodcův a Pskovanův, kteří jediní řády a svobody staroslovanské zachovali a v pevné ústrojí obecní vyvinuli [1]. Věče bylo a zůstalo v Novgorodě a ve Pskově „mladším bratru Novgorodu,“ povždy výrazem svrchovanosti národu, samými vel. knížaty uznávaným; Novgorod byl svým vlastním „gosudarem,“ vel. kníže pouze jeho „gospodinem.“ Kníže s počátku byl povoláván od Novgorodcův, kdy se jim zlíbilo; později však při zmahání se moci vel. knížat Ruských, zvláště Moskevských, ustálil se obyčej ten, že vel. kníže byl eo ipso knížetem Novgorodským a knížata i bojaři do Novgorodu posýlaní byli pak jen pouzí velkoknížecí náměstníci. Velicí knížata, již od Ondřeje Bogoljubského počínajíc, neustále usilovali o zničení nebo seslabení svobod Novgorodských, jež sobě Novgorodci

---

[1]) Srv. obšírněji článek Novgorod a Pskov v *Slovníku naučném*.

začasto musili draze vykoupiti. Nicméně zůstala moc knížete — jehož hlavní povinností bylo hájiti Novgorodu od nepřátel — ve všem obmezena prvním úředníkem obecním, od konce XII. století voleným, **posadníkem** (presidentem), jenž stál co rovný po boku knížete: „Bez posadnika ti, knjaže, ne suditi, ni volostej (pozemkův a spojených s nimi úřadův) razdavati, ni gramot dajati,“ vymiňují si Novgorodci u svého knížete. Všechny úřady a důstojenství v rozsáhlém území Novgorodském obsazovány jen domácími Novgorodci. Daň platili Novgorodci velikému knížeti, — kromě náležející mu daně ze Závoločí, t. j. krajin po Dvině, — teprvé po ujařmení Rusi skrze Mongoly, a to pro chána, tak zvaný *černý bor* (berni). Stran a sporův v Novgorodě nikdy nescházelo; z toho nejednou vznikaly domácí bouře, zvláště mezi třídou bohatší a chudší, což poskytovalo pak vel. knížeti vítané příležitosti, míchati se u vnitřní správu obce. Z Novgorodu založena i svobodná obec **Chlynovská** (Vjatka). — Ve městech Rusi jihozápadní (polské a litevské) usazovalo se mnoho cizinců, Němcův, Židův, Arménův, Polákův a j.; města dařena právem německým, magdeburským; zvláštních výhod požíval Polock.

Selský lid (od konce XIV. stol. sluje *kresťjané*) byl osobně svobodný, moha přecházeti po libosti od pána k pánu, vyplniv umluvené závazky a povinnosti a dodržev lhůtu (obyčejně den sv. Jiří). Lid byl pořád jen nájemný na pozemcích knížat, statkářův, duchovenstva; neustálým přecházením nemohla tedy utvořiti se ještě třída stále usedlých rolníkův; tím také vždy více ještě kolonisována a poslovaněna severovýchodní Rus. Statkáři již často dostávali od knížat právo soudu nad sedláky na jich pozemcích usedlými, kromě případův trestních. Vedle tohoto osobně svobodného selského lidu byl i nevolný lid náležející pánům lidé (koupeni, zajatí, dobrovolně se v chlapství davší). Na konci první polovice XV. století vyskýtají se poprvé **kozáci** (první Rjazaňští), lidé bez domova, bez rodiny, živící se prací u cizích lidí; na po-

hraničných stepích vyvinula se pak z nich válečná tovaryšstva, rozmnožovaná rozličnými dobrodruhy a uprchlíky; jménem přiznávali nad sebou vrchmocí vel. knížat.

Obchodem slynul v tu dobu hlavně Novgorod Veliký, kdež měli kupci hanzeatští svůj dvůr, též Pskov, Smolensk, Polock; na jihu Kyjev zdvihající se z rumův. Němci, Řekové, Vlachové přiváželi na Rus rozličné výrobky západu; ruští kupci vedli obchod dále na východ a na jih; Nižní Novgorod maje výhodnou polohu zeměpisnou stával se již důležitým místem obchodním ve východní Rusi. Mnoho stěžovaly obchod časté vojny i tatarské nájezdy i zbojnictví provozované po Volze zvláště dobrodruhy Novgorodskými. — Zmáhajícím se obchodem povznášela se poněkud i rozličná řemesla; stavělo se více a lépe, připomínají se častěji umělé výrobky (hodiny, obrazy, nádoby a t. d.), hotovené cizími i domácími lidmi. Místo dávné grivny vyskýtá se rubl; v užívání byly ještě kožené peníze. Číslo obyvatelstva v celé Rusi bylo v XIII. stol. asi 7 mil., v XV.—XVI. asi 10 mil.

Církev. Křesťanství šířilo se z Rusi i mezi severovýchodními plemeny čudskými, Korely, Zyrjany a Permjáky, zvláště horlivostí sv. Štěpána, prvního biskupa Permského. Při zmáhání se jedinovlády, pro niž se prohlásilo i duchovenstvo, dosáhali i metropolitové všeruští vždy větší váhy; od konce XIII. stol. přebývají ve Vladiměři, od počátku XIV. v Moskvě, vplyvem svým značně přispívajíce k zmohútnění Moskvy. Duchovenstvo bylo osvobozeno od všeliké daně tatarské: ctili Tataři sluhy všech vyznání, ba dovolili i v sídle svém Saraji založení pravoslavného biskupství (1261). Ale i knížata Litevští žádali si při rostoucí moci politické i duchovní Moskvy zvláštního metropolity v Kyjevě pro jihozápadní Rus jim poddanou; již za Olgerda svolil patriarcha Cařihradský ve zřízení zvláštní metropole pro litev. Rus v Kyjevě a metropolitou jmenován Srb Cyprian, který později spojil i metropoli Moskevskou s Kyjevskou; ale nástupci Cyprianovu Řeku Fotiji

nepodařilo se za rozmíšek mezi Litvou a Moskvou s počátku udržeti Kyjev při sobě. Vel. kníže Vitovd přiměl biskupy jihozápadní Rusi k zvolení zvláštního metropolity Kyjevského, i zvolen Bulhar Řehoř Camblak (1415); ale již po jeho smrti (1419) spojil Fotij zase obě metropole. Nástupce jeho Isidor Řek přijal unii florentinskou, kterouž když chtěl zaváděti i v Moskvě, jest zbaven svého důstojenství, a za metropolitu zvolen od synody ruských biskupův biskup Rjazaňský Jonáš. Odtud voleni jsou s schválením vel. knížete metropolitové napořád z rus. duchovenstva a neposýlali se již k posvěcení do Cařihradu k patriarchovi. Jonáš spravoval s počátku i Rus litevskou, ale ne dlouhe; neboť již po r. 1458 oddělily se konečně obě církve jihozápadní (litevské) a severovýchodní (moskevské) Rusi, a od toho času jsou dva metropolitové vedle sebe, jeden v Moskvě, druhý v Kyjevě, oba nazývající se metropolitami „vší Rusi.“ Rozdělení to trvalo více než dvě století. Všechny osoby náležející k církvi podřízeny byly soudu metropolity; metropolita měl své bojary a sluhy, kteří bojovali pod svým vlastním vojevodou. V důležitých případech svolával metropolita synody ruských biskupův; takové diecesálné synody svolávali i biskupové; tito při úpadku údělných knížetství stávali se více odvislými od metropolitův. V druhé polovici XIV. stol. (ok. 1375) pozornost ruských metropolitův, jakož i Cařihradských patriarchův obrácena jest zvláště k sektě Strigolníkův v Pskově a Novgorodě; tito zavrhovali potřebu kněží, tvrdili, že laikové sami mohou učiti víře, že nemá se modliti za zemřelé; sekta tato však zanikla v první polovici XV. století. Kláštery zachovaly svoji důležitost; čím byla Pečerská lavra Kyjevu, tím byl Trojický Sergijev klášter Moskvě, založený Bartolomějem (ve mnišství Sergijem); z kláštera toho založeny jiné, mezi nimiž hlavní byl Běloozerský. Kláštery byly tehdáž důležitými faktory u vzdělávání půdy, hostinci cizincův a útočiště chudých; vládly znamenitým jměním, kterým je dařili knížata a jiní pobožní lidé, požívaly rozličných privilegií, měly i právo soudu nad svými poddanými.

Mravy národu ruského stávaly se hrubšími, poněvadž Rusové vždy více vzdalováni jsou od evropských křesťanských národův a obcovali skoro jen s asiatskými nekřesťanskými, od nichž nelze bylo přiučiti se čemusi dobrému. Kromě toho za neustálých bojův knížat hynul cit práva vždy více: užívánoť všelikých prostředkův k dosažení cíle, silný užíval násilí, slabý rozličných chytrostí a úskokův. Obecný lid žil v neustálém strachu, tu od cizích, Tatarův a Litvy, tu od vlastních knížat mezi sebou se svářících; v takové nejistotě nemohly ovšem zkvétati ani průmysl a obchod, ani věda a umění. Při panující chudobě a prostém živobytí byly přístupny a oblíbeny jen hrubé radovánky, pitky a hody, provázené rvačkami i zabitími; mravy stávaly se ještě surovějšími i tím, že vzdalovaly se a vzdalovány jsou takových radovánek ženštiny, u bohatých zavírané skoro jako u východních národův, a neměly tudíž blahodárného vplyvu na ušlechtění mravův mužských. Tresty byly ukrutné. Za takového stavu ruské společnosti nemohla býti **osvěta** valná. Nikde není zmínky o jakémsi vzdělání knížat a velmožův; jakás takás vzdělanost obmezovala se jen na stav duchovní. Biskupové psali poučení a kázaní (zvl. Vladimírský biskup Serapion), spisovány životy rozl. pobožných mužův blahodárně působících na národ; zachovaly se i některé cestopisy do svaté země a do Florencie, a popis synody Florentinské. Z literatury světské jsou z té doby histor. písně a vypravování hlavně o bojech s Tatary (vypsány k. p. nájezdy Batyje, Mamaje, Tochtamyše a j); životopis Dimitra Donského, popis činův Alexandra Nevského a Dovmonta Pskovského, a t. d. Letopisy sestavovány v Rostově, Tveři, Moskvě, Novgorodě a Pskově, taktéž i na Rusi litevské.

3. Od Ivana III. do Petra Velikého (1462—1682).

Spojení severovýchní Rusi v jednu říši mohlo se považovati již za skončené, když vstoupil na stolec

moskevský Ivan III. Vasiljevič (1462—1505), kníže rozvážný a opatrný. Silného odporu moci panovníkově nelze bylo již odnikud očekávati, ani od duchovenstva, ani od bojarův a měst; Zlatá Orda rozpadávala se (oddělilať se od ní chanství Kazaňské a Krymské), a zmítána jest domácími spory, Polska a Litva zaměstnána příliš domácími bouřemi a záležitostmi na západě. Dávného přání vel. knížat Moskevských, pokořiti a zničiti konečně poslední zbytek svobody staroslovanské, Novgorod, dosáhl Ivan. — Novgorod již ode dávna chovaje nechuť k Moskvě, poddal se v ochranu vel. knížete Litevského (a spolu krále Polského) Kazimíra; Ivan však brannou mocí jej pokořil a k sobě opět obrátil (1471) a brzy i samosprávy zbavil a srovnal s ostatními městy říše Moskevské (1478); podobně stalo se později i s kolonií Novgorodskou, Vjatkou (1489); slabý Pskov ještě ušetřen. „Veliké knížetství" Rjazaňské existovalo jen dle jména, a „velikému knížetství" Tverskému učinil Ivan konec, když vel. kníže Michal počal kloniti se k Litvě (1485); taktéž připojen k Moskvě úděl Verejský a jiné úděly bratří Ivanových. K domlouvání manželky své, řecké kněžny Sofie, odhodlal se konečně Ivan k svržení jha tatarského; výprava chana Achmata proti Ivanovi neměla výsledku (1480), chánství Kazaňské podrobeno jest Moskvě (1487), a brzy potom (1502) vzala i Zlatá Orda za své chánem Krymským, Mengli Girejem, spojencem Moskvy. Důležitější ještě bylo jednání Ivanovo na západě; směřovaloť k tomu, aby země ruské pod vládou Litvy se nacházející, — jež Ivan nazýval „otčinou" svých předkův, — připojeny byly k jádru, sbírající se Rusi k vel. knížetství Moskevskému. K uskutečnění záměru toho hleděli odtud nezvratně i nástupci Ivanovi, a také toho znenáhla konečně dosáhli. Původem nepřátelství mezi Litvou a Moskvou byli pohraniční knížata ruská v Litvě, kteří přešli pod vládu Ivana a jemu „gosudaru vší Rusi" i zůstali (Novosilští, Odojevští, Vorotyňští, Bělevští); jich příkladu následovalí i jiní knížata Sěverští, hlavně za příčinou pronásledování

víry pravoslavné na Litvě, a vojna z toho vzniklá (1500—1503), v níž se účastnili i Němečtí rytíři po straně Litvy, skončila se ve prospěch Moskvy. Za vlády Ivanovy okrášlena Moskva mnohými chrámy a j. domy; sestaven r. 1497 djákem Gusevým zákonník (*Sudebnik*), kde hlavně ustanoveno, kdo a jak má souditi.

Syn Ivanův Vasilij III. (1505—1533) následoval po otci beze všech překážek (překážky, které mu nastaly ještě za živobytí otcova, brzy jsou odstraněny), a byl již samodržcem v plném toho slova smyslu, přijímaje rady jen od několika milců nižšího stavu; vážnost bojarův i jich dumy (rady) byla jen nominálná, a kdožkoli se odvážil odporovati vel. knížeti, ucítil brzy jeho hněv (k. p. mnich Vassian Kosý, dříve kníže Vasilij Patrikějev, a Maxim Grek, kteří protivili se rozvedení vel. knížete s ženou Solomonidou Saburovou a novému sňatku s Helenou Glinskou). Záměr Vasilije, po smrti vel. knížete Alexandra připojiti Litvu k Moskvě, se nezdařil, ale pobádán i nespokojeným velmožem litevským knížetem Glinským, jejž na Litvě měli v podezření, že chce zaraziti samostatné vel. knížetství Ruské, počal vojnu s Litvou (vedenou s přestávkami r. 1507—1522, ukončena teprvé za Ivana IV.); Rusové, ačkoli poraženi pod Orší (1514), podrželi přece dobytý Smolensk. Na východě udržena Kazaň v poslušenství ruském, a Krymští Girejovci, usilnjící o Kazaň, musili ustoupiti. Bez boje připojil Vasilij poslední zbytky jakés takés samosprávy uvnitř Rusi Moskevské k své říši: Pskov, jenž byl v neustálých sporech s velkoknížecím náměstníkem (1510), vel. knížetství Rjazaňské, když vel. kníže Ivan Ivanovič zamýšlel s pomocí Krymskou obnoviti neodvislost Rjazaně (1517), a konečně Sěverská knížetství Starodubské a Novgorodské (1523).

Starší syn Vasilův Ivan IV., později nazvaný *Hrozným* (panoval 1533—1584) byl při smrti otcově tři léta stár, pročež vládla zatím matka jeho, vel. kněžna Helena, a po její smrti (1538) bojaři, mezi nimiž přední místo zaujali a udrželi Šujští (do r.

1543). Za neustálých sporův stran zanedbáno jest vychování mladého knížete u nejvyšším stupni. Ivan vymaniv se záhy z moci svých poručníkův, otočil se lidmi nízkého původu, bojarův nenáviděje a jim nedůvěřuje; hlavními milci jeho byli kněz Silvestr a dvořanín Adašev. R. 1547 dal se Ivan korunovati, přijav stále titul *cara*, kteréhož titulu užívali a dostávali jeho děd a otec jen v jednáních s cizinou (bylot s titulem tím spojeno ponětí větší moci nežli s titulem velikého knížete). S počátku vládl Ivan dobře; na sněmě r. 1550 slíbil slavně, že spravedlivě bude vládnouti, a téhož r. sestavil nový sudebník, a roku následujího žádal svolanou synodu za pomoc v započatém díle. Používaje sporův stran v Kazani přitrhl s velikým vojskem ke Kazani, dobyl jí a zároveň celého chánství (1552), brzy potom i chánství Astrachaňského, kteréž bylo vzniklo na rumech Zlaté Ordy (1554, 1556). Tím jest Rus zbavena na východě nebezpečných sousedův, rozšířila vplyv svůj do krajin Kavkazských a s větším prospěchem mohla obrátiti se proti Krymu. Ale brzy odvrátil se Ivan od záležitostí východních k západu, s nímž si přál vstoupiti v užší spojení obchodní i duševní a vědecké; zároveň hleděl Ivan, možno-li, nabyti celé podněprovské Rusi, kterou nazýval odvěčnou „otčinou“ svoji po předcích. Obojí však se nezdařilo. Nejvíce překáželi sblížení Moskevské Rusi se západem rytíři Livonští. Když tedy vypršelo staré příměří (od r. 1503) a Němci nesplnili slíbených výminek, vrazilo vojsko ruské do Livonie a strašně ji spustošilo (1558). Heermeistr Kettler nemoha sám vydatně opříti se silám ruským, obrátil se za pomoc ke králi Polskému, z čehož vznikla vojna s Litvou a Polskem. S počátku válčili Rusové dosti šťastně, dobyli Polocka (1563), ale brzy jsou poraženi i od Švédův i od Polského krále Štěpána Bátoryho, jenž zase dobyl Polocka (1579) a j. měst. Mírem Zápolským (1582) ztratila Moskevská Rus Livonii i Polock, a příměřím se Švédy uzavřeným odloučena od moře Baltického. Příležitosti dvakráte se naskýtající, dosíci trůnu polského (1572 a

1573) nepoužil Ivan vhodně, ačkoli dlouhá o to byla jednání; velikou překážkou byla rozdílnost vyznání. Spojení obou říší přáli si zvláště Litvíni, mezi jiným také pro „podobnost jazyka a obyčejův“; ale i v Polště uvažováno, že „Poláci a Rusové jsouce jednoho plemene slovanského čili sarmatského mají jakožto bratří míti jednoho panovníka.“ Co zatím Moskevská Rus ustupovati musila větší umělosti a osvětě mocnářství západních, šířila se mezi národy východními níže stojícími; z krajin pouralských dobyli Stroganovi s pomocí kozákův pod atamanem Jermakem západní Sibiře (1582).

Za vojny livonské znepřátelil se Ivan se Silvestrem i s Adaševým; oba jsou vzdáleni ode dvora (ok. 1560) a jich přivrženci krutě pronásledováni (z nich prchl znamenitý kníže Kurbský do Litvy). Ivan nedůvěřuje bojarům zřídil si zvláštní dvůr z lidí nízkého původu a vymínil si některá města a území (*opričninu*), ostatní Rus (*zemščina*) pustiv ve správu starým bojarům. Sám pak pustiv vášním volnou uzdu začal se svou bandou opričníkův tyransky zuřiti proti domnělým nepřátelům a zrádcům; divokému vzteku jeho padli za oběť nejzasloužilejší mužové (později i vlastní syn jeho Ivan), a Novgorod strašně vybitý. — Doba panování Ivanova znamenita jest i některými vnitřními událostmi. Spory rodin, vyšších i nižších, o rozličná důstojenství civilní i vojenská (*městničestvo*) jsou aspoň poněkud urovnány, položen základ stálému vojsku (*střelci*), zřízena k ochraně jižních hranic služba strážní. Obyvatelé měst a vsí dostávali právo, sami, neodvisle od náměstníkův a volostelův, trestati zločince, voliti si správní i soudní náčelníky (starosty izljublenné); obmezen počet případův, kdež stával se ze svobodného člověka chlap. Povoláváni jsou i poslanci z lidí služebných a z městkých na sněmy (sobory). Všelikými těmito opatřeními jakož i tyranstvím usiloval Ivan zlomiti nebo aspoň seslabiti moc velmožův, kteříž měli býti nahraženi lidmi nízkého původu od cara odvislými, chtěl vymaniti prostý lid z jich vydíravosti, a oň se opírati, chtělzjednati úplný prů-

chod idei absolutní monarchie. Záměry Ivana se však zcela nezdařily; ještě za něho zmizela opričnina a zemščina, po něm obmezena moc starostův a j.; nicméně myšlénky oprav a přetvořování říše v úplnou absolutní monarchii nezmizely a jevily se pak vždy více za Romanových.

O vplyv na slabého syna a nástupce Ivanova Feodora (1584—1598) usilovali mnozí bojaři, Šujští, Romanovi, Mstislavští a j.; ale všechny zatlačil bojar Boris Godunov, švakr Feodorův a skutečný car Ruský. Zvolení Feodora za krále Polského po smrti Bátoryho (1586) se nezdařilo, hlavně za příčinou rozdílností vyznání; o zvolení Feodora usilovali zvláště Litvíni, ukazujíce k velikým prospěchům, které by vznikly ze spojení obou sousedních říší „jednoho jazyka i národu slovanského“; i když zvoleni jsou Maximilian rakouský a Sigmund švédský ode dvou stran polských, vynasnažovali se páni litevští neunavně o zvolení Feodora za krále, nebo aspoň připojení Litvy, zemí ruských, jakož i Podlaší a Mazovie k říši Moskevské, Němce na trůně míti nechtějíce, jelikož prý „německý jazyk slovanskému jazyku nic dobrého neobmýslí.“ Šťastnější byla Moskevská Rus ve vojně švédské, kterou dosáhla zase ač jen skrovného spojení s mořem Baltickým (1590, 1595); i v Sibíři šířila neustále panství, citelné ztráty však utrpěla od Krymských Tatarův. Za Feodora sběhly se uvnitř dvě důležité události: porobení selského lidu a zřízení ruského patriarchátu. Vydán na počátku panování Feodorova (ok. 1591) zákon, jímž uvázáni jsou sedláci na půdu zaujatou; stalo se tak, aby překažením stěhování se sedlákův (které po zaniknutí údělných knížetství dálo se u velikých rozměrech) ustáleny byly příjmy dvořanům i méně zámožným a ulehčeno jim tudíž odbývání povinné služby vojenské. Církev ruská, od polovice XV. století neodvislá od patriarchův Cařihradských, byla tehdáž jediná z církví pravoslavných samostatná, pod vládou jinověrcův (katolíkův a mohamedánův) se nenacházející; Cařihradský patriarcha Jeremiáš schválil myšlénku povýšení ruské metro-

pole na patriarchát a sám, jsa v Moskvě, posvětil metropolitu vší Rusi Joba na patriarchu (1589). Jelikož car Feodor neměl dětí, měl nástupcem jeho státi se mladší bratr jeho Dimitrij; ale Boris Godunov sám chtěje býti carem dal careviče Dimitrije úkladně zavražditi v Ugliči (1591), soudem a synodou však dal prohlásiti, že Dimitrij sám se zabil.

R. 1598 zemřel Feodor, poslední Rurikovec, a carem zvolen na sněmě hlavně vplyvem patriarchy a duchovenstva Boris Godunov (1598—1605). Nepřátelství mezi Švédskem a Polskem použiti neuměl, kolotaje se mezi oběma; ve vyjednávání o spolek mezi Polskem a Moskvou (1600) vyminěno i to, aby oba panovníci, jakož i všichni obyvatelé Polska, Litvy a Moskvy byli „u věčné nerozdílné lásce bratrské, jakožto lidé jedné víry křesťanské, jednoho jazyka i národu slovanského“, vyminěna i vzájemná posloupnost obou panovníkův. V Kavkaze (Kachetii) ustoupil vplyv ruský perskému; s Krymem však zachován pokoj a v Sibiři utvrzeno panství ruské (1598). Uvnitř říše spořádal Boris záležitosti selské, určiv plat a robotu sedlákův, a dovoliv (1601) čas od času přecházení sedlákův od větších statkářův k menším, nikoli však k větším. Chtěje mezi hrubým národem svým rozšířiti evropskou osvětu, posýlal mladé Rusy na učení do rozličných zemí evropských, do Němec, Francie a Anglie, povolával cizince na Rus a jevil vůbec velikou k nim náklonnost, zvláště k Němcům; příkladu carova následovali i mnozí Rusové, přijímajíce obyčeje cizí. S počátku vládl Boris dobře, hledě všemožně k udržení pořádku; avšak chovaje nepřátelství a podezření k dřívějším soupeřům, k velmožům, a dávaje vášním těm průchod četným zatykáním, vyháněním, mučením i odpravováním, rozdráždil si je a připravil si tak sám pád. Říše mnoho trpěla hladem i morem, což mělo v zápětí rozmnožení zbojnictví v nebývalé míře; houfy zběhlých sedlákův potloukaly se zvláště po hranicích, v severské Ukrajině (v nynějších guberniích Orlovské, Kurské a Černihovské), a vojsko carské nestačilo s nimi bojovati.

Povážlivý byl stav celého carství — an tu Godunovu objevil se hrozný nepřítel, Lžidimitrij, uprchlý mnich z kláštera Čudova, Řehoř Otrepjev, vydávající se za ubitého careviče Dimitrije. Polský kníže Višňověcký, v jehož službu Otrepjev byl vstoupil, mu uvěřil a za ním i jiní páni polští, a jelikož král Polský Sigmund nechtěl zjevně začíti nepřátelství proti Moskvě, ujali se velmožové polští věci Lžidimitrije sami. Lžidimitrij velice pobouřil říši Moskevskou; nacházelť všude víru nejen mezi lidem, ale i mezi vyššími třídami a marně již vyhlašoval jej Boris i patriarcha národu i Polsku za podvodníka; mstilť se zločin Borisa nyní strašně nad ním. Sěverská Ukrajina mileráda přijala samozvance (1604), města sěverská se vzdávala (až na Novgorod), kozáci Donští nespokojení s vládou Borisovou přitrhli Lžidimitrijovi na pomoc, vojsko carské bojovalo mdle, a když tu za bouří těch náhle zemřel car Boris (13. dubna 1605), vojevodové proti samozvanci stojící uznali tohoto za pravého cara Dimitrije, a hnuli se s ním k Moskvě. Zde jest syn Borisův, car Feodor, svržen (1. června) a s matkou od velmožův ukrutně zavražděn, Godunovi a jich příbuzní uvězněni, patriarcha Job důstojenství zbaven. Dne 20. června vešel Lžidimitrij slavně do Moskvy, a byv uznán i od cařice Marty za syna zaujal bez překážek stolec. Vládl velmi moudře; jakkoli hleděl zachovati si přátelství krále Sigmunda, nezadal ani nejmenšího ve výhodách sve říše, odepřel králi odříci se titulu cara, ba přijal i titul imperatora, a ve vyjednáváních s papežem odmítal od sebe povinnosti zavésti katolictví v říši Moskevské. Ale přílišnou náklonností k cizím mravům, sňatkem s Polkou, Marinou Mniškovnou, s níž přišlo do Moskvy četné komonstvo polské, odvrátil od sebe bojary i lid. Nespokojenosti té užil hlava strany bojarské, kníže Vasilij Šujský, k pádu Dimitrije, „zlého kacíře.“ Dne 17. máje 1606 jest Lžidimitrij při sběhu lidu návodem Šujského a jiných bojarův zabit, a vplyvem bojarův a schválením větší části Moskvanův zvolen carem kníže Vasilij Šujský (1606—1610).

Tento samovolný čin bojarův a Moskvanův přijat jest kromě stolice s velikou nelibostí; ale i v Moskvě samé byli pak mnozí nespokojeni: lid tím, že bojaři dostávali převahy, bojaři zase, z nichž nejeden chtěl býti sám na trůně, že skoupý car nedařil jich milostmi, jak si žádali; k nespokojencům těm družili se i všelijací kozáci, kteří se zálibou uzřeli v samozvanci příležitost bouřiti se a žíti na cizí útraty. Zjevili se na krátko na rozličných místech nepraví Dimitrové, a návodem zběhlého sedláka Ivana Bolotnikova zdvihla se zase sěverská Ukrajina ve prospěch Dimitrije; sedláci zabíjeli pány, bouře vznikaly i v dalekém východě, v Permi, Vjatce i Astrachani. Za válečných operací carského vojska proti Bolotnikovu zjevil se v Starodubě druhý Lžidimitrij (1607), k němuž přirazily družiny z Polska a Litvy pod Lisovským a Rožinským, potom i Jan Sapieha, a rozliční kozáci; s nimi přitrhl v letě r. 1608 k Moskvě a rozložil se ve vsi Tušině, a zajav Marinu přinutil ji uznati ho za muže; 22 města severní Rusi musila uznati „Tušinského darebáka" za cara. Ale i odpor jemu činěný stával se vždy silnějším, a nejvíce proslul tu Trojický klášter, jejž Tušinci marně obléhali. Bitky sváděny v okolí Moskvy r. 1608—1609, až konečně mladý kníže Skopin-Šujský s pomocí švédskou počal očišťovati Rus od Tušinců počínaje od Novgorodu k Moskvě, bojarin Šeremětěv pak od východu. Ale i král Polský Sigmund, těžce nesa spolek Moskvy se Švédskem a doufaje, že nabude říše Moskevské pro syna svého Vladislava, vystoupil proti Moskvě (1609) a oblehl Smolensk; k němu přidali se i Poláci i Rusové Tušinští, opustivše samozvance, který utekl do Kalugy. Štěstí zbraní carských bylo krátké; po smrti miláčka národu, knížete Skopina-Šujského, vystoupili odpůrci starého cara zjevně, nejprvé vojevoda Rjazaňský Ljapunov; u Klušina jest vojsko carské poraženo od polského hetmana Żółkievského (1610), jenž postoupil k Moskvě; zde se bouřil lid, a car Vasilij musil se vzdáti vlády a vstoupiti do kláštera. Bojarská duma ujala se vlády a ze

dvou kandidátův trůnu, Vladislava a Lžidimitrije, zase pod Moskvou stojícího, vybrali si bojaři, bojíce se „cara kozáckého“ a svých chlapův, Vladislava, jenž měl přijíti vyznání pravoslavné; zároveň usilovali o značné obmezení carské moci, a vymínili sobě vplyv a činné účastenství ve vládě. Kníže Golicyn a metropolita Filaret Romanov jsou vypraveni co vyslanci ke králi Sigmundovi žádat Vladislava; vojsko polské vstoupilo do Moskvy; ale Sigmund sám jsa žádostiv stolce moskevského nechtěl Vladislava pustiti do Moskvy. Mezi tím zahynul Lžidimitrij, a tu mnozí, kteří jen z bázně před tímto carem kozáckým klonili se k Polákům, odvrátili se od nich, a pomýšleli na jich vyhnání z vlasti; duší toho plánu byl patriarcha Hermogen. Dne 19. března 1611 strhl se náhodou svár mezi částí polské posádky a lidem; Poláci začali vražditi bezbranný lid, a zahnáni do Kremle a Kytajgorodu, kdež jsou obléháni od Moskvanů a ruských pluků se všech stran na pomoc se hrnoucích; Moskva shořela. Ale smrtí Ljapunova, zavražděného od vlastních kozákův lstivým návodem náčelníka polského Gonsievského, jest činnost obléhajících ochromena; již dříve jest Smolensk dobyt od Polákův, Švédi zaujali Novgorod, ve Pskově zjevil se nový Lžidimitrij, — stav Rusi byl hrozný. Tu volal slavný klášter Trojický národ ruský do zbraně (patriarch byl v polském zajetí, kdež i brzy umořen), v Nižním Novgorodě vyzval měšťan Minin lid k osvobození vlasti, vojevůdce kníže Požarský hnul se k Moskvě, od níž jest polský hetman Chodkievič odražen spojeným úsilím Požarského a kozákův Trubeckého (22.—24. srpna 1612); konečně musila i polská posádka po chrabrém odporu opustiti Kreml (27. listopadu). Král Sigmund nemaje dosti vojska odešel do Polska.

Moskevská Rus, ovšem hrozně spustošená, mohla konečně pomysliti na zvolení cara; na valném sněmě zemském zvolen carem mladý Michal Feodorovič Romanov, syn metropolity Filareta (21. února 1613, vládl do roku 1645). Nový car měl velmi těžkou úlohu; země byla vyssáta a kro-

mě toho soužena uvnitř kozáky, zbojníky i zahraničnými nepřáteli. Atamani Zarucký v Astrachani a Boloveň na severu jsou pobiti, Lisovský však řádil až do smrti; Švédsko ustalo od nepřátelství, dostavši mírem Stolbovským úzký pruh zbývajícího ruského pobřeží baltického (1617), Polsko pak r. 1618, dosáhši příměřím Deulinským Smolenska a Sěverie. Otec carův Filaret vrátiv se z polsk. zajetí stal se patriarchou a spoluvládcem, maje ve všem rozhodný vplyv až do smrti († 1633). Se Švédskem zachováváno přátelství, Angličanům a Francouzům a j. odepřen svobodný obchod do Persie. S Polskem, neuznávajícím Michala za cara, obnovena vojna po smrti Sigmunda (1632), obležen Smolensk; ale král Vladislav odrazil Rusy od Smolenska a mírem na říčce Poljanovce u Vjaźmy potvrzeno příměří Deulinské a Vladislav odřekl se nárokův na stolec moskevský, uznav Michala za cara (1634); výminky byly tytéž, co za Borisa; mezi jiným zase vymíněno i to, že dlužno „býti ve věčné přízni, co lidé jedné víry křesťanské, jednoho jazyka i národu slovanského,“ a slíbena oběma panovníkům vzájemná posloupnost v případě nové volby nebo bezdětného úmrtí. S Tureckem zachováván mír, pročež není schváleno dobytí Azova kozáky Donskými (1637) a neposkytnuto jim pomoci (1642). Uvnitř hleděno k povznešení spustlého carství všemožnými prostředky; města očištěna jsou od cizího obyvatelstva, kteréž bylo se sběhlo tam z rozličných krajin, a toto posláno na dřívější bydliště; přísně vystupováno proti vojevodům a jiným úředníkům utiskujícím lid, jakož i proti velkostatkářům, vábícím k sobě selský lid od chudších statkářův. V Sibíři šířilo se panství ruské vždy více na východ a tím i křesťanství a vzdělanost.

Avšak nastávala již doba, kde pozornost konsolidované Rusi moskevské obracela se již vždy více i k Rusi jihozápadní, pod vládou polsko-litevskou se nacházející. Zde udály se mezi tím důležité změny v poměrech politických i náboženských [1]).

---

[1]) Srv. obšírněji články **Litva** a **Polsko** i **Kozáci** v *Slovníku naučném*.

Již svrchu podotčeno, že Rusi, ochromené hrozným nájezdem Mongolův, vznikl i od severozápadu nebezpečný nepřítel, Litvini. Tito užívajíce neustálých sporův ruských knížat i nájezdu mongolského, tiskli se z původních zemí svých po Němenu a dolní Dvině mocně na jih i na východ do krajin ruských, tamní knížetství sobě podrobujíce (v první polovici XIII. století). Další šíření se Litvy do zemí ruských zastaveno sice na čas mocným králem Halickoruským Danielem a Německými rytíři, jakož i domácími sváry, které na Litvě vznikly v druhé polovici XIII. století. Knížatům Halicko-Vladimirským nepodařilo se však sebrati jihozápadní Rus, nezdařilo se taktéž trvalé spojení Litvy a jihozápadní Rusi po smrti Mindovga a Daniela, a místo knížat Moskevských zaujala na jihozápadní Rusi cizí Litva, sbírajíc v jedno tamní země. Zejména mocně vystupovala od konce XIII. a od začátku XIV. století za knížat Vitenesa a Gedymína. Hranice Litvy rozšířeny na východě zase za Polock, na jih až k Pripěti a dále na Volyň i Kyjevskou Rus; a Gedymín vším právem mohl nazývati se „králem Litvínův a mnohých Rusínův." Dále na jih i na východ rozšířil hranice Litvy mohútný Olgerd (1341—77); jeho poslouchali i Tataři Krymští, knížata Sěverští a j., on měl mocný vplyv i na Pskov a Novgorod, Smolensk i Tver, a s úspěchem bojoval s Rusí Moskevskou; že ještě dále nešel, toho příčinou jsou neustálé jeho vojny s dravými rytíři Německými.

Vojny ty byly též jednou z hlavních příčin, že Litva spojila se konečně se sousedním Polskem, jemuž dala svoji dynastii. Syn Olgerdův Jagajlo dav se pokřtíti ritem latinským a zasnoubiv se s mladou Jadvigou, dědičkou trůnu polského, vstoupil r. 1386 i na trůn polský pod jménem Vladislav. Tím však ještě nestala se z obou dvou říší říše jedna. Bylať království Polské a velké knížetství Litevské spojena jen unií personálnou, osobou a dynastií panovníkovou (král Polský byl pak „nejvyšším knížetem" Litevským, a vedle něho spravoval Litvu náměstník „veliký

kníže“), ba nejednou obě říše i příkře i nepřátelsky proti sobě vystupovaly k velikému hněvu Polákův; bylit tito doufali a častěji pak i žádali a usilovali o úzké sloučení obou říší, což se jim však podařilo teprvé r. 1569. Do této unie zajisté byla Litva zcela neodvislou říší, majíc svoje zvláštní zřízení, správu, soudnictví, finance, minci, i jazyk (ruský), a z velké části (v krajinách ruských) i náboženství (pravoslavné). Poláci (t. j. všichni obyvatelé koruny) považováni tu napořád až do unie za „cizozemce,“ „lidi zahraničné,“ kteří na Litvě po právu nemohli zastávati ani úřady, ani nabývati pozemkův. Litva sice byla původně dědičná monarchie, ale po r. 1386 záhy po příkladu Polska ujímala se a vykonávala se zásada volitelnosti velikého knížete z rodu Jagajlovcův (již r. 1440 zvolili si Litvíni velikým knížetem královice Kazimíra, a tak i ostatní); ale teprvé Sigmund August nemaje dětí odřekl se naprosto r. 1564 dědičného práva k Litvě, uznav ji za říši volební a srovnav ji tak s Polskem. Toto zvláštní postavení Litvy co říše samostatné hájili aristokrati litevští povždy co nejúsilněji.

Knížata a velmožové Litevští, jsouce původně suroví pohané, nemohli dlouho odolati vzdělanějšímu živlu ruskému a křesťanství pravoslavnému. Jazyk ruský, k němuž se hlásila větší část poddaných veliké říše Litevské, stal se brzy jazykem diplomatickým na Litvě (první známá ruská listina knížat Litevských pochází, pokud víme, asi z r. 1340); psáno jím i do Polska, do Moskvy, i Rumunům a Tatarům, a taktéž dělo se i naopak; užíváno ho ve veřejném životě, v zákonodárství i v literatuře. Mnozí Litvíní z vyšších tříd přijímali vyznání pravoslavné, „víru ruskou,“ tak k. p. sami velicí knížata Jevnut (Ivan), Olgerd (Alexandr), Jagajlo (Jakob, později pokřtěný znovu ritem latinským), Vitovt (Alexandr), Skirgajlo a j.

Zvolením Vladislava Jagajla za krále Polského setkala se vyznání latinské a pravoslavné na Litvě, a postavila se proti sobě nepřátelsky k veliké škodě Polska. Vyznání katolické přijali mimo Jagajla i jiní knížata litevští, kteří posud byli buď pravoslavní

(též Vitovt) nebo pohané; katolíky stali se též vlastní Litvíni (později též Žmudíni), posud pohanští. Vyznání katolickému dávána odtud na Litvě přednosť i v životě politickém, což přirozeně pak musilo vésti k rozkyselení pravoslavných Rusínův na Litvě četnějších. Po bratrovi Jagajla Skirgajlovi, k němuž co k pravoslavnému zvláště lnul národ ruský, vládl na Litvě co veliký kníže náměstník bratrovec Jagajlův Vitovt (Vitold, 1392—1430); za něho připojen k Litvě i Smolensk (1395 a 1404) a vplyv litevský rozšířen i na Tver a Rjazaň, Novgorod i Pskov, i zanikl teprvé po smrti Vitovtově.

Marné byly snahy Jagajlovy úžeji připojiti Litvu k Polsku, ba již již chtěla Litva úplné od Polska se odtrhnouti co samostatné království; marné byly pokusy o užší spojení obou říší, učiněné ve Vilně (r. 1401) a v Horodle (1413), kdež litevští páni a bojaři vyznání katolického dosáhli jména i práv šlechty polské; pravoslavní byli z privilegia toho vyloučeni. Nechuť mezi Poláky a Litvíny vypukla po smrti Vitovtově v zjevné nepřátelství. Veliký kníže Litevský bratr Jagajlův, Svidrigajlo, zjevně se opřel králi Polskému a podporován zvláště pravoslavnými Rusíny, kteří mu zůstali věrni, i když musil ustoupiti Sigmundovi, bratru Vitovtovu, Polsku příznivějšímu; nechuť ta jevila se napořád i v následujících časech. Litvíni zvolili si po smrti Sigmunda (1440) o své újmě velikým knížetem králevice Kazimíra, který dosednuv teprvé r. 1447 i na trůn polský veliké měl nesnáze, nejsa s to, aby smířil rozhořčené Poláky i Litvíny. Po smrti Kazimírově (1492) zvolili si Litvíni zase zvláštního velikého knížete, bratra Kazimírova Alexandra, kdežto Poláci zvolili si králem bratra jeho Jana Alberta. Ale nepřátelství obou sousedních říší nepřineslo nižádné z nich užitku: Polsko opuštěno Litvou teprvé po velikém namáhání skrotilo Německé rytíře, Litva pak, Polskem nepodporovaná, ztrácela mnoho pohraničných zemí na Turky a Moskvu. Postrašená Litva obnovila unii Jagajlovu (1499) a zavázala se, že odtud král Polský a veliký kníže

Litevský bude v jedné a též osobě. Unie ta potvrzena již r. 1501 a po smrti krále Jana Alberta (1501) zvolen Alexandr i králem polským. Ale již po smrti Alexandrově (1506) zvolili si Litvíni bratra jeho Sigmunda za velikého knížete zase o dva měsíce dříve, než Poláci, a pak i Sigmundova syna Sigmunda Augusta (1529, ujal se vlády na Litvě r. 1544 ještě za živobytí otce († 1548); ba již dříve (1526) žádali Litvíni, aby veliký kníže korunován byl na krále Litevského, neboť když veliké knížetství Litevské by „mělo korunu, tohdy nemože byti privłaščono k koruně Polskoj; bo koruna v korunu vtělena byť nemože.“

Následkem roztržení země Ruské na dvě části, litevskou a moskevskou, vyvinovaly se i poměry na Rusi litevské poněkud jinak, než na Rusi moskevské, zvláště když Litva spojena jest společnou dynastií s Polskem. Tiskly se řády polské během času vždy silněji do Rusi litevské, až konečně skoro úplného dosáhly vítězství. Bojaři měli původně na Litvě týž význam, jako v celé dávné Rusi, i v sousední Moskvě. (Bojaři při samém dvoře velkoknížecím nazývali se pak po polsku „páni, pánovъ rada.“) Knížata i bojaři z obou Rusí, litevské i moskevské, velmi často přecházeli. Údělní knížata, kteří přešli z Moskvy na Litvu, ovšem nemohli tu býti již samostatnými, nýbrž dostávajíce volosti přísahali býti područníky, sluhami i danníky vel. knížete Litevského, jakými byli už všichni ostatní knížata Rurikoviči jihozápadní Rusi. Bylyť se ujaly a utvrdily (zvláště za Gedymína) v říši Litevské řády feudální. Knížata i bojaři drželi pozemky jen co manové velikého knížete, jsouce kromě povinné služby vojenské obtíženi mnohými břemeny; tito manové dávali pak zhusta pozemky zase v podmanství. Některá obtížná břemena zrušil již vel. kníže Kazimír (1457), pak Alexandr a Sigmund (častěji), všechna teprvé Sigmund August. Místo slova „bojaři“ ujímal se od času Horodelské unie (1413) na Litvě vždy více název „šlechta,“ a bojary označovali se pak už nejchudší služební lidé. Kdežto však v Moskvě

knížata a bojaři vždy více váhy pozbývali a v pouhé sluhy se měnili, neobmezená moc velikých knížat vždy silněji vystupovala (zvláště za Ivana III.): dosáhali na Rusi litevské knížata a páni vždy větší moci a vplyvu na volení velikého knížete, tak jako v sousedním Polsku.

Mnohé řády polské přijímány zvláště na vlastní Litvě od unie Horodelské. Podle vojevodství polských zřízena na Litvě z dávných knížetství vojevodství: Vilenské a Trocké (1413), potom i v zemích ruských: Kyjevské (1471), Vitebské, Polocké, Minské, Novogródecké (ok. 1500), Mstislavské, Podlaské (1520), konečně Brestské, Volyňské, Braclavské (1569); jmenováni i kasteláni i jiní důstojníci vyšší (maršálek, kancléř, hetman, a j.) i nižší. „Pánové rada" představovali i sněm litevský, skládající se z rozličných vyšších pánův a knížat litevskoruských, vojevodův, kastelánův a j. vyšších důstojníkův, jakož i z katolických biskupův litevských. Sněm tento čili vlastně senát, složený jen z vyšší aristokracie litevskoruské a vyšších úředníkův (hl. katolíkův, Litvínův), byl původně jen sbor poradný, závislý od vůle velikého knížete, který častěji povolával do senátu i jiné rozličné pány; ale záhy vykonával skoro tatáž práva, jako senát i sněm polský. Jizby poselské (komory poslancův) na Litvě s počátku nebylo. Statut velikého knížete Sigmunda I. (1529, 1530) potvrdil tyto řády; potvrdil též název šlechty, rozličná její privilegia, neutvořil však ještě zvláštního stavu čili korporace šlechtické na spůsob šlechty polské. Teprvé za Sigmunda Augusta dosáhla šlechta litevská všech práv, jakých užívala šlechta polská. Zejména dovoleno jí na sněmě Vilenském (1560) voliti poslance na sněm i soudce na soudy zemské, čímž počalo se tvořiti zastupitelstvo národu (politického) Litevského, a sněm počal skládati se ze dvou komor, což potom v obnoveném statutě (1564, 1566) potvrzeno. R. 1566 stala se konečně šlechta litevská vlastníky držené půdy, jelikož vel. kníže odřekl se svého nejvyššího vlastnictví pozemkův z práva feudálného vyplývajícího; Sigmund August

utvořil také na Litvě šlechtu kde mohl. Všelikými těmito opatřeními získal si v celé Litvě a Rusi hojné přívržence, a usnadnil tak konečné sloučení obou říší v jednu, které provedeno na sněmě Lublinském (1569), ač teprvé po dlouhém a urputném odporu Litevských aristokratův. Litva a Polska stala se jediným štátem s jediným panovníkem, senátem a sněmem; Litva postoupila Polsku (koruně) vojevodství Podlaského, Volyňského, Braclavského a Kyjevského, tedy celé jižní Rusi. Teprvé poslednímu Jagajlovci podařilo se, oč usiloval první Jagajlovec. Bojaři v zemích ruských, již dříve Polsku se dostavších, dosáhli též dříve jména a práv šlechty polské; tak šlechta na Rusi (nyn. východní Haliči) a snad i na Podolí (1434); závazky manské však zrušeny tu (ve vojevodstvích Ruském, Podolském a Belzském) úplně teprvé r. 1588. — Kdežto tudíž v Rusi Moskevské samodržství, idea absolutní monarchie vždy více se upevňovala, dávní knížata i bojaři stávali se pouhými sluhami, chlapy carskými od vůle carovy odvislými, dosáhali knížata a bojaři západní, litevské Rusi vplyvem polským vždy větších práv na újmu moci velikého knížete, stávali se účastnými práv politicky vyvinuté polské šlechty, s níž konečně jménem i právy srovnáni (titul knížecí nepodával žádných zvláštních výhod), stali se hlavním faktorem politického života státu Polského.

Města jihozápadní Rusi taktéž jinak se zařizovala, než v Moskvě. Od konce XIII. století usazovali se v nich vždy četněji cizinci, Židé, Němci, Poláci, Arméni. Od druhé polovice XIV. století dosáhala města tato práva německého (magdeburského) a tak vynímána jsou z právomocnosti úřadův zemských. V polské Rusi nadán právem magdeburským Lvov (1356), pak Peremyšl, Cholm a j., na Litvě a Rusi litevské Vilno (1387, 1432), Polock (1498, který i dotud byl si zachoval mnoho staroslovanských svobod), Kyjev (částečně 1494, úplně 1516), Minsk (1499) a Novgorodok (1511), Pinsk (1520) a j. Města byla hlavními sídly obchodu.

Obecný lid byl na Rusi litevské s počátku

taktéž osobně svobodný, užívaje v nájmu za jisté závazky a břemena pozemkův u rozličných držitelův. Ale, tak jako v sousední Rusi Moskevské záhy upadal vždy u větší porobu, stával se, ač ne po právu, ale předce skutkem nevolníky; již roku 1457 uvázán jest na půdu, kdež právě byl usedlý, ztrativ tak právo svobodného přecházení. Obecný lid dělil se pak na Litvě na skutečné nevolníky, otroky (ve válce zajatí), a nevolnou čeleď po dvorech panských, jmění svojich pánův, pak na chlapy, sedláky (*otčiči*, lidé *otčizní*), lid k půdě vázaný, bez níž nemohli býti prodáváni; mezi otčiče dostali se během času i mnozí bojaři, původně lidé svobodní, potom však svobody pozbyvši. Stav nevolného i robotného, poddaného lidu stával se vždy horším: roboty neustále rozmnožovány, nová břemena, dávky, platy ukládány, a lid vydán úplně libovůli pána, jenž měl nad ním i pravo soudu, nezřídka je propůjčuje v arendu (nájem) židům; za zabití sedlaka platil pán jen nízký peněžitý trest (hlava, *holovščina*). Kromě lidu poddaného byli i lidé osobně svobodní, kteří nemajíce nemovitého jmění usazovali se na statcích panských nebo jiných, a za jistý plat nebo jiné závazky požívali pozemkův, zachovávajíce právo svobodného odchodu po vyplnění závazkův (tak zvaní *zachoži*, *pochoži*); ostatně velmi zhusta stávali se i tito zachoži chlapy. K lidem svobodným počítali se i bojaři, potomci zchudlých bojarův, ztrativší pozemky a práva šlechtická; konali u pánův rozličné služby, vojenské (*bojaři pancirni*) a jiné (*bojaři putni*, *služkové*). — Zřízení obecní, jakéž bylo v jihozápadní Rusi od starodávna až téměř do XVII. století, má mnoho zvláštností a upomíná na řády staroruské. Obce, t. j. komplexy několika osad (*okoličných*), též města nepožívající práva magdeburského, scházely se v *kopu* (kupu, hromadu) na porady (*věče*), a sice do centrálného sídla obecního (kopišče, kopovišče) nebo po případě i jinde, pod širým nebem, vyšetřovat zločiny spáchané v obvodě obecním (staré *vervi*, honitvě), spory a vůbec věci trestní i civilní, a vynášet a vykonávat

soud, „vedle starodávného obyčeje“ a potom i dle Statutu litevského. Řád soudní, jehož tu užíváno, ve mnohém připomíná Pravdy ruské. Právomocnost kop vztahovala se na všechen nižší lid obvodu obecního, na sedláky korunní, statkářské i duchovní, na svobodníky, měšťany nepožívající práva magdeburského, ba někdy i na statkáře, byli li tito srozuměni. Na kopě měli jen usedlí hospodáři (*schodataji*, *muži*) hlas, a mezi nimi požívali zvláštní vážnosti starší (*starci*); ostatní přítomný lid i statkář a jeho sluhové byli jen svědky. Nález (*vynalazok*, *znajdenije*, *dekret*) kopného soudu vkládán do akt úřadu grodského, jenž obci často byl i nápomocen k vykonání nálezu. Toto starodávné zřízení obecní uznávaly i všechny tři statuty litevské, přály mu, ba přijaly i některá ustanovení z kopného práva. Ale od polovice XVI. století, když statkáři — šlechta dosáhali vždy větší moci a konečně i soudu nad svými poddanými, a zřizovány jsou rozličné úřady zemské, ztrácely kopy vždy více důležitost, stávaly se pouhým soudem selským pod pánem, a konečně v XVII. století zanikly.

Zákonodárství upraveno zvláště vydáním *Sudebníka* vel. knížete Kazimíra (1468), a důležitým *Statutem litevským* vel. knížete Sigmunda (1529, ohlášen 1530). Statut ten, přepracovaný následkem rozličných vnitřních událostí na Litvě r. 1564 a 1566, konečně 1588, byl povždy platným zákonníkem celé Litvě, a i po unii Lubelské (1569) zůstal i litevským vojevodstvím ke koruně připojeným (kromě Podlaského). Zrušen jest v západní Rusi teprvé r. 1840 a nahražen Svodem ruských zákonův, byv dotud ovšem dle potřeb časových všelijak měněn. Litevská a ruská vojevodství měla též zvláštní vyšší soudy (tribunály) ve Vilně a Lublině.

Jak již svrchu řečeno, užíváno v říši litevské ve veřejném životě hlavně jazyka ruského. Jazyk tento není však pouhé nářečí prostého lidu ruského na (Bílé a Malé) Rusi osedlého, nýbrž jazyk knižný, učenými písaři vzdělávaný; naň měl pak

silný vplyv jazyk polský i český, kterýžto zvláště za příčinou přátelských svazků mezi Čechy a Poláky, a potom i husitskými rotami válečnými v Polsku a Litvě bojujícími byl znám i na dvoře královském v Krakově i velkoknížecím ve Vilně [1]. — Jazykem ruským jsou psány všechny litevské statuty, hojné listiny, veřejné i soukromé, velikých knížat a jiných osob skrze století XIV.—XVI., méně v století XVII. V listině o připojení Volvně a Kyjevska k Polsku (1569) výslovně se praví, že tam všeliké písemnosti soudní i z kanceláře korunní „nie jakim innym, jedno ruskim pismem pisane i odprawowane być mają czasy wiecznemi;" taktéž v statutech od roku 1566 i 1588 (IV., 1.), že „pisar zemskij majet po rusku literami i słovy ruskimi vsi listy, vypisy i pozvy pisati a ne inšim jazykem i słovy". V královské kanceláři zřízena metrika (archiv) ruská pro vojevodství ruská. Vedle jazyka ruského ujímal se vždy více i na Litvě obecný tehdáž jazyk diplomatický a církevní, jazyk latinský. Jazyk polský teprvé později na Litvu pronikal zároveň s řády polskými, zvláště po unii Lubelské a splynutí obou zastupitelstev národních, polského a litevského, v jedno. Šíření se jazyka polského na Litvě napomáhal i protestantismus a pak i katolická reakce proti němu, což obojí vycházelo hlavně z Polska. Jako dříve pohanští pánové litevští odkládali svoji víru a národnost a stávali se pravoslavnými nebo katolíky, mluvili a psali po rusku: tak i potom přijímajíce protestantismus a pak zase katolictví přijímali i národnost polskou. Polskými stávali se nejen páni a šlechtici původně litevští, nýbrž i mnozí rodové původně ruští a pravoslavní s katolictvím přijímali i národnost polskou; mezi nimi i některé knížecí rodiny Rurikovičův (Ostrožští, Rjapolovští, Četvertynští, Drućtí a j.) a dávno

[1]) Velký kníže Svidrigajlo ucházeje se o přízeň českých válečníkův Korybuta, Prokopa, Kostky z Postupic, užil v listech k nim zaslaných jazyka českého (srovn. *Časopis Českého Museum* 1831).

poruštěných Gedyminovičův (Čartoryjští, Višňověčtí, Zbaražští, Rožinští a j.).

Již na začátku XVII. stol. byl na Litvě polský jazyk značně v užívání, a Mamonič vydávaje roku 1614 polský překlad Statutu litevského praví, že tak činí „dla tych, którzy albo języka ruskiego czytać nieumieją, albo polskim częściej narabiają.“ Menších úspěchův dosáhal polský jazyk v jižnějších krajinách ruských (vyjma vojevodství Ruské, Podolské, Belzské, v nichž, připojených záhy ke koruně Polské, šlechta polská z Mazovie a Malopolsky houfně se usazovala zvláště za Vladislava III.), a zajímavé jsou tu žádosti a stížnosti šlechty ruských vojevodství Volyňského, Braclavského a Kyjevského (pak i Černihovského), podávané (po roce 1569 až hluboko do první polovice XVII. století) ve prospěch jazyka ruského co jediné oprávněného ve veřejném životě tamním, i v soudech i v listinách vycházejících z královské kanceláře do těchto vojevodství. Ale když katolickému vyznání, šířenému zvláště od konce XVI. století obratnými jesuity a jich školami, během první polovice XVII. století získány jsou skoro všechny vyšší vrstvy národu ruského pod panováním krále Polského (ruských šlechticův zůstavších při dávném pravoslaví, jako Kysel, Četvertynští a j., bylo jen pořídku): tu přijímány s katolictvím i jazyk a národnost polská a očitý svědek tehdejší, francouzský inženýr Beauplan (který sloužil v polském vojště za králův Sigmunda III. a Vladislava IV.) praví, že šlechta ruská mění se v polskou, a stydí se vyznávati jinou víru než katolickou. V druhé polovici XVII. století ovládl konečně mezi šlechtou na Litvě a Rusi skoro úplně jazyk polský a vyznání katolické, kteréž obojí za tehdejších dob ovšem přinášely s sebou větší vzdělanost, než jazyk ruský a vyznání pravoslavné. Podobně dálo se i ve městech ruských. — Z toho dlužno si vysvětliti, že mnozí původně litevští nebo ruští rodové jsou nyní polští a katoličtí (Oginští, Čartoryjští, Dručtí, Chreptoviči, Chodkieviči, Tyškieviči, Sapiehové, Sanguškové, Radzivillové, Voloviči a mn. j.). Místo šlechty vystupují

však jiní representanti národu ruského a vyznání pravoslavného („víry ruské“), kozáci.

Již svrchu na svém místě podotčeno, že na Rusi vedle usedlého lidu selského zjevují se od polovice XV. století i lidé svobodní, kteří nemajíce stálého bydla, potloukali se na pomezí v stepích, rozličné živnosti provádějíce. Jsou to kozáci. V Rusi Moskevské první vyskýtají se kozáci Rjazanští, později v XVI. století Putivlští, Smolenští, konečně Donští, Terští a j. V Rusi litevské připomínají se na samém konci XV. století (1499) taktéž kozáci po dolním Dněpru okolo Kyjeva, lidé obchodem a jiným se živící. Potloukajíce se v stepích v sousedství loupeživých hord tatarských záhy musili pomýšleti na obranu; i tvořily se z nich znenáhla organisované družiny, duchem válečným proniknuté k dobrodružným podnikům i k loupežení nakloněné; jich boje i výpravy proti Tatarům přijímaly na sebe ráz náboženský a kozáci v tom případě jeví se co obránci křesťanství proti islamu [1]. Z těchto kozákův utvořil Ostap Daškovič, starosta Čerkaský a Kanevský (1500—1535) pravidelnou stráž na jihovýchodních hranicích litevských, — právě zde na Ukrajině velmi otevřených, — a podle něho i jiní starostové Ukrajinští na rozličných pomezných zámcích, zejména Daškovičův vrstevník Přeclav Lanckoronský, starosta Chmelnický. Vedle této pravidelné pohraničné stráže kozácké vyvinovalo se v samých stepích po dolním Dněpru za prahy (porohy, vodopády) Dněprovskými se rozkládajících, jiné neodvislé tovařistvo kozácké, svévolně se tu potloukající a nikoho pánem neuznávající; nazýváni jsou dle bydla Záporožci, Nizovci (*Niž*, země po dolním Dněpru ležící), Nizovi Záporožci; i na jich ustrojení měl Daškovič značný

---

[1]) Slovo *kozák* jest tatarské, znamenajíc lehkého jezdce, volného nájezdníka. Vedle kozákův ruských vyskýtají se i kozáci tatarští, tak Perekopští a Bělgorodští (Akermanští) 1511, 1516, na Doně kozáci Azovští za Ivana III a Vasilije.

vplyv. Střediskem Záporoží byly prahy Dněprovské, kdež na ostrově Chortyckém povstal opevněný tábor, pozdější *sič* (záseka), *koš*; ženy zde netrpěno. Zřízení bylo úplně demokratické; vše rozhodováno na valné hromadě, *radě*, všech tovařišův, jako na někdejším staroruském věči. Válečné toto tovařistvo rekrutovalo se ze všelijaké sběře, z kozákův usedlých na Ukrajině i v Moskvě, ze zběhlých sedlákův, z rozličných dobrodruhův, a t. d. Sami mnozí páni polští a ruští neváhali vstupovati v jich řady, vévoditi jim co košoví atamani v jich smělých výpravách, podnikaných po suchu i po moři, na Krym, do Malé Asie, pod samý Cařihrad, do Multan a j.; tak kníže Dimitrij Višňověcký (okolo 1556—1564), Samuel Zborovský (za Bátoryho), kníže Michal Rožinský (ok. 1585—1588) a j. Jméno jejich Z á p o r o ž c i později vztahováno i na ostatní kozáky ukrajinské. V říši Moskevské sluli kozáci ukrajinští (Záporožšti) povždy Č e r k a s i podle původního a hlavního jich sídla Čerkas. O lepší zřízení celé kozáčiny ukrajinské získal si zvláštní zásluhy král Polský Štěpán Bátory. Chtěje z ní učiniti spořádanou stráž Polskou proti Tatarům a Turkům, rozdělil je na pluky nazvané dle měst a ustanovil počet kozákův, k službě vojenské zavázaných a do regestrův zapsaných (odtud kozáci r e g e s t r o v í), na 6000; „starší Jeho král. Milosti vojska Záporožského“ byl podřízen hetmanu korunnímu. (Titulu „hetmana“ kozáckého vláda polská po právu neuznávala, ačkoli kozáčtí starší často slují hetmany a nazýváni jsou tak u kozákův samých). Nizoví Záporožci uznávali vrchmoci krále Polského jen jménem, dělajíce co sami chtěli; s kozáky Donskými a jinými v říši Moskevské byli povždy v dobrém srozumění, a s atamanem Višňověckým činně pomáhali moskevskému sboru cara Ivana proti Tatarům. Ze svévolného počínání si „rytířův“ Záporožských vznikaly neustálé spory a stížnosti mezi Polskem, nominálným jich pánem, a mezi Krymem i Tureckem.

Vláda polská uznávala za kozáky jen regestrovce; národ ruský však, jemuž (ve veškeré Rusi)

byl *kozák* ideálem bohatýra, neustále toužil po tom, aby celý se okozačil, to jest nabyl svobody; a jsa z čísla kozáčiny vylučován, považoval se za bezprávně zbavena domnělého práva svého (jsou to tak zvaní *vypisčíci*). Povstalecké tlupy, bojující od konce XVI. století počínajíc proti Polsku, nazývají se též kozáky, dělí se taktéž na pluky, mají své hetmany a důstojníky jako regestrovci; regestroví kozáci nevždy připojovali se k povstalcům (jako 1625), nýbrž sami nejednou bojovali proti nim, tak proti Tarasovi (1630), Ostraninovi (1638), zajali Sulimu (1635); Ostranin nazývá je výslovně „odrodilci a odštěpenci našimi.“ Povstalci oni skládali se z rozličných dobrodruhův, kozákův i sedlákův; selský lid, čím dále tím těžšími břemeny svírán, houfně se hrnul pod korouhve „hetmanův“. Povstání ta jsou (jako v říši Moskevské) s počátku sociálného rázu: jsou to povstání prostého lidu proti šlechtě [1]) — jedinému representantu státu polského, — jsou to výbuchy nižších tříd, vždy krutějším jhem svíraných, proti vládnoucím třídám vyšším. V povstáních těchto chutě účastňují se demokrati Nizoví Záporožci, a ze Záporoží nejednou se vyrojili povstalci. Takovým vzbouřením — zasahujícím obyčejně z Ukrajiny daleko na Volyň, Podolí, i na sever do Bílé Rusi, na Polesí a j. — vévodili: Kosinský (1592—93), Nalivajko a košový ataman Loboda (1595—97), Dorošenko (1625), Taras (1630), Pavljuk (1637), Ostranin a Hunja (1638) a j. Povstání ta povždy jsou udušena vojskem polským, ač druhdy jen s největším namaháním. Stav samých kozákův tím se horšil, sněmy polské vždy ostřejšími konstitucemi vystupovaly proti kozákům, a konečně jsou staršiny kozácké jmenováni jenom z polské šlechty; s kozáky i obecný lid upadal vždy

---

[1]) Hetman korunní Żołkievský, bojuje proti Nalivajkovi (1596), píše králi: „Hnusno zpomenouti, kam až došla ta svévole, jaké nevážení si majestátu Vaší král. milosti, jaké zámysly o rozkotání Krakova, o vyhubení stavu šlechtického.“

u větší porobu. Polsku bylo by se podařilo zničiti úplně kozáctvo a srovnati je s chlapstvem, kdyby byly nezjevily se na Rusi osudné spory náboženské, vzniklé z pověstné církevní unie. Jelikož šlechta ruská poznenáhla mizela, stávajíc se katolickou a polskou, vstupují na její místo kozáci a vztyčují prapor pronásledované víry otcovské, stávají se zástupci národu a víry ruské. Místo protestův a stížností šlechty pravoslavné na sněmích a sněmících jeví se branné protesty kozáctva a lidu; povstání nabývají vždy větší morální síly, nejživějších sympatií u veškerého národu Ruského, a vedou konečně k vmísení se zmohútnělé Rusi Moskevské v záležitosti Malé Rusi.

Snahy papežův, nakloniti některá knížata Ruská k uznání poslušnosti stolice papežské, neměly úspěchu; tak u Romana Halického, Alexandra Nevského a Daniela Halického. I boje Švédův proti Novgorodcům nejednou byly křižácké výpravy, papežem schvalované, proti nevěřícím „pohanům" (1348). Vyznání katolické setkalo se v zemích ruských s pravoslavným poprvé v knížetství Halickoruském po dobytí jeho skrze Poláky (1340). Zakládána jsou tu (od r. 1375) latinská biskupství, v Haliči (pak ve Lvově), Lucku, Vladiměři, Cholmě a j.; pravoslavné vyznání doznávalo již rozličných útiskův. Vstoupením Vladislava Jagajla na trůn polský dostalo se katolické vyznání i do Litvy, jsouc přijato vlastním národem litevským, posud pohanským, jakož i mnohými knížaty a pány litevskými, posud pohanskými nebo pravoslavnými. Katolictví stavši se vyznáním dynastie a vládnoucích kruhův poskytovalo též větších politických práv, než pravoslavné (Horodelská unie 1413). Poláci doufali, že spojením Litvy a Polska katolictví rozšíří se i mezi pravoslavnými Rusíny, kteří však urputně odporovali; nepřátelství mezi oběma vyznáními zřejmě se ukázalo již za povstání Svidrigajla, kdež stranící mu Rusíni obraceli se (na Volyni) proti katolickým kněžím a kostelům. Unie obou církví, řecké a latinské, vyhlášená ve Florencii (1439) a přijatá též od metropolity Ruského Isidora,

neměla očekávaných výsledkův; v Moskvě ji naprosto zamítli a na Litvě srazila se vyznání uniatské a pravoslaví nepřátelsky. Jen katolické nebo uniatské vyznání bylo tu panující, jen uniatské duchovenstvo srovnáno v právích s katolickým (1443 za Vladislava III.); pravoslavné vyznání bylo jen trpěno, jsouc všelijak tísněno; ok. r. 1480 zakázáno stavění i opravování „schismatických" kostelův; urputně odpíral veliký kníže Alexandr i ženě své Heleně, kněžně moskevské, vystavění pravoslavného chrámu a snažil se všemožně nakloniti ji ke katolictví; taktéž usilováno nakloniti ke katolictví mnohé pány litevsko-ruské. „Vse naše pravoslavnoje christianstvo chotjat okrstiti; ino naša Rus' velmi sja s Litvoju neljubjat" píše roku 1498 moskevský poddjačí Šestakov (přidaný k veliké kněžně Heleně) do Vjaźmy. Za příčinou pronásledování víry pravoslavné odpadávali mnozí knížata Sěverští (Bělský, Černihovský, Novgorodský, Rylský a j. 1499 sld.) od Litvy a přidávali se k souvěrnému vel. knížeti Moskevskému, který odtud nepřestává míchati se u vnitřní záležitosti západní Rusi litevsko-polské, maje vítanou zbraň k seslabení a zničení státu polského. Lnulit zajisté pravoslavní Rusíni na Litvě k pravoslavné Moskvě, jak výslovně svědčí i papežský legát v Polsku Piso (1514), i sám král Sigmund August (1553), a jak se i prakticky ukázalo hned po připojení Sěverie za bouří zbuzených pánem litevsko-ruským knížetem Glinským, pak při volbách carův Ruských za krále Polské a j. — Ačkoli pak dovršeno bylo i rozpoltění dávné metropole ruské v Kyjevskou a Moskevskou, nečinila unie sama — nad kterou povždy předčilo latinské vyznání — ani na Litvě valných pokrokův, ba upadala vždy více v zapomenutí zvláště zjevením se protestantismu na Litvě i v Polsku, tak že když jest opět obnovena na konci XVI. století, všichni pravoslavní nazývali ji věcí neslýchanou, předkům neznámou. I shůry upuštěno pak od nerozumného pronásledování víry pravoslavné; vládlit v Polsku a na Litvě v XVI. století (1506—1572) dva moudří a osvícení panovníci, Sigmund a

Sigmund August, kteří uměli oddělovati interesy státu od interesův církevních; pravoslavní páni ruští (ne však biskupové pravoslavní) vstupují již hojně do senátu (mezi nimi slavný kníže Konstantin Ostrožský, od roku 1522 vojevoda Trocký), pravoslavní naplňují magistráty; vyznání nečinilo již žádného rozdílu v požívání politických práv; a konečně srovnal Sigmund August 7. června 1563 pravoslavnou šlechtu i po právu úplně s katolickou (proti Horodelské ústavě).

Klesáním protestantismu v Polsku a Litvě, počínajícím se v druhé polovici XVI. století půsebením obratných jesuitův, hrozilo nebezpečenství i víře pravoslavné. Již r. 1577 (a opět 1590) znamenitý jesuita Petr Skarga vystoupil ve prospěch sjednocení církve katolické a pravoslavné, a tak též Anton Possevin, který marně přemlouval Ivana Hrozného k přijetí katolického vyznání. Někteří pravoslavní biskupové, těžce nesouce míchání se světských pánův a j. v záležitosti církevní a vznikající z toho nepořádky, přáli této myšlénce; a po synodě Brestské (1590) vyslovili biskupové: Lucký Kyrill Terlecký, Lvovský Gedeon Balaban, Pinský Leontij Pelčinský a Cholmský Dionysij Zbirujský, ochotnosť podstoupiti poslušenství stolice papežské (listem ke králi Sigmundovi 1591); k nim přidal se i nový biskup Vladimírský (od r. 1593) Hipatij Adam Potěj (Pociej), a konečně i metropolita, slabý Michal Rahoza; ba sám kníže Ostrožský s počátku přál unii pod jistými výminkami, a zejména pod tou, uzná li ji veškera východní církev, ale brzy odvrátil se on i jiní světští i duchovní od biskupův ruských Z těch Terlecký a Potěj odebravše se na konci roku 1595 do Říma podstoupili ve jménu ruské církve poslušenství stolice papežské. Ale již se bouřili pravoslavní všech stavův na Rusi polskolitevské, a kníže Ostrožský a jiní pravoslavní poslanci protestovali na sněmě Varšavském roku 1596. K urovnání celé věci svolána jest synoda do Brestu, a zde (na počátku října 1596) od metropolity a biskupův ruských (vyjma Lvovského Balabana a Peremyšlského Ko-

pystenského) slavně jest přijata a ohlášena unie čili vlastně rozdělení církve západoruské na pravoslavnou a uniatskou, ale zároveň i od četně shromážděného panstva i duchovenstva (v jehož čele byl exarch Cařihradského patriarchy Nikifor) zavržena. Povstala ostrá polemika mezi pravoslavnými a uniaty i katolíky, a trvala až hluboko do XVII. století; vedena perem (hlavně polsky) i živým slovem (Zizanij, Skarga, Pociej, Smotrický a jiní) na sněmích i sněmících; ba, aby sesílil se odpor nekatolíkův proti zmáhající se propagandě katolické, vyskytla se i myšlénka spojení pravoslavných a protestantův (na sjezdě Vilenském 1599), což ovšem ve skutek uvedeno býti nemohlo. V boji tom důležité místo zaujímají bratrstva, jakáž byla v celé Rusi ode dávna po městech k vykonávání pobožných a dobročinných skutkův, a která zvláště na Rusi polskolitevské se vyvinovala pod vplyvem Magdeburského práva. Nejdůležitější bylo bratrstvo Lvovské, založené měšťany Lvovskými (1586), Vilenské, Lucké, Kyjevské, a jiná menší po městech ruských.

Stav pravoslavných byl krušný. Unie, od vlády polské vzatá do ochrany, nacházela vždy více přívržencův, zvláště když pravoslavná šlechta ruská vždy více zanikala přijímajíc katolictví nebo unii. Ostatně unie byla hlavně pro obecný lid ruský, kdežto šlechta ruská znenáhla měnila se přímo v katolickou a polskou. Marny byly stesky pravoslavné šlechty na sněmích (pozoruhodna jest řeč Volyňského posla Drevinského na sněmě 1620), marny stížnosti, jež k sněmu podávali „Ruś religiey graeckiey starożytney posłuszeństwa wschodniego“; konstituce uzavírané ve prospěch pravoslaví neměly žádných praktických úspěchův. Unie vždy více se šířila, pravoslaví tísněno všelikými spůsoby, kostely pravoslavné jsou bořeny nebo měněny v uniatské, ba dávány i židům v arendu (nájem), jimž pravoslavní musili platiti za každou bohoslužbu. Patriarcha Jerusalemský Theofan meškaje roku 1620 v zemích ruských vysvětil několik pravoslavných biskupův, tak že po diecé-

sích vedle uniatských byli i pravoslavní biskupové; pravoslavným kyjevským metropolitou stal se Job Borecký, biskupem Polockým učený Meletij Smotrický. V Polocké diecési šířil unii fanatický arcibiskup Josafat Kuncevič (zabitý ve Vitebsku 1623) i násilnými prostředky, tak že sám kancléř litevský Lev Sapieha domlouval mu proto památným listem (12. března 1622). Sjednání mezi pravoslavnými a uniaty, kteréž se stalo zvláště přičiněním krále Vladislava roku 1632, bylo jen zdánlivé; ale dosaženo tím aspoň tolik, že pravoslavní biskupi jsou uznáni zákonné.

Pronásledování víry pravoslavné a šíření unie všemožnými i nechvalnými prostředky, samo sebou již politování hodné, bylo i jinak nepolitické a samému Polsku velmi nebezpečné: zmáhalť se v zemích ruských Polsku poddaných vplyv a vážnosť souvěrné Rusi Moskevské. „Jaký prospěch má král z takových různic s národem Ruským“, — dobře pověděl kníže Zbarazký, veliký konjušij litevský, podávaje stížnosti svého vyznání sněmu r. 1627, — „a jaká jest jiná překážka míru s Moskvou, neželi urážení ruské víry?“ Ale hlasův slábnoucí a řídnoucí pravoslavné šlechty ruské, jediného tehdáž oprávněného zastupitelstva národu ruského na sněmích (ani biskupi uniatští nezasedli v senátě, tím méně pravoslavní), vždy více ubývalo, a na místo šlechty vystupují jiní ráznější zástupci ruského národu a víry, — kozáci. Vojsko Záporožské dosáhlo tím veliké morální váhy v celém národě ruském; urputné boje kozákův s polskou vládou přijímají na sebe ráz vznešenější; nejsouť to již pouze obyčejná povstání nižších tříd proti vyšším, nejsou to již jen boje kozácké třídy s korporací šlechtickou: nýbrž jest to zápas národu ruského s representanty tehdejšího politického života polského, s polskou šlechtou, s „Lechy, vrahy národu ruského a starožitné víry řecké“ (jak slují v provoláních povstalcův). Ke kozákům, k vojsku Záporožskému, co k horlivým přívržencům a přirozeným obráncům pravoslavné víry a jeho duchovenstva ukazují zřejmě již Lev Sapieha v zpome-

nutém listě, i sám papež Urban (1624), a mnozí očití svědkové polští, jako kněz Obornický (1621), polští komisaři rovnající záležitosti kozácké roku 1625, pán ruskopolský Adam Kysel (1636) a jiní. Unie a rejdy jesuitské byly u kozáků v největší nenávisti; sám hetman Konaševič prosí krále, aby unie „svých rohův nezdvihala“ (1622), ve všech universálech kozáckých hetmanův dostává unie přímětky nejhorší („bezbožná“, „zhoubná“, „největší stísnění“ a podobné), její zrušení jest v pozdějších vyjednáváních conditio sine qua. Již metropolita Borecký zamýšlel užiti kozakův k obraně pravoslaví, a poddati se v ochranu cara Ruského (1625), ale pokoření a konečné ponížení kozáctva (1638) překazilo tento záměr, a odročilo k době budoucí. Stav jižní Rusi stával se vždy truduějším; kozáctvo bylo seslabeno a mnohých práv zbaveno, selský lid sklíčen těžkými břemeny, církev pravoslavná nadál tisněna: nebezpečná zajisté půda k novým bouřím. Bouři tu zbudil po desíti letech (1648) znamenitý Bohdan Chmelnický, a Polsko, ač všechny síly napínalo, nemohlo ji už zmoci: vmísilať se v zápas ten konečně Rus Moskevská, a vyšla z ní vítězná, sesílená a značně zvětšená. Stalo se to za syna a nástupce Michalova, za cara Aleksěje Michajloviče.

Aleksěj Michajlovič (1645—1676).

Mladý car řídil se s počátku radou vychovatele svého Morozova, jenž musil však na čas ustoupiti, když národ nespokojený jeho opatřeními a úředníky zbouřil se v Moskvě a brzy potom i ve Pskově, Novgorodě a jiných městech (1648—1650). Hned po bouři moskevské vydána jest opravená a doplněná sbírka zákonův, a schválena zemským sněmem, znamenité *Uloženije* (1649). Vedle Morozova dosáhal vždy většího vplyvu i archimandrita Nikon, potomní patriarch (1652) a vedle cara též „veliký gosudar“. S Polskem byly poměry dosti přátelské, ačkoli v Moskvě stěžovali si pořáde, že titul carský zmenšuje se polskými úředníky; vyjednáváno

již o spolek obou říší proti společnému nepříteli, krymským Tatarům, a vyslanec polský, pravoslavný pán Adam Kysel, velebil před carem květnatou řečí velikou dobu věčného spolku obou dvou sousedních slovanských říší, které pravice boží stvořila z jednoho kořene jako dva cedry libanonské, a oslavoval nastoupení doby, kde Slované spojí se zase v jedno a naplní celý svět slávou svého jmena (1646). Ale slova ta zůstala na ten čas pouhými slovy: vystoupilť car Aleksěj brzy nepřátelsky proti Polsku za příčinou bouří vzniklých v polské Rusi podnětem Chmelnického.

Bohdan Chmelnický, vojskový písař ve vojště Záporožském, těžce a bezprávně jsa uražen polským úředníkem a nemoha nikterak domoci se práva, prchl na Záporoží, odkud s kozáky a krymskými Tatary vytrhl na Ukrajinu (1648) dobyt sobě práva mocí. Na Ukrajině vše bylo k povstání připraveno; pokořené kozáctvo ochotně se připojovalo k novému vůdci, a tak činil i těžce sevřený selský lid, všude zdvihaje se proti svým pánům; šlechta i židé, pokud znikli smrti, houfně prchali na západ, a Chmelnický porážeje šmahem vojska polská (u Žlutých Vod, Korsuně, Pilavy) pronikl až k Zámosti. Jednání mezi ním „hetmanem vojska Záporožského" a polskými komisary nevedla k ničemu; válka obnovena a pod Zborovem (1649) pokořené Polsko musilo přijíti takové výminky, které že ve skutek uvedeny býti nemohou, bylo předvídati: bylať by tehdáž stala se Malá Rus třetí částí státu Polského (Koruna, Litva, Rus) pod svým hetmanem, se svojí vírou a svými řády. To ovšem se nesrovnávalo s ponětími tehdejší vlády polské, s ponětími katolického živlu šlechtického; ale i obecný lid ruský nechtěl nic slyšeti o obmezeném počtu kozákův regestrových (40.000), doufaje, že zbaviv se vlády panstva, celý se okozačí t. j. stane se svobodným.[1]) Vojna byla

[1]) V Bělocírkevském universále Chmelnického (1648) vydaném k národu ruskému, jsou všechny země ruské „od Podolja, Volyni i Voloch pospolu i až do samoho Vilna i Smolenska", země Kyjev-

za takových poměrův nezbytná. Smlouva Zborovská zrušena sice po porážce Chmelnického r. 1651 (pod Berestečkem), obnovena však zase po jeho vítězství pod Žvancem (1653). Chmelnický vida nemožnost dalšího spojení Malé Rusi s Polskem, nemožnosť smíření obou rozsápaných stran, katolického živlu šlechtického a pravoslavného kozácko-národního, za nově nastalých poměrův, kterých by tehdejší vláda polská nikdy neuznala, poddal se s celou Malou Rusí caru Ruskému, jejž byl hned na počátku povstání, zvláště pak po r. 1651 neustále žádal, aby přijal Malou Rus pod svoji ochranu, vyhrožuje jinak, že poddá se sultánu tureckému. Valný sněm Moskevský schválil nabídnutí Chmelnického (1. října 1653), a na radě Perejaslavské přisáhli kozáci a lid caru „pravoslavnému" (18. ledna 1654); Malá Rus poddala se Veliké Rusi pod výminkami zaručujícími jí nejširší samosprávu. Rusové vytrhše do pole v krátce zaujali celou Litvu a Bílou Rus až ke Kovnu a Grodnu (1655), ochotně přijímáni jsouce pravoslavným obyvatelstvem tamějším; na jihu Chmelnický přitrhl až k Lublinu; zároveň i Švédský král Karel zaujal celou Velkopolsku, Krakov i Varšavu, a kníže Sedmihradský Rákoczy vtrhl též do Polska. Polsko bylo na kraji záhuby, ba pomýšleno již na jeho rozdělení; spaseno jest jen roztržkou mezi Moskvou a Švédskem, které zdálo se již již býti nebezpečným i Moskvě. S Polskem uzavřeno příměří (1656), Malá i Bílá Rus zůstala caru „vší Veliké, Malé i Bílé Rusi", a Poláci slíbili, že uznají Alekséje nástupcem krále Jana Kazimíra; v samém Polsku uznávána tehdáž veliká důležitost sjednocení obou národův, „jedné a tétéž krve a původu slovanského" k postrachu „sousedův závistných veškeru jménu slovanskému," což se však nestalo hlavně za příčinou rozdílného vyznání ca-

ská, Halická, Lvovská, Chelmská, Belzská, Podolská, Volyňská, Peremyšlská, Mstislavská Vitebská i Polocká — země „kozackije naši, Rus'kije"; ze všech zemí těch Poláci prý „slavnoje imja naše kozackoje izprazdnili."

rova. Ale vojna švédská skončila se bezúspěšně pro Moskvu (1659, 1661), a naděje, že nabude pobřeží baltického, přišla na zmar.

Musilť car obrátiti zase pozornosť k Malé Rusi, kdež po smrti Chmelnického (1657) nastaly povážlivé nepokoje. Utvořilyť se tu byly dvě strany, strana vyšších tříd, kozáci „znační, karmazinníci," staršiny, šlechtici ke kozákům se přidavší, měšťané a vyšší duchovenstvo, pak strana nižších, kozáci sprostí, Nízoví Záporožci a obecný lid; první byli přívrženci ústrojí polského a zásady privilegovanosti šlechtické a nevražíce Moskvě vše centralisující, hnuli k Polsku; druzí zase nechtěli o jakýchsi privilegiích nic slyšeti, zastupujíce rovnosť všech pod pravoslavným carem. Působením obratného hetmana Vyhovského poddala se Malá Rus, zase Polsku smlouvou Hadjackou (1658) co třetí úplně rovnoprávná část státu Polského. Vojna z toho mezi Polskem a Moskvou vzniklá vedena s rozličným úspěchem. Kozáci rozdělili se na dva tábory, polský a moskevský; levý břeh Dněpra byl poslušen hetmana moskevského, pravý pak hetmana polského. Rusové válčili v celku nešťastně, ztratili Litvu i Bílou Rus, až konečně obě vysílené říše uzavřely příměří Andrusovske (1667), kterým dostaly se Moskvě Smolensk, Sěverie a Ukrajina na levém břehu Dněpra s Kyjevem. Rus Moskevská musila ještě na ten čas odříci se větší části zemí ruských, pod vládou polskou se nacházejících, nemohla ještě sebrati veškeren národ ruský; zároveň však přestala se báti Polska a dostávala na ně pak vždy většího vplyvu. — Ale příměřím Andrusovským neskončily se ještě bouře maloruské. Malorusové, nespokojeni jsouce i s moskevskými úředníky i se svými staršinami, poddali se (1668) kozáckému hetmanu na pravém břehu Dněpru, Dorošenkovi který zamýšleje spojiti celou Malou Rus, odpadl od Polska a poddal se sultánu tureckému. Brzy však vzala i v zadněprovské Ukrajině strana moskevská zase vrch, a obnoveny svazky s Moskvou. Ale i sultán poddáním Dorošenkovým maje sebe za pána celé Ukrajiny, vytrhl do pole proti oběma říším,

Polské a Moskevské (1672). Dokončení voiny této, kterou strašně spustošena jest západní Ukrajina, hlavní to bojiště, nedočkal se již car Alekséj, zemřev r. 1676. Ještě v posledních rocích jeho panování byla naděje, že spojí se Moskva a Polsko v jednu říši; protikandidátem Jana Sobieského (1673) byl carevič Feodor i sám car; ale rozdíl u vyznání byl zase hlavní překážkou spojení obou národův, „jazykem, mravy, ústrojím sobě podobných, u víře málo co různých.“

Zároveň s těmito zahraničnými bouřemi vznikaly i uvnitř říše Moskevské povážlivé nepokoje. Patriarcha Nikon, muž vlády chtivý, přísný a bezohledný, byl sobě učinil mnoho nepřátel stavu duchovního a světského, a popudil konečně proti sobě i obecenstvo opravením církevních knih (1654, o čemž viz níže). Všeobecné této nevole proti patriarchovi použili četní jeho nepřátelé, a namlouvali caru, že Nikon zneužívá své moci. Za rostoucí nepřízně mezi carem a patriarchou vzdal se tento s velikou okázalostí důstojenství svého a vzdálil se do kláštera (1658); tu jest však potom zavřen, zbaven jsa výrokem dvou východních patriarchův na synodě moskevské důstojenství patriaršího (1666). Z opravení knih vzniklo rozštěpení církve ruské, pověstný v dějinách moskevskoruských rozkol. Ale rozkol ten nezůstal obmezen na pouhé náboženské pole, nebyl pouhým odporem proti autoritě církevní, nýbrž přijal ihned a zachoval si pak též ráz politický, ráz oposice proti autoritě státní s církví spojené, a praktické následky rozkolu zjevily se i ve zbouření Soloveckém i v povstání Razina. Povstání vzniklo nejprvé v severních končinách říše, v klášteře Soloveckém na Bílém moři (1668); nechtěliť tamní mniši, jimž strašno bylo i pomysliti, že mají vyslovovati nyní „Iisus“ místo „Isus“, — nikterak přijímati opravené knihy, a odporem tím strhli i posádku k brannému odporu. Povstání to ukončeno teprvé r. 1676 dobytím Soloveckého kláštera; trvalo proto tak dlouho, jelikož zároveň na jihovýchodě vzniklo nebezpečné vzbouření kozácko-selské pod atamanem Razinem.

Vyvíjením se vždy tužší centralisace a tvořením se absolutní monarchie, státu, jenž sobě podřizoval všechny živly, svíraje je okovy vždy těžšími, přibývalo nespokojených živlův: sedláci, chlapi i posadští utíkajíce od rozmanitých útiskův a tuhých opatření vládních usazovali se mezi kozáctvem na Doně, Jaiku i j., a žili tu na cizí útraty. Číslo těchto „golutvených“ lidí (holoty) pořáde se rozmnožovalo: nevydávalť Don zběhův, kteří považovali se tu taktéž za volné kozáky. Tato „holota,“ zvolivši si atamanem smělého kozáka Donského Štěpána (Steňka) Razina, podnikala loupežné výpravy po Volze i po Kaspickém moři (1667—1670). Razin stal se miláčkem kozáctva i lidu. Ataman Donský Jakovlev a zřízené vojsko Donských kozákův nemohli už nic poříditi proti všeobecnému proudu. Razin přímo prohlašuje, že jest čas jíti na bojary, vypravil se s velikým vojskem po Volze vzhůru; města povolžská na překot vzdávala se mu, střelci a lid houfně k němu se přidávali, úředníci, dvořané a vůbec vyšší stavy jsou napořád zabíjeni, zaujatá města zřizována po kozácku pod volenými atamany, jesauly atd. i s kozáckým kruhem čili dávným věčem. Nebezpečná tato sociálná revoluce šířila se v celém Povolží až k samé Moskvě; sedláci zabíjeli své pány, ve městech sprostý lid zuřil proti vyšším třídám. Ale po porážce Razina u Simbirska rozprchly se houfy lidu, a Razin sám marně se pokoušev o pozdvižení vojska Donského jest od atamana Jakovleva vydán a v Moskvě odpraven (1671). Dalšími vítězstvími moskevských vojevodův a konečným dobytím Astrachaně jest povstání toto ukončeno.

Nástupce Aleksějův, car F e o d o r A l e k s ě j e v i č (1676—1682) byl teprvé 14 let stár, když vstoupil na trůn; řídil se vplyvem Miloslavských, z jichž rodiny pocházela matka carova. Vojna s Tureckem ukončena po krutých bojích, hlavně okolo Čihyrina sváděných, příměřím Bachčisarajským, jímž Ukrajina zadněprovská a Záporoži zůstaly Moskvě (r. 1681). Uvnitř jest zrušeno záhubné městničestvo svolením sněmu, složeného z

duchovenstva a dumných lidí a z poslancův služebných lidí (1682); zřízena v Moskvě slovansko-řecko-latinská akademie nejen k šíření vědomostí, ale i k utvrzení a zachování čistoty vyznání pravoslavného.

Vnitřní stav říše Moskevské od polovice XV. do konce XVII. století.

Jménem Moskevské gosudarství (říše) rozuměla se knížetství severovýchodní Rusi, spojená v jedno knížaty Moskevskými a zvětšená pak dobytými chanáty tatarskými, Kazaňským, Astrachaňským a Sibířským. Jelikož nebyl veškeren národ ruský, všechny země ruské pod vládou carův, užívalo se jména „Rus (Rossija), carství Ruské“ jen zřídka; ale k jednotě všech těchto zemí ukazovali carové titulem „veliký gosudar car i veliký kníže vší Rusi (Veliké, Malé i Bílé) samodržec.“ Jména Rusi užívali hlavně na Rusi polsko-litevské; obyvatelé Rusi severovýchodní nazývali se lidmi gosudarství Moskevského, a v cizině označováni jsou jmény Moskva, Moskvané. — Říše Moskevská jsouc na hranicích Asie, vzdálená a i neustále vzdalovaná nepřátelskými sousedy od říší evropských, majíc své zvláštní vyznání, nebyla částí soustavy evropských států. Silnější od sousedních barbarův východních, jež si podmanila, byla slabší od západních evropských sousedův, ve všem, zvláště pak v umění válečném zběhlejších; neustále šíříc se na východ, ustupovala na západě, a teprvé za cara Alekséje následkem šťastnějších okolností získala země i na západě.

Vláda soustřeďovala se v rukou velikého gosudara cara, vší Rusi samodržce, neobmezeného pána všech svých poddaných. Moskevské samodržaví má důležitý historický význam; ono utvořilo z rozdrobených zemí ruských politickou jednotu, a zaměnivši někdejší zásady věčevé a vývin místných snah obrátilo rozdrobené síly národu k službě jediného cíle — státu. Tato idea státu centralisovaného absolutní monarchie, vyvinovala se od

Iana III., zvláště pak za Ivana Hrozného a konečně dokonána po bouřích na počátku XVII. století. — Cara obkličoval četný dvůr skládající se z lidí vyšších tříd, jichžto *čin* (důstojenství) a *čest* závisely od větší nebo menší blízkosti k carově osobě. Panujícím stavem byli lidé služební (*služili*), kteří povstali z někdejší družiny knížecí a dělili se na rozličné stupně. Přední stupeň zaujímali pořád bojaři, mezi něž vstoupili i potomci dávných údělných knížat ruských, vznešení vystěhovalci cizí (litevští, němečtí), a tatarští murzové a carevici. Tyto vyšší rody dělily se na několik *statí*, a podle toho spravovali rozličné úřady dvorské i státní. Bojarin (v užším smysle) byl nejvyšší dvorský čin, za ním následoval okolničí a potom dumný dvořanín, kteréžto tři stati zasedaly v carské dumě (radě). Potom byli rozliční úředníci dvorští, spalníci (komorníci), stolníci (truksasi), strjapčí (druh komorníkův) a j.; tyto úřady zastávali obyčejně synové ze vznešenějších rodin a povyšováni jsou pak na *bližní* bojary a okolničí. Bojaři, kteří nebyli právě zaměstnáni ve vojně nebo jinou službou, žili v Moskvě, přicházeli dvakráte za den poklonit se „udeřit čelem" gosudaru, psali se jeho „chlapy" se zdrobnělými jmény (Ilejka, Vasjuk, Fedko). Střední stupeň stavu služebného činili dvořané, a nejnižší četní děti bojarské, kteří od času Ivana Hrozného byli níže než dvořané. Všichni tito lidé byli po celý život zavázáni k službě, zvláště vojenské, jsouce prosti jiných břemen, daní; za službu dostávali, kromě platu a potravy v čas vojny, pozemky, *pomėstí* (v doživotní držení) nebo *votčiny* (v dědičné vlastnictví); rozdíl mezi oběma držebnostmi později zrušen a poměstí srovnána s votčinami.

Nejvyšším správním i soudním místem byla bojarská duma, která měla původ v někdejším zvyku knížat raditi se o rozličných věcech se starší družinou. Pokusy bojarův obmeziti samovládu neměly trvalého výsledku, duma zůstala jen sborem poradným, ačkoli v listinách obyčejně se psalo „car ukazal i bojare prigovorili." V dumě

zasedali bojaři, okolničí a dumní dvořané, někdy povoláván i patriarch a jiní vyšší kněží. V dumě jednalo se o věcech týkajících se celé říše, rozhodovaly se otázky zahraničné politiky a vůbec všecko, což nenáleželo v působnost nižších úřadův. Kromě bojarské dumy svolávali v XVI. a XVII. století carové (počínajíc od Ivana Hrozného, který i tu obešel dumu nenáviděných bojarův), v důležitých případech, zvláště při početí těžké vojny, volené poslance ze stavův svobodných (služebného i městského) na poradu, na sněm (*sobor*, *veliká zemská duma*), tak jako někdy knížata vedle družiny radili se i s vznešenějšími obyvateli městskými. Sněmy nabyly větší důležitosti zvláště za domácích bouří XVII. stol., svolávány pak častěji za Michala (12) a ještě za Alekséje (4), kdež bylo potřebí obraceti se k národu za pomoc zchudlé říši; potom přestaly. Sněmy ty byly však sbory pouze poradné beze všech politických práv; ba i při volení cara (k. p. Godunova a Michala), kde mohli poslanci činněji vystoupiti, přijali prostě bohem naznačeného. V těchto sněmích měl pak car i podporu proti bojarům, usilujícím obmeziti jeho moc a zjednati skutečnou platnosť formuli „car ukazal i bojare prigovorili."

Vlastní správa a soudnictví soustřeďovaly se v *prikazech* (ministeriích), jichž bylo velmi mnoho (v XVII. století okolo 40; některé připomínají se na počátku XVI. století). Poselský prikaz bylo nynější ministerstvo zahraničných záležitostí, rozrjadný pr. — min. vojenství, pr. velikého dvorce — min. dvoru a t. d. Prikazy téhož odvětví drobily se pak na několik prikazův, když jest zařízeno něco nového; tak k. p. záležitosti vojenské nespravovány jediným rozrjadným prikazem, nýbrž i prikazem inozemným (pro cizí vojáky), střeleckým (pro střelce), rejtarským (pro jezdce) a t. d. Prikazy spravovali velmožové nebo ďjáci (sekretáři), jeden nebo více. Písemné práce rozličných úřadův vůbec spravovali ď j á k o v é (sekretáři), dumní (státní) nebo prostí, potom podďjačí, obyčejně stavu duchovního nebo městského. — Říše dělila se na

újezdy (kraje) a tyto na volosti (nebo stany, pogosty, guby); rozdělení dle někdejších knížetství a carství vždy více zanikalo, bráno město (gorod) základem dělení, a tím učiněn počátek k pozdejšímu rozdělení říše na provincie a gubernie. Místo někdejších soudních i politických úředníků v staré Rusi, náměstníkův a volostelův, vyskýtají se od druhé polovice XVI. století jiné osoby; tak za Ivana Hrozného gubní a izljublení starostové a pak vojevodové, kteří jmenováni s počátku za náměstníky v pohraničných městech, kde bylo potřebí větší branné moci. Na počátku XVII. století za bouří domácích jsou však vojevodové skoro ve všech městech, a od časův cara Michala již skoro všude; a jen v některých krajích zůstali místo vojevodův někdejší gubní starostové, ode všeho obyvatelstva krajského volení, kteří často i tam, kde byli vojevodové, spravovali věci trestní (*gubné*); zanikli v druhé polovici XVII. století (1679, úplně 1702), a úřad jejich přešel na vojevody, úředníky to vojenské, politické i soudní. Co se týče řádu soudního, tu v XV. a XVI. století vyskýtají se na soudě náměstníkův a volostelův volené osoby od obcí městských i selských (starostové, soudní muži, cělovalníci); za Ivana Hrozného dosáhly mnohé obce práva vlastního soudu, ale potom je ztratily, a soud spravovali místní náčelníci. V užívání bylo mučení místo někdejších ordálií a soubojův. Během času stávalo se přelíčení vždy více složitým a zdlouhavým; jednání ústní ustupovalo písemnému, počet instancí se rozmnožil.

Důchody byly skrovné za příčinou řídkého obyvatelstva a málo vyvinutého průmyslu a obchodu; daně (*tjaglo*) tížily jen na stavě městském (posadském) a selském, a ukládaly se ne na jednotlivé osoby, nýbrž na celé obce, které si je pak samy rozvrhovaly. Daně nestačily potřebám říše, zvl. za těžkých a neustálých vojen XVII. století, které vymáhaly velikého vojska. Toto sestávalo pořád hlavně z dvořanův a dětí bojarských, a z úředníkův dvorských; všichni sloužili hlavně na koních. Pěší vojsko sestávalo z městských kozákův, dobro-

volníkův, hlavně pak ze střelcův, stálého to vojska moskevského. Od časův Borisa Godunova jeví se v Moskvě i cizí nájemné vojsko, zvláště pak cizí důstojníci, kteří cvičili domácí rejtary, husary, dragony i soldáty; artillerie (*narjad*) byla dosti četná. V čas nouze přitrhli k vojsku i kozáci stepní (Donští, Terští a j.) a Tataři. Moskevské vojsko bylo v celku špatné, necvičené, pročež velmi často jest poráženo i od mnohem menších vojsk polských a švédských; lépe bránilo měst. Mnoho vadilo u válčení záhubné městničestvo mezi vojevůdci. Teprvé Petr Veliký zřídil pořádné vojsko podle vzoru evropského.

M ě s t a (*gorody*) byla, jako dříve, opevněnými útočišti okolního obyvatelstva v čas války, kamž se utíkaly rodiny lidu služebného i selského se vším jměním a zásobami. Město dělilo se obyčejně na tři části: hrad (*kreml*), okolo něhož se prostíralo předměstí *posad*, otočený někdy též hradbami nebo příkopem; k němu přiléhaly i slobody (privilegované vsi); vše bylo stavěno z největší části ze dřeva, a bez umělosti; pozornosť věnována hlavně chrámům. Obyvatelé měst a předměstí (nazýváni vůbec *posadští*) zabývali se řemesly a rozličnými průmysly; pro městské hospodářství, rozvržení daní a j. volili si z e m s k é h o s t a r o s t u. Daně platili vší obcí dle počtu dvorův náležejících k posadu (tjaglých dvorův) a známých vládě z „piscových knih“ (pochodících z časův cara Michala), byť by i tyto dvory byly spustly. Břemeno to stíženo i tím, že mnozí žili v posadech, majíce zde rozličné živnosti, ale nebyli zároveň příslušníky posadskými, a tudíž od daní a jiných povinností osvobozeni (kozáci, střelci, duchovní a j.); kromě toho mnozí, chtějíce býti daní prosti, přecházeli v odvislosť soukromníkův, „zakládajíce se“ za patriarchu, kláštery, bojary a j., pod jichž ochranou provozovali pak rozličné živnosti, a neplatíce daní bohatli, kupovali a brali v základ v posadech tjaglé dvory. Posadští lidé nemohli ovšem s takovými lidmi závoditi, chudli a rozbíhali se zniknout daní. Za Alekseje učiněna zlořádům těm přítrž

(1648); všem jakoukoli živnosť provozujícím jakéhokoli stavu přikázáno „býti v tjagle" (nésti břemena a daně) spolu s posadskými, jimž zakázáno, zakládati se za soukromníky a přecházeti z posadu v posad.

Sedláci dělili se na tři oddíly, na sedláky osedlé na pozemcích korunních (*dvorcoví*, od nichž důchody šly na vydržování carského dvoru, a *černosošní* platící daně do státní pokladnice), na sedláky panské a na sedláky klášterům a duchovenstvu náležející. Právo soudu nad poddaným lidem náleželo, kromě věcí trestních, pánovi. Jak již svrchu podotčeno, uvázáni jsou na konci XVI. stol. sedláci k pozemkům (nikoli ještě k osobě pánově) za tou příčinou, aby statkáři majíce stálé dělníky a důchody byli s to odbývati povinnou službu. Uvázání selského lidu k půdě utvrzeno pak ještě za Šujského (1607) a konečně Aleksějovým Uložením. Tím však sedláci (kresťjané) nejsou ještě po právu srovnáni s chlapy, aniž mohli býti prodáváni bez pozemkův. Ale již v druhé polovici XVII. století neohlíželi se statkáři na tento zákon a prodávali sedláky i bez pozemkův, tak že na konci toho století sedláci velmi málo se lišili od chlapův. Kromě toho dávali často sedláci sami na sebe *kabalu*, t. j. šli v chlapy, aby zbavili se státních daní a j. povinností, jichž chlapi neodváděli. Všechna tato stísnění posadských i sedlákův měly jednu příčinu: chudobu říše, skrovný průmysl a obchod, nedostatek dělníkův pro nesouměrný počet obyvatelstva (za Aleksěje asi 15 mil.) vzhledem k ohromným zemím. Od útiskův těch utíkal národ, kde mohl, ke kozákům, na Don, Záporoží a j., nebo do lesův ke zbojníkům, jichž bylo v celé říši nesmírné množství.

Od XVI. století počínajíc vystupují i v říši Moskevské v popředí vždy více kozáci, organisované válečné družiny na pomezí říše se rozkládající. Byliť to lidé, kteří nechtějíce podrobiti se pořádku v tvořícím se státě — na poddané vždy těžší jho ukládajícím — utíkali v stepi. Z družin těchto povstalo pak několik pevněji ustrojených společností, demokratických republik, nejprvé na Doně (kozáci

Donští), odkud pak vyšly i jiné družiny, vojska kozácká; tak kozáci Sibirští (Jermak), Volžští, Jaičtí (později Uralští), Terští (Kavkazští). Veškera moc spočívala u nich na jich hromadách, *kruzích*, jako bylo na někdejších věčích. S kozáky Záporožskými byli tito kozáci východní, Moskevští, v nejužším přátelství, Záporožci chodili a přebývali houfně na Donu a j., a Donci zase na Záporoží. Tyto družiny, zvyklé živiti se hlavně na cizí útraty, zbojnictvím, byly státu ovšem velmi nepohodlné, pročež hleděl všemožně k jich potlačení. Již Ivan Hrozný činil opatření k jich skrocení, a taktéž zamýšlel Boris Godunov; ale tu zjevili se samozvanci, a kozáci — t. j. veliká sběř, rozliční dobrodruzi, zběhlí sedláci i zřízení kozáci — hrnou se houfně na říši Moskevskou, zarazit svoje kozácké carství, posadit na trůn svého kozáckého cara; bojaři a vůbec vyšší třídy moskevské přísahají králevici Vladislavu, aby nedostali se v poddanství svých dřívějších poddaných — kozákův. Státu podařilo se konečně po hrozných namaháních skrotiti kozáctvo a sevříti je v jistých mezích. Ale již v druhé polovici XVII. století udeřilo kozáctvo a selský lid houfně k němu se hrnoucí zase na říši Moskevskou (Razin), která je však již odrazila a pokořila, jakkoli ne dokonce; vrhliť se kozáci potom ještě dvakráte na říši (Bulavin a Pugačev), ale zase bezúspěšně. Státem dokonale pokořeni a svázáni stali se konečně jeho pohraničnou stráží, jeho interesům sloužící, jako již dříve (po Chmelnickém) stalo se s kozáky Ukrajinskými. Jinak zachovala si vojska kozácká rozsáhlou autonomii a mnoho privilegií.

Obchod a průmysl. Středištěm obchodu v říši Moskevské bylo město Moskva, naplněné cizími kupci; odtud veden obchod na všecky strany říše. Na východ šel obchod na dráze k Astrachani, kdež stále přebývali kupci rozličných východních národův prodávající hedbáví a bavlnu; do Sibíře voženo obilí a zbraně, a vyváženy z ní hlavně kožešiny; hlavními místy obchodními byla tu Verchoturje, Tobolsk a později Nerčinsk (s Čínou). Do Polska veden obchod skrze Smolensk; z Polska a od jižních Ta-

tarův bráni hl. koně. Na severozápadě byly hlavními místy obchodními Novgorod a Pskov, ačkoli někdejší čilý obchod těchto dvou měst již byl zanikl; sem přícházeli hlavně Němci a Švédi. Na severu byl důležitý Archangelsk u Bílého moře, kamž od XVI. století přijížděly evropské koráby. S počátku požívali z cizinců rozličných privilegií jen Angličané, potom však přicházeli i Hollanďané, Němci a Francouzi. Ze západní Evropy přiváželi na Rus kovové výrobky, sukna, plátno, víno, sledi, cukr, papír, zbraně, zlaté a stříbrné mince a j.; z Rusi vyváželi cizinci hlavně suroviny, kožešiny, vosk, med, kůže, len, konopí, obilí a t. d. Ruští kupci sami nechodili za hranici. Obchod s cizinou nebyl ostatně valný. Uvnitř říše samé soustřeďoval se obchod na tak zvané jarmarky, z nichž nejhlučnější byl Makarjevský. Na obchod neblaze působily rozličné státní monopoly (tak k. p. drahé kožešiny, prodej piva a j. byly v rukou koruny), rozmanitá cla, útisky státních úředníkův, nedostatek prostředkův spojovacích a špatný těchto stav, a konečně zbojnictví provozované u veliké míře. Průmysl nacházející se v rukou cizinců, byl praskrovný; bylo jen několik železolijen a závodův na lití děl, kulí a j., a v XVII. stol. něk. fabrik na sukno a plátno.

Církev. Ustrojí církve ruské v říši Moskevské málo se lišilo od dob předešlých. Na jmenování patriarchy a biskupův měl vplyv hlavně car; vyšší duchovenstvo majíc přístup do bojarské dumy mělo veliký vplyv i na věci politické. Nižší duchovní jmenováni buď od biskupův nebo jsou voleni farníky; po klášteřích volili si s počátku mniši sami igumeny, potom však jsou tito jmenováni biskupem nebo (v znamenitějších klášteřích) carem. Kláštery vládly značnými pozemky, které jim často odkazovali pobožní lidé. Ale záhy ozývaly se hlasy tomu odporující a tvrdící, že mniši, kteří se odřekli světa, nemají zabývati se ničím světským. Tak horlil proti držení pozemkův kláštery na synodě r. 1504 poustevník Nil Sorský, potom (za Vasilije III.) mniši Vassian Kosý a Maksim Grek; ale teprve na synodě tak zvané Stoglavé (r. 1551) zbaveni jsou

archijerejové a kláštery práva kupovati votčiny bez povolení carova, a na synodách dalších zakázáno držitelům odkazovati statky klášterům. Vzdělanost byla u ruského duchovenstva na stupni nízkém, a horlení jednotlivcův a opatření synod k jeho pozdvižení byla s větší části marna. Mezi národem nepřestávaly býti v užívání četné pověry a názory čistě pohanské, proti nimž zvláště brojí synoda stoglavá. — V druhé polovici XV. stol. (za Ivana III.) zápasila církev ruská se sektou židovstvujících, kteří zavrhovali sv. trojici, božství Ježíšovo, ctění svatých a jich obrazův, mnišství. Sekta tato vznikla v jižní Rusi, v Kyjevě, odkud učení její rozšířilo se pak do Novgorodu a dále do Moskvy, nacházejíc mnoho přivržencův i mezi duchovenstvem i mezi dvořany. K domlouvání zvláště igumena Josefa Sanina užil Ivan III. proti židovstvujícím násilných prostředkův; přední kacíři byli upáleni, jiní do vyhnanství posláni (1504); ale tím nezanikla ještě tato sekta. Později za Ivana IV. vyskytlo se kacířství Matěje Baškina, který nepřiznával Krista rovným bohu otci, a kacířství Theodora Kosého, který zase upíral božství Kristova. Nejdůležitější však událost v církvi ruské jest rozštěpení její v druhé polovici XVII. století, pověstný rozkol, který, jak už výše podotčeno, vznikl z opravení církevních knih za patriarchy Nikona. Během času dostalo se neumělými přepisovači do církevních rukopisův mnoho chyb, kteréžto pak vešly do tištěných knih bohoslužebných (tak ku přík. Isus místo Iisus, zvyk dělati kříž dvěma prsty a ne třemi, neholiti vousův a t. d.). Tak často uchylovaly se obřady v říši moskevské od ostatních pravoslavných. Opravy knih bohoslužebných podnikány již před Nikonem, ale dosti nedbale, a teprvé návodem Nikonovým a schválením synody (1654) jsou konečně církevní knihy od znalcův dle rukopisův řeckých i slovanských opraveny. Ale tu se strhla bouře proti těmto „novotám a zkažením"; velká část duchovenstva za příčinou skrovné vzdělanosti přičítajíc velikou váhu zevnitřním formám, písmenům, obřa-

dům a t. d. nechtěli všudež přijímati nové knihy, a za nimi i temný obecný lid, jenž viděl všude již příští antikrista. Přívrženci starých knih nazváni *starověrci* nebo *rozkolníci*, a udrželi se přes všechna pronásledování až podnes. Rozkol stal se i státu nebezpečným, sesilňuje povždy i brannou oposici proti tomuto vznikající; tak již za Razina, a potom za bouří střeleckých, za Bulavina i Pugačeva. Rozkolníci rozdělili se pak na množství sekt druhdy velmi podivných ba hnusných. Přívržence nalezl rozkol jen mezi kmenem velkoruským říše Moskevské, zvláště mezi kozáky; u Rusínův (Bělorusův a Malorusův), jichž historický a duševný vývin valně se lišil od vývinu Velkorusův, rozkol ujíti se nemohl. — Co do církevního rozdělení říše, tu byli patriarchovi ruskému podřízeni metropolitové Novgorodský, Kazaňský, Rostovský a Krutický (v Moskvě), arcibiskupové Vologodský, Suzdalský, Nížegorodský, Smolenský, Rjazaňský, Tverský, pak Tobolský, a od roku 1686 i metropolita Kyjevský. Šířením se říše Moskevské na východ ujímalo se též křesťanství u rozličných plemen čudských, tatarských a mongolských.

Vzdělanost. Mravy a obyčeje ruského národu v říši Moskevské valně se lišily od obyčejův národův evropských, a to dílem za příčinou jeho osamělosti a poměrův vlastních jen historii ruskomoskevské, dílem za příčinou sousedství a neustálých stykův s východními, asiatskými národy. Kromě vplyvu asiatského měly na charakter říše Moskevské vplyv i tradice byzantinské a sice přijaté již z času úpadku byzantinské vzdělanosti. Obyčeje a pověry, vyskýtající se mezi nynějším sprostým lidem ruským, byly tehdáž rozšířeny i na dvoře carském i mezi vyššími třídami, nic nebo málo vzdělanými. Přístup cizích ideí stížen i tím, že carové za příčinou rozdílného vyznání neženili se s cizími kněžnami, obmezujíce se na dcery domácích velmožův; tím pak nemohly ovšem šířiti se idey evropské od všemohoucího dvora. Národ ruský v říši moskevské urputně lpěl na starých zvycích a formách, sebe malichernějších, a všeliké

uchýlení se od otcovských zvykův (oděvu, vousův a t. d.) nemilosrdně zatracoval, považuje to již za kacířství (*jereś*), za urážku víry; a v tom horlivě podporován i jediným svojím učitelem, duchovenstvem, které starostlivě chránilo národ od vplyvu ideí západoevropských. Smutný stav vzdělanosti ostře se odrážel v domácím despotismě hlavy rodiny a v otrockém položení ženštin. Ženštiny nižších stavův nesly všeliké jho těžkých domácích prací, a u vyšších stavův jsou zase zavírány, vedly život velmi zdlouhavý a bídný, ničemu, kromě domácích prací, se neučíce. Sňatky uzavírány bez svolení mladých lidí a zřídka mohly býti tudíž šťastnými; muž často užíval svého barbarského práva „učiti" ženu karabáčem; a spisovatel *Domostroje* (pravidel života) v druhé pol. XVI. stol., kněz Silvestr sám radí, neposlušnou a jinak vinnou ženu karabáčem mrskati. Ženy takto ovšem nemohly míti blahodárného vplyvu na ušlechtění mravův společnosti, a mužové, jsouce kromě toho od celého světa odloučeni a nemohouce tudíž stopovati jeho vývin a v něm se účastniti, vyhledávali radovánky hrubé; zvláště rozmáhalo se hrozně opilství, proti němuž marně horlili lepší lidé duchovní i světští. — Tresty byly, jako tehdáž vůbec, ukrutné; dlužníka tloukli holemi po nohou tak dlouho, až zaplatil (*pravež*), páni mohli vydávati na pravež své chlapy; tělesným trestům knutem, holemi, byli podrobeni všichni bez rozdílu stavu. Žena, která zabila muže, zakopána jest do země až k samé hlavě, ale muž zabivší ženu trestán jen knutem; penězokazům zalívali hrdlo rozpáleným kovem, kacíře a čarodějníky upalovali. Dlouhé vrtochy dělal vládě tabák; s počátku řezali nosy za jeho užívání, a ještě v Uložení zakázáno jeho sázení a prodávání. Bohatství jevilo se hlavně množstvím chlapův a koní; ale byty byly nepohodlné, bídné, dřevěné, pročež velmi často zuřily požáry; v ohromných lesích potloukali se četní zbojníci. V poměrech moskevského dvora k zahraničným říším jevil se ráz asiatský; k cizím vyslancům měli veliké podezření, majíce je za lidi přišedší s nepřá-

telskými zámysly; k nim nepouštěli nikoho a úředník k nim ustanovený musil vynášeti mohútnosť a blahobyt říše Moskevské a tázán o něčem důležitějším nebo nepříjemném, vymlouvati se nevědomostí. Když cizí vyslanec jel skrze město, přikázáno lidu, aby v nejlepších šatech houfně se dostavoval, aby vyslanec viděl jen lidnatosť a bohatství. Ve vyjednáváních hleděno přede vším k tomu, aby cizinci nezmenšili a nekazili titulu carského, což se nazývalo chráněním cti gosudara a považovalo se za hlavní věc. Důstojenství vyslance nebylo velikou ctí, pročež zastávali je hlavně podřízenější úředníci, a jen v důležitějších věcech, zvl. ke dvoru polskému, posýláni bojaři. V XVII. století byli však již cizí residenti v Moskvě a moskevští v cizině, čímž naznačena již budoucí změna v poměrech diplomatických. — Carové Ruští snažili se již od XVI. století všemožně vstoupiti ve spojení se západní Evropou, tak Ivan Hrozný a Boris Godunov, ale bez trvalého úspěchu. Teprvé po domácích bouřích za cara Michala a zvláště za Alekséje přicházeli a voláni jsou do Moskvy četněji cizinci, řemeslníci, obchodníci, vojáci a učenci (již za Michala k. p. astronom, geograf a geometr Adam Olearius z Holšteinu 1639). Hlavním však zdrojem šíření vzdělanosti do říše Moskevské byla za dob tehdejších Malá a Bílá Rus, učenci kyjevští a j.; z nich k. p. učení maloruští Slavinecký a Satanovský povoláni jsou do Moskvy k překládání knih, Bělorus Simeon Polocký, velmi plodný spisovatel v rozličných oborech, za vychovatele dětí cara Alekséje. Idey evropské nacházely zvláště za cara Alekséje vždy více přístupu i u dvora carského i u mnohých velmožův. Takovým přívržencem řádův evropských byl vzdělaný a osvícený ministr zahraničných záležitostí Ordin-Naščokin; on dobře pojal důležitosť Rusi v obchodu mezi ostatní Evropou a Asií, bedlivě si všímal událostí evropských, o nichž přinášely zprávy vládě rukopisné noviny (*kuranty*). Vplyvem jiného velikého přítele vzdělanosti evropské, bojarina Matvějeva, zaváděny jsou některé evropské obyčeje u samého

dvora (divadla, hudební produkce a t. d.). Dvořanín Rtiščev klestil dráhu k vlídnějšímu zacházení s lidem selským.

Literatura za takových poměrův nemohla býti ovšem na vysokém stupni, obmezujíc se hlavně na díla theologická a bohoslužebná (*Četii Minei*, životy svatých, v XVI. stol., spisy rozkolníkův), jakož i na letopisy a pamětníky (knížete Kurbského, Abrahama Palicina a j.), vypsání říše (Košichin za cara Alekséje). Kromě toho spisovány rozličné povídačky obsahu domácího i cizího (tyto dostávaly se do Moskvy prostřednictvím Polska). O říši Moskevské XVI. a XVII. století psali též mnozí cizinci, jako k. p. Herberstein, Possevin, Olearius, Mayerberg, Charvát Jiří Križanič. Tento přišed za cara Alekséje do Moskvy sepsal tu obšírné a zajímavé dílo o carství Ruském, kdež jeví se nejen co muž velice vzdělaný, ale i co neobyčejně na ten čas uvědomělý Slovan, vyzývaje přímo Ruského cara, aby osvobodil všechny Slovany.[1]) Vedle této literatury ruské v říši moskevské pěstována literatura ruská i mezi Bělorusy a Malorusy (Smotrický, Kopystenský, Mohyla, Gizel a j.). Jazyk, jímž psáno po celé Rusi, nebyl nikde čistě národní, nýbrž směs z jazyka církevního a z domácích nářečí, velkoruského, běloruského a maloruského, na něž veliký měl vplyv jazyk polský, známý i u samého dvora moskevského. K pozdvižení literatury přispěly tiskárny, zakládané v zemích ruských od XVI. století, ve Vilně, Ostrogu, Lvově, Moskvě (1563), Kyjevě a j. (Roku 1517—19 tištěna běloruská bible i v Praze prací Dr. Fr. Skoriny z Polocka.)

Mnoho temných stránek nacházeli cizinci v Moskevské říši a domácí ruské zprávy nikterak jich neskrývají; hlasitě horlí proti nim i církev i vláda, žádajíce oprav. Ale cizinci nemohli nepřiznati schopnosti ruského národu: „Nevzdělanost svazuje tento

---

[1]) O díle Križaniče viz obšírněji v našem spisku: *Vývin idey vzájemnosti u národův slovanských* (v Praze 1867, str. 50 sld.)

národ, pravili; ale jak mohútný a strašný bude, až dosáhne vzdělanosti!“ A skutečně nelze nepřiznati mravní síly národu, jenž za nejnepříznivějších historických podmínek, rozhozený v bezlidných prostorech, v zemi surové, vzdálen od moře, vzdálen od těch evropských národův, kteří za příčinou mnohých rozmanitých šťastných okolností hlavně pracovali o evropské vzdělanosti, jsa v sousedství i v neustálém boji a stycích s asiatskými barbary, dovedl zachrániti svůj evropsko-křesťanský ráz; pracuje těžce i skromně prostředky nejskrovnějšími, zasídlil ohromné, neobydlené prostory východní Evropy a severní Asie, položil zde počátky evropsko-křesťanské vzdělanosti; jediný ze všech slovanských národův dovedl založiti mohútnou říši; v neustálém boji s nepříznivými okolnostmi, uprostřed těžkého a bidného živobytí svého, nezakrněl mravně, neztratil schopnosti pokračovati k lepšímu. — Říše Moskevská, skončivši slavně boj s východem, odpočívajíc si od bouří vnitřních, zmítavších jí na počátku XVII. stol., zároveň počala vždy více a více sbližovati se se západem, vypůjčovati se od něho plody jeho civilisace, ač jen částečně, jednostranně, kolísavě, jak obyčejně bývá na počátku díla; ale mezi tím zároveň s vnitřním zmáháním se potřeby sbližovati se se západem slábly zevnitřní překážky toho sblížení, slábla Polská říše následkem událostí, které se sběhly za panování Alekséje Michajloviče; zůstávalo jediné Švédsko, které zahražovalo Evropu od Moskvy, které drželo baltické pobřeží panovníky ruskými nástupcům odkazované. Zlomiti tuto poslední hrázi a uspokojiti tak jasně objevivší se potřebu Moskevské říše: sblížiti se se západní Evropou, souzeno bylo mladšímu synu cara Alekséje — císaři Petru Alekséjeviči Velikému.

IV. Od Petra Velikého (od r. 1682).

Po smrti cara Feodora prohlášen jest svolením velmožův a obyvatelstva Moskvy za cara mladý Petr Alekséjevič (z druhého lože) s pominutím staršího bratra z prvního lože Ivana, na duchu i

na těle slabého. Ale vládychtivá a rázná sestra Ivanova, Sofie, dosáhla pomocí vzbouřivších se střelcův toho, aby vládli oba bratří spolu pod jejím poručenstvím. Hnutí rozkolníkův, kteří chtěli použíti Střeleckého vzbouření ve svůj prospěch, jest ihned udušeno, a náčelník jejich, kněz Nikita Pustosvjat, odpraven; nebezpečný náčelník střelecký, kníže Chovanský, zrádně zabit. Sofie, majíc takto plnou svobodu, obrátila zřetel nejprvé k vnitřním věcem; kruté zákony jsou poněkud zmírněny (ulevěno dlužníkům, obmezen trest smrti a j.); krutě jsou však pronásledováni rozkolníci, staroobřadní jsou biti knutem, kacíři upalováni, pročež prchali z Rusi do ciziny a do stepí. S Polskem uzavřen mír na základě příměří Andrusovského (1686) a spolek proti Turecku; ale dvé výpravy knížete Golicyna proti Krymu neměly žádoucího úspěchu (1687, 1689). Mezitím mladý car Petr, znamenitě nadaný mladík, žízně po vyšším vzdělání, než jakého mu dostati se mohlo dle starého bídného zvyku v carské rodině, horlivě se cvičil v zátiší pomocí cizincův, v Moskvě přebývajících, v rozličných vědách, zvláště pak ve vojenství a námořnictví, theoretickém i praktickém. Úklady strojené přívrženci Sofiinými celé rodině Petrově jsou zmařeny. Sofie musila se vzdáti vlády a 17iletý Petr začal panovati sám (1689), ačkoli slabý Ivan podržel do smrti (zemřel 1696) titul carský.

Petr Veliký (1689—1725). První léta pokračoval Petr neunaveně ve studiích, zvláštní péči maje o výkvět námořnictví; pomocí nově ustrojeného vojska a loďstva podařilo se mu dobyti Azova (r. 1696). Žádaje seznati osobně poměry západo-evropské, odebral se roku 1697 v slavném vyslanectví, vypraveném k rozličným dvorům evropským, skrze Německo do Holandu, kdež cvičil se v stavění korábů, pak do Anglie a do Vídně, odkud však rychle musil vrátiti se do Moskvy za příčinou zbouření se střelcův, nespokojených s novotami (r. 1698). Střelci jsou ještě před příchodem Petrovým poraženi. Petr vrátil se domů, maje pevný úmysl, aby vzdělanost evropskou přesídlil i

na Rus. Prvními ukazy rozkázal holiti bradu, což považováno posud za smrtelný hřích a bohomrzké kacířství, a zaměniti asiatský šat s evropským; potom odbýval krvavý soud nad střelci, kteří jsou znenáhla zrušeni.

K užšímu spojení Ruska s ostatní Evropou bylo potřebí moře, od něhož bylo Rusko vítězným Švédskem odloučeno. Petr vraceje se do Moskvy umluvil se s Polským králem Augustem o vojnu se Švédy, k níž ponoukal také horlivě livonský šlechtic Patkul. Sotva tedy jest vojna turecká ukončena, vytrhl Petr do pole proti Švédům a oblehl Narvu. Král Švédský, Karel XII., sprostiv se Dánův, porazil pod Narvou Rusy na hlavu (19. listop. 1700). Když však Karel vypravil se proti Augustovi do Polska, dosáhali Rusové vždy více úspěchů nad Švédy v Livonii i v Ingrii (kdež položen základ k pozdější stolici říše, Petrohradu, 1703), jakkoli vojska ruská musila roztříštiti svoje síly k skrocení vnitřních nepokojův. R. 1706 udušeno povstání v Astrachani, zbuzené střelci, a právě když Karel, přinutiv Augusta k uzavření míru, na zimu r. 1707—1708 táhl za ustupujícím vojskem ruským přímo na Moskvu, vypuklo povstání zase na Donu, kamž bylo se uteklo mnoho obecného lidu („holoty“), nespokojeného novými břemeny, daněmi, rekrutýrkou a j. novotami. Povstání pod atamanem **Bulavinem** rozšířilo se v Povolží, jsouc naměřeno zvláště proti vyšším třídám. Bulavin prohlašuje, že kozáci povstali za pravou víru i za pobožného cara proti knížatům, bojarům a Němcům, kteří prý odvracují všechny od pravdivé křesťanské víry, dobyl Čerkaska a zvolen tu atamanem; povstání to stěží udušeno pomocí věrných kozákův Donských generálem Dolgorukým (1708). Mezitím hnul se Karel z Bílé Rusi na jih k vyzvání kozáckého hetmana **Jana Mazepy**, jenž nenávidě zřízení moskevských a cara Petra a přeje šlechtickým řádům polským, chtěl spojiti Malou Rus zase s Polskem na základě smlouvy Hadjacké; ale většina kozáctva a lid maloruský prohlásili se proti Švédům, kteří jsou poraženi u Poltavy (27. června 1709). Touto porážkou

Karla klesla moc Švédska na severu a na jeho místo vstoupilo Rusko; všechny pobaltické krajiny švédské až k Finsku jsou zaujaty ruskými vojsky (1710), jichž úspěchy zadrženy jsou jen na čas vojnou tureckou. Podařilo se králi Karlu meškajícímu na půdě turecké pohnouti Turky k vojně. Petr doufaje v pomoc krále Augusta a rumunských hospodářův, jakož i slovanských národův na poloostrově balkánském, pustil se v hloub Moldavy; zde jest na Prutě přesilou tureckou obklíčen a k uzavření míru přinucen, jímž ztratil Azov (1711). Na severo-západě však postupovali Rusové vítězně ve Finsku a pomáhali i svým spojencům na západě. Záměr švédského ministra Görze, sblížiti Švédsko a Rusko, překažen smrtí Karlovou (1718); avšak seslabené Švédsko nemohouc se již opírati Rusku muselo s ním uzavříti mír Nystadtský (30. srp. 1721), jímž ztratilo Livonii, Estonii, Ingrii a části Karelie a Finska. Dávné přání Ruska, dostati přímořské země baltické, konečně se vyplnilo. Hned r. 1722—23 dosáhl Petr šťastnou válkou i na jihu též mnohých kavkazských zemí perských. † 28. led. 1725.

Vnitřní poměry přetvořovány dle vzorův cizích hlavně německých, a zřízení cizí přejímána i s cizími názvy, třeba často odporovaly názorům i charakteru národnímu. Opatření Petrova směřovala též k úplnému vyvinutí absolutní, silně scentralisované monarchie, dávného to přání již Petrových předchůdcův, v jichž šlépěje Petr směle vkročil; k dosažení tohoto cíle zdáli se mu býti cizí lidé, formy a řády vhodnějšími než domácí, a proto jich užil, ale ne výhradně. — Co do církve, tu místo patriarchy, uprázdněné úmrtím patriarchy Adriana (1700), není více obsazeno, a patriarchát zaměnila nejsvětější synoda ruských biskupův, zřízená r. 1721; uloženo jí mimo jiné pečovati o lepší vzdělání duchovenstva. Boj s rozkolníky, kteří nad jiné byli nespokojeni s novotami „antikrista" Petra, veden napořád a v něm vynikli zvláště metropolitové Dimitrij a Štěpán Javorský; kromě těch slynul mezi duchovenstvem ruským Theofan Prokopovič, horlivý obhájce oprav Petrových; všichni tři byli

rodilí Malorusové. — *Tabelou o rangach* (1722) rozdělen veškeren posavadní **stav služebný** na 14 tříd, a každé třídě odpovídalo nějaké důstojenství (*čin*) vojenské a civilní; činovnické třídy plnily se hlavně poměščíky čili někdejším stavem služebným, který odtud nazýván vůbec dvořanstvem (šlechtou). Petr srovnal poměstí s votčinami, a potvrdil povinnost všech dvořanův slonžiti až do smrti. Přetvořuje dřívější rodovou šlechtu v činovnickou pokusil se zastaviti neustálé drobení votčin ukazem o majorátě (1714), což odporovalo však ruským obyčejům a názorům o dědictví (mělyť všechny děti právo na rovné díly). — Obyvatelé **měst** rozděleni na tři třídy, z nichž první dvě (*gildy*), bohatší a inteligence, volily si starostu a jeho pomocníka, třetí třída hl. dělníci, desátské a staršiny. — **Sedláci** dělili se na *odnodvorce*, schudlé služebné lídi, kteří platili, jako všichni sedláci daň s hlavy, ale měli právo vládnouti nevolníky; na *polovníky*, počtem skrovné sedláky hl. ve vzdálených krajích zachovavší právo svobodného přechodu, pak na sedláky dvorcové (apanažné), klášterské, korunní a statkářské. Petr dovršil nevolnictví selského lidu. Jelikož změněna jest daň z pozemkův v daň z hlavy (*podušné*), sečtěni jsou všichni k dani zavázaní (první *revise* r. 1719); a v této revisi jsou sedláci smícháni s chlapy, od nichž aspoň po právu jestě se lišili, ačkoli jinak již od konce XVII. století ve mnohém jsou tísněni i bez půdy prodáváni a ke konečné porobě připravováni. Petr učinil tak sedláky majetkem jich pánův, uvázal je na jich osobu; pán byl odtud prostředníkem mezi lidem a vládou, jsa zaň zodpověden co do daní i rekrutův. Nevolnictví pak utvrzeno ještě za nástupcův Petrových. Zákaz přechodu přísně zachováván, a k chytání zběhův rozestaveno po hranicích vojsko. — **Cizinci** požívali mnohých výhod, a vstoupivší do služby lépe jsou placeni.

V **zákonodárství** zavedeny mnohé opravy, zamýšlené však sestavení nového Uložení neuvedeno ve skutek; pravež jest zrušen, a dlužníci musili dluhy uhražovati prací; mučení jest obmezeno; násilným sňatkům na Rusi obvyklým učiněna po právu

přítrž, zakázán strašný obyčej zabíjení novorozených dítek zmrzačelých; přikázáno (1721) prodávati lidi, nebylo-li možno zameziti to naprosto, aspoň „celými rodinami a ne porůznu jako dobytek.“ — V čele **správy** byl místo někdejší bojarské dumy *senát* osmi členův (od r. 1711), nejvyšší úřad soudní, správní i kontrolní; důležitější věci dávány k vrchnímu soudu. Místo dřívějších prikazův zřízena jsou k návrhu Leibnitze dle vzorův dánského a švédského *kollegia*: zahraničných věcí, vojenské, admiraltejské kammerkollegija a štatskollegija (finance), justic-kol., manufaktur-kol., berg kol., kommerc kol.; ke každému kollegiu povolán byl z ciziny učený právník, který měl uřadovati pomocí tlumočníkův. Aby manipulaci nějak bylo ulehčeno, přikázal Petr ruskému residentu u dvora vídeňského, aby vyzýval do Rus „šrejbery“ z Čechův, Slezanův a Moravanův, (iz Bemčan, iz Šlencov ili iz Moravcov), kteří lehčeji mohli naučiti se rusky. Správa a soudnictví jsou poněkud odděleny; důležitější města vyňata jsou z moci vojevod a spravována vlastními magistráty (1720), podřízenými hlavnímu magistrátu petrohradskému a tento senátu. Říše rozdělena na 12 gubernií spravovaných gubernátory a tyto na 43 provincie spravované vojevodami; gubernátor byl obmezen landráty volenými ze šlechty. Samospráva Malé Rusi po zrádě Mazepy jest velice obmezena. K **službě vojenské** zavázáni byli všichni, kdož platili daň z hlavy; dvořanstvo dávalo vojsku důstojníky, nebo sloužilo v gardě. Vojsko ustrojené po německu počítalo okolo 180,000 m., loďstvo 48 řadových korábův a 800 menších lodí. — **Finance** jsou přetvořeny, daně následkem nového pořádku zvýšeny; místo daně z dvorů zavedena daň z hlavy (1722), z níž byli vyňati jen duchovní, šlechta, vysloužilí vojáci, cizinci, obyvatelé Baltických provincií, Baškiři a Laponci; r. 1710 obnášely příjmy ok. 3. mil. rublů, r. 1725 již 10 mil. — **Policie** zcela nově ustrojena či vlastně zavedena, ale zbojnictví nemohlo vzíti ihned za své, ba prováděno v hrozné míře zvl. vojenskými zběhy; ve městech zaveden řád stavební, přikázána lepší péče o poměry zdravotní.

Průmysl a obchod značně se pozdvihly; kutání všude povoleno, učiněna opatření k povznešení orby a lesnictví, vinařství a hedbávnictví (v přikavkazských krajinách), ovčářství, sázen již také tabák, cizí řemeslníci voláni do Rus a ruští posíláni do ciziny; počet rozličných fabrik, předtím nepatrný, dosáhl 233. Získáním pobaltických zemí ovšem znamenitě zkvétal obchod, k jehož podpoře staveny uvnitř průplavy a silnice. — Osvěta šířila se jaksi taksi školami elementárnými, zřizovanými pro šlechtu; zřízena mořská akademie, inženýrská škola, škola pro poddjáčí, konečně i akademie, otevřená však teprvé r. 1726; posíláni schopní mladíkové na učení do ciziny, překládány rozličné spisy do ruštiny (Petr hledal v Praze překladatele, kteří by pomocí Rusův překládali spisy do ruštiny), vydávány noviny, k tisknutí světských knih opravena stará azbuka v tak zvané graždanské písmo. Mravy a obyčeje ve vyšších třídách byly pestrou směsicí starých a nových, tak jako byl pestrý též jazyk ruský naplněný množstvím cizích slov přijímaných šmahem pro nové pojmy a věci. Zavírání ženských přestalo a velmožové musili dávati bály čili asambley. Pravá osvěta a vzdělanost ovšem razila si v Rusku jen s namaháním teprvé dráhu. — Z četných pomocníkův Petrových vynikli zvláště Gordon, Lefort, Menšikov, Šeremetěv, Dolgoruký, bratří Golicyni, Golovin, Apraksin, Golovkin, Šafirov, Ostermann, Münich, Bruce. Po míru Nystadském přijal Petr titul císaře-imperatora (místo posavádního carského). Jelikož syn Petrův, Alekséj, nepřál opravám otcovým, ba s přívrženci svými a starých řádův kul pikle proti otci, jest odsouzen k smrti, zahynul však mezi tím ve vězení (1718). Po něm zůstal syn Petr; císař sám zůstavil jen dvě dcery Alžbětu a Annu (dva synové zemřeli nezletilí před ním). R. 1721 vydal Petr ukaz, kdež bylo řečeno, že panovník ruský má právo ustanoviti za nástupce, kohož by sám chtěl, a ukáže-li se ustanovený neschopným, zbaviti jej trůnu. Ale Petr zemřel, nepouživ tohoto svého práva.

Po smrti Petra nastoupila manželka jeho Kateřina I. (1725—1727), ženština nízkého původu, hlavně pomocí Menšikova, jehož vplyvem se též spravovala. Nad senátem zřízena vrchní tajná rada, správa i soud odevzdány gubernátorům a vojevodům a těmto podřízeny městské magistráty; počet úředníkův zmenšen. K nalehání Menšikova ustanovila Kateřina nástupcem vel. knížete Petra II. Alekséjeviče (1727—1730). Menšikov stav se tchánem císařovým vládl neobmezeně, ale ne dlouho; podařilo se četným nepřátelům jeho, jej svrci. Místo jeho zaujali Dolgorucí, a Petr nestaraje se o státní záležitosti, žil v samých radovánkách. Za jeho času uzavřena výhodná smlouva obchodní s Čínou, učiněna opatření ve prospěch obchodu, přísně vystupováno proti zběhlým sedlákům a zbojníkům; na Malé Rusi obnoveno hetmanství, jinak ale samospráva jí nenavrácena. Po náhlé smrti Petrově dosedla na trůn ruský s pominutím bližších nápadníkův vplyvem Dolgorukých a několika členův vrchní tajné rady („verchovníkův") dcera po caru Ivanu Aleksějeviči, Anna Ivanovna, ovdovělá vévodkyně Kuronská (1730—1740), přijavši výminku, že moc její obmezena bude tajnou radou. Ale to zase se nelíbilo svolanému vyššímu duchovenstvu, generalitě a šlechtě, a vkrátce obnovila Anna jich pomocí neobmezenou vládu; vrchní tajná rada jest zrušena, verchovníci jsou dílem posláni u vyhnanství, dílem odpraveni. Místo Dolgorukých a Goliciných, zástupcův tak zvané staré ruské strany, dosáhli prvního místa cizinci, Němci, Ostermann, Münnich, nad jiné pak milec Annin, Kuronský šlechtic Biron. Ten nemiluje Ruska a vida v něm pouze pramen k zbohatnutí, nemilosrdně vydíral lid, krutě pronásledoval velmože a hierarchy. Na místo zrušené vrchní tajné rady vstoupil brzy kabinet, vystupováno proti starému zlu Rusi, vydíravým vojevodům, zrušen k prosbě šlechty majorát, vydán zvláštní řád o službě šlechty (na 25 let obmezené), kdež zvláště paměti hodny jsou příkazy, aby šlechta více se učila (1736), zřízen vojensko-civilný ústav

(kadetský korpus), kdež kromě rozličných předmětův učeno též německé historii, ale ne ruské (1731). Vzdělanost, ovšem jen u vyšších tříd rozšířená, obmezovala se pořád jen více na zevnitřní formy, na radovánky více hrubého a sprostého rázu. Co do zevnitřních událostí, tu proražena v Polště pomocí ruskou volba kurfiršta Saského Augusta za krále proti Stanislavu Leščinskému (1733), vedena vítězná válka s Tureckem, kterou však Rusko za příčinou nehod spojeného s ním vojska císaře Německého dosáhla jen pustých krajin mezi Buhem a Doncem (1739). Po smrti vévody Kuronského zvolen jest tu vplyvem ruským Biron (1737), a naznačen pak vladařem za nezletilého nástupce ruského trůnu Ivana, syna neteře Anny, meklenburské princezny Leopoldovny. Po smrti císařové Anny podařilo se Münnichovi náhle zmocniti se nenáviděného Birona, jenž poslán u vyhnanství do Sibíře; ale i Münnich nepožíval dlouho dobyté moci; nebylť Francii po chuti spolek Ruska s rodem Rakouským. Francouzský vyslanec v Petrohradě sosnoval s lékařem Lestocqem spiknutí proti Anně, pomocí gardy vyhlášena dcera Petra Velikého Alžběta za císařovou (1741); Anna, Münnich, Ostermann posláni do vyhnanství, malý Ivan zavřen v Schlüsselburgu.

Alžběta Petrovna (1741—1762) vyloučila potomstvo cara Ivana z nástupnictví a naznačila nástupcem synovce svého, syna Anny Petrovny, vévodu Šlesvik-Holšteinského nazvaného Petrem Fedorovičem. Německá strana musila ustoupiti ruským velmožům. Málo vzdělaná císařová zanechala státní záležitosti hraběti Razumovskému, člověku ne dosti schopnému ale dobrému, a zvláště vzdělanému hraběti Ivanu Šuvalovu; zevnitřní záležitosti spravoval do r. 1757 Bestužev-Rjumin, potom kníže Voroncov. Vojna se Švédskem, počatá ještě za Anny Leopoldovny, šťastně jest ukončena a Rusko získalo mírem Aboským části Finska (1743). Ve válce sedmileté postavila se Alžběta vplyvem francouzským po stranu Rakouského rodu, a ruská vojska bojovala v Prusích, Slezích a jinde a zdržena jsou od dalšího nepřátelství proti Prusku jen

smrtí císařovny Alžběty (1762) a nastalou tím změnou politické konstelace. — Uvnitř jest kabinet zrušen, a senátu vrácena předešlá moc; trest smrti zrušen a na místo jeho zavedeno bití knutem a těžká práce (1754); učiněno několik opatření ve prospěch duchovenstva a k povznešení pobožnosti, veleno voliti i archijereje a archimandrity z Velkorusův (1754). Rozkolnictví nemizelo a časté byly případy upalování samých sebe; duchovenstvu přikázáno, aby proti rozkolníkům užívalo jen prostředkův mírných (1761). V rekrutování zavedeny prospěšné změny, zřízeny některé vojenské ústavy; roku 1754 zaraženy dvě zápůjčné banky, zrušeny vnitřní celnice, mnoho činěno pro výkvět obchodu; pusté krajiny na jihu v sousedství Záporoží zasídleny jsou Srby. R. 1755 založena jest v Moskvě universita a dvě gymnasia, potom i jiné rozličné školy. Zakořenělému zlodějství úředníkův a hrozně rozšířenému loupežnictví nemohla však býti učiněna přítrž. Na Malé Rusi povolena zase volba kozáckého hetmana (1750). Literatura ruská, ovšem ještě skrovná, prohlásila se rozhodně ve prospěch nových řádův; ze spisovatelův zasluhují zmínky satyrik Kantemir, polyhistor Lomonosov, historikové Treďjakovský a Tatiščev, pak Danilov, Šachovský, spisovatelé pamětníkův, literator Sumarokov; divadla byla v Moskvě, Petrohradě, Jaroslavi (Volkov). V panujících mravích a obyčejích viděti byla směsice někdejší hrubosti a cizích uhlazenějších forem, a osvěta a vzdělanost jen s namaháním razila si dráhu, obmezena jsouc na malý hlouček lidí.

Za krátkého panování císaře Petra III (1762) zrušena nucená služba šlechty, a držení statkův i nevolníkův nezáviselo odtud od toho, sloužil-li šlechtic nebo ne; statky i nevolníci stali se úplným majetkem pánův. Zrušena nenáviděná tajná kancelář, zřízená za Petra Vel. k vyšetřování politických provinění valně zmírněno vystupování proti rozkolníkům a jim pokojného pobytu v říši Ruské dopřáno; mnozí vyhnanci předešlého panování vrátili se, mezi nimi též Münnich. Petr maje ke králi Fridrichovi II. neobmezenou úctu zastavil

ihned vojnu s Pruskem; rozličnými zbytečnými opravami, dobrodružnými záměry odporujícími interesu Ruska, zalíbením v cizích mravích zbudil si četné nepřátele i v lidu i ve vojště a duchovenstvu, a tak lehce podařilo se vlády chtivé ženě jeho, Kateřině (rodilé kněžně Anhaltské) pomocí vojska svrci s trůnu Petra, jenž pak jest ve vězení usmrcen.

Kateřina II. (1762—1796) upevnila se na trůně násilnou smrtí knížete Ivana Antonoviče uvězněného v Schlüsselburgu. Vplyv ruský utvrzen v Kuronii opětným tam uvedením vévody Birona, a mocně se šířil do sousedního Polska, kdež zvolen za krále milec Kateřinin, Stanislav Poniatowski (roku 1764). Neustávající spory stran v Polště, neblahá záležitosť utiskovaných disidentův dávaly Rusku i Prusku vítanou příležitosť míchati se ve vnitřní poměry slabé říše této. Vplyvem ruskopruským dosáhli disidenti rovných práv s katolíky (1767), a pomocí ruskou udušena jest konfederace Barská opírající se tomuto opatření i rozmáhajícímu se cizímu vplyvu v Polsku (1768—1771). Šťastně vedená vojna Ruska v Turecku zbudila obavy Rakouska, i podařilo se králi Pruskému Fridrichovi II. pohnouti Kateřinu odvrátiti pozornosť od východu a sáhnouti na Polsko co na lehkou kořisť, konečně ve skutek uvésti znenáhla rozdělení Polska, nač pomýšleno již ode století, za Alekséje Michajloviče i Petra (1710). Prozatím jest Polsko jen zmenšeno o některé pomezné krajiny a Rusku se dostala část Bílé Rusi (1772). Zároveň s boji v Polsku bylo Rusku podstoupiti těžkou válku s Tureckem, zanícenou k podpoře Polska od Francie (1768); ale po skvělých vítězstvích Rumjanceva a Dolgorukého na zemi a Orlova na moři musilo Turecko pokořiti se, a mírem Kučuk Kajnardžiským (1774) zabezpečeny jsou jižní hranice od Krymu, vydaného v ruce Ruska, a velké výhody poskytnuty ruskému obchodu a poddaným v Turecku. Šťastné ukončení vojny turecké bylo Rusku i jinak prospěšno. Sotva že utišeno vzbouření v Moskvě — vzniklé za příčinou strašného moru (1771), kdež sprostý a nevzdělaný lid nechtěl se podrobovati zdra-

votním opatřením utíkaje se k rozličným pověrčivým prostředkům, a opírajícího se tomu osvíceného arcibiskupa Ambrože Zertis Kamenského zavraždil, — vypuklo na východě v krajinách urálských a povolžských nebezpečné povstání Jemeljana Pugačeva. Zběhlý tento kozák Donský vydávaje se za zemřelého císaře Petra III. získal si v krátce kozáky Jaické (Urálské), právě nedávno těžce pokořené vládou ruskou za svévolné počínání. Povstání šířilo se v celém východním Rusku; k Pugačevu přidávali se sedláci, kmenové čudští a tatarští, rozkolníci; dvořanstvo prchalo z Povolží, sociálné hnutí sáhalo až do samé Moskvy. Doby kozáckého cara Tušinského, doba Razina a Bulavina hrozila říši poznovu, a povstání to udušeno jen s velikým namáháním (1774).

Rusko takto upokojené obrátilo zřetel zase k zahraničným záležitostem, a tu byli předními rádci Kateřiny Panin a milci její Orlov a Potemkin. Horlivě pomýšleno na zničení Turecka a obnovení císařství Řeckého. Prvním krokem k záměru tomu bylo připojení Krymu, stranami ruskou a tureckou rozdíraného, k Rusku (1783), a moc Ruska v Černomoří utvrzena pak vojnou tureckou, kterou Turecko samo počalo (1787) návodem Anglie a Pruska nevražících Rusku za spolek jeho s Rakouskem (1792); vojna se Švédskem, zároveň taktéž podnícená oněma oběma mocnostmi, skončila se beze škody r. 1790. Pozornost Ruska mohla býti zase obrácena k Polsku. Toto spoléhajíc se na klamnou pomoc pruskou, právě lepší řády si zavádělo a konečně i prohlásilo si slavnou ústavu od 3. máje 1791, kteroužto mnohé posavádní zlořády jsou zrušeny. Ale toto ustrojování se Polska nelíbilo se třem oněm sousedním mocnostem, hledícím na ně již co na svoji kořisť; nelíbilo se však též mnohým polským pánům, přívržencům starých zlořádův, kteří sestoupivše se v konfederaci Targovickou (1792) povolali Rusy na pomoc. Polsko zrádně od krále Pruského opuštěné, nemohouc se ubrániti, musilo svoliti v nové zmenšení svého území, potřebné prý za příčinou zásad

francouzské revoluce i v Polsku se zmáhajících, jak povídaly aspoň manifesty pruské a ruské (r. 1793). Rusko si vzalo země Polské až k Pinsku a hluboko na Volyň. Povstání polské r. 1794 urychlilo úplný pád Polska, které konečně zmizelo z mapy Evropy, poděleno jsouc do konce mezi tři mocnosti (1795). Hranice Ruska posunuty jsou až k Němenu a Buhu. Sebrány jsou konečně skoro všechny země ruské (kromě halické Rusi) pod žezlem císařův Ruských, potomkův a dědicův knížat Moskevských. Poslední čas panování Kateřina, hrůzou pojatá zvrácením starých řádův ve Francii, chtěla spolu s ostatními mocnostmi evropskými obnoviti království; mezitím však zemřela (roku 1796), zůstavivši další válčení s Francií i s Persií svým nástupcům.

Uvnitř říše mohly býti na půdě prací Petra a nástupcův jeho lépe již připravené, podnikány další opravy a změny. První péčí Kateřiny bylo uvésti ve skutek sestavení nového zákonníku, nač pomýšleno a pracováno již od časův Petra Vel., dosud však marně. K tomu cíli svolala komisi poslancův ze všech stavův říše ruské do Moskvy (1767) učinit návrh zákonníku, a sepsala sama pro ni poučení (*nakaz*), v němž vplyvem svobodomyslnějších ideí, hlásaných v druhé polovici XVIII. století, poroučeny jsou květnatými frásemi lidštější zásady při sestavování zákonův; ale když komise rokovala o potřebě vymanění selského lidu, tu jest propuštěna, a zákonník zase nesestaven. Proti prodejnosti soudův, míst a t. d., zastaralé to vadě říše Ruské, vydán r. 1762 ukaz, kdež Kateřina naříká, že všeho možno dosíci penězi, soud že je tržištěm a t. d.; k umírnění tohoto zvýšeny jsou platy úředníkův. Rusko rozděleno jest (r. 1775) znova na 50 gubernií 300—400.000 duší, gubernie na kraje (újezdy). Soudnictví jest odděleno od správy a finančních úřadův, soud civilný oddělen od trestního; v každém kraji (újezdě) ustanoveny krajské soudy pro šlechtu, městské magistráty pro střední stav, nižší úřad (nižnjaja rasprava) pro jednodvorce a státní sedláky; v gubernském městě byl pak vrchní zem-

ský soud, gubernský magistrát, vrchní rasprava; ustrojeny též úřady finanční, policie a j. R. 1768 založena asignační banka s kapitálem 1 mil. rub zlata a stříbra; asignace měly s počátku dobrý kurs, ale když jich vypuštěno příliš, klesl; místo posavádní banky šlechtické a komerční zřízena státní banka s kapitálem 33 mil. rublův.

Šlechtě jsou práva, daná jí Petrem III. nejen úplně potvrzena ale i rozšířena (1785); zejména jest osvobozena od tělesných trestův a daní, povoleno jí voliti ze sebe rozličné čestné úřady krajinské, k čemuž ustanoven v každé gubernii šlechtický sjezd. — Zároveň dosáhlo obyvatelstvo měst, kupci a měšťané, svého soudu a samosprávy, kupectvo rozděleno na tři gildy; založeno 200 měst; vláda přestala míti dozor nad průmyslem, zrušeny bergkollegium, manufakturkol. a kommerckollegium. — Vojska kozácká, již od času Petra Vel. vždy úžeji k státu poutaná, stala se konečně za Kateřiny — zvláště po vzbouření Pugačeva — pouhým usedlým obyvatelstvem, k vojenské službě zavázaným, jinak ovšem osobně svobodným; jich privilegie jsou z největší části zrušeny, staršiny jmenováni již dříve vládou, a staroslavný kozácký kruh stal se pouhou formalitou. — Stav selského lidu nezlepšil se přes všeliké skvělé fráse nakazu; útisky pánův dály se beztrestně zvláště po druhé revisí (1742); r. 1762 (a sem tam již dříve) vzbouřili se sedláci na některých místech a teprvé brannou mocí jsou skroceni. Kateřina několika ukazy (od r. 1765—85) výslovně zaručila statkářům úplnou moc nad jich nevolníky, jež mohli posýlati na těžkou práci a do vyhnanství na Sibíř; nevolníkům zakázáno podávati stížnosti do statkářův pod trestem knutu a věčného vyhnanství v dolech Nerčinských; zákon Petra Vel., neprodávati lidí po jednom, vešel v zapomenutí; ba r. 1792 počítáni nevolníci přímo k nemovitému jmění pánův. Mezi korunními sedláky zastupovali úředníci místo pánův. Panovníci často rozdávali své pozemky i s dušemi v dary rozličným lidem. Nevolnictví toto, obvyklé na Veliké Rusi, zavedeno pak (1783) i v

zemích maloruských, již před stoletím k Veliké Rusi připojených, jakož i v zemích, jichž nabyto od Polska trojím rozdělením. Kdežto ubohý lid ruský úpěl takto pod nejkrutějším jhem, voláni jsou cizí kolonisté z Němec, usazováni (od r. 1763) houfně ve všech skoro guberniích (hlavně na jihu a v Saratovsku), poskytováno jim peněžité pomoci, udíleny rozličné privilegie. V jižních krajinách na dolním Dněpru (Nová Rus) osadili se Srbští osadníci. S centralisací nesrovnávaly se ani poslední formy samosprávy Malé Rusi; zrušeno zde roku 1764 hetmanství kozácké, a r. 1775 vzalo za své i staroslavné Nizové Záporoží; část Záporožců odešla do Turecka, část přesídlena na Kubaň (kozáci Černomorští). Všude zavedeny řády, v ostatním Rusku platné, gubernie i krěpostné právo.

Církevní statky pobral stát (1763), přikázav je a sedláky na nich osedlé v správu tak zvanému kollegiu ekonomie a vykázav duchovním a klášterům platy. Rozkolníci jsou trpěni a těm, kteří se nevzdalovali pravoslavné církve (staroobřadným) povoleno stavěti chrámy. R. 1782 osvobozeni jsou rozkolníci od dvojnásobných daní, jež musili platiti od časů Petrových. Obyvatelstva počítalo se ke konci panování Kateřiny 36 mil.; zdravotní poměry zlepšeny, zvětšen počet lékařův, hl. Němcův, nemocnic a j. ústavův, zavedeno očkování (1768); zřízeno několik ústavův vychovacích a vzdělávacích, zamyšlené však jich zřizování v rozsáhlých rozměrech nemohlo býti ve skutek uvedeno. Cizinci často dosti nevzdělaní měli pro nedostatek domácích sil u vychování mládeže velké účastenství. — V literatuře ruské zjevil se jakýsi pokrok tím, že nevelebeny již slepě všechny nové opravy, ale hleděno již také k jich duchu a ne pouze k formě. Šťastně se pokoušeli na poli krásné literatury Sumarokov, Fon Vizin, Deržavin a j., ba sama Kateřina, na poli historie Müller, kníže Ščerbatov a odpůrce jeho Boltin, ukazující i na světlé stránky kaceřované stařiny ruské a na temné stránky slavených novot, a j., pak Novikov, Chrapovický Daškova, Porošin, a j. — Vplyvem

literatury, zvláště francouzské, stávaly se **mravy** u vyšších tříd poněkud lahodnějšími; časté popravy a nemilosrdné bití knutem dřívějších dob znenáhla zanikaly, mučení užíváno mnohem řidčeji a mírněji.

Nástupce a syn Kateřiny **Pavel Petrovič** (1796—1801) súčastnil se ve spojení s některými jinými mocnostmi evrop. činně ve válce s republikou franc.; vojsko ruské pod Suvorovem pomáhalo Rakušanům v horní Italii a Švýcarech, jiné Neapolitánům na jihu i Angličanům v Holandu (1799); ale brzy znepřátelil se Pavel i s Rakouskem i s Anglií a prostřednictvím Pruska sblížil se s Francií, a Rusko pomýšlelo na vojnu s Angličany v Indii. Mezi tím osnováno jest od několika nespokojených velmožův proti Pavlovi spiknutí, jímž tento měl se vzdáti vlády, když však toho učiniti nechtěl, jest od nich uškrcen (11. (23. března 1801). Z vnitřních událostí za Pavla se zběhlých dlužno připomenouti ustanovení o poměrech členův císařské rodiny, o pořádku posloupnosti (1797), rozkázáno, aby šlechta, měšťanstvo i kněžstvo za zločiny byli trestáni tělesně (1797), dovoleno staroobřadným bez překážek odbývati bohoslužbu; zakázáno sedlákům v novoruských guberniích samovolné přecházení (1796); zřízeny duchovní akademie v Petrohradě a Kazani (1797), universita v Derptě (1799), zavedena přísná censura na zahraničné spisy (1797), a konečně zakázán naprosto jich dovoz (1800).

Syn a nástupce Pavla **Alexandr I.** (1801—1825) pomáhal zase Rakousku v bitvě Slavkovské (1805) i Prusku (1806—1807, bitvy u Pruské Jílavy a Friedlandu) proti Napoleonovi, s nímž se konečně smířil; Rusko dostalo nového souseda, vel. knížetství Varšavské, utvořené z větší části polských zemí Prusku připadlých. Z nové této konstelace mocností evropských vznikla Rusku vojna se Švédskem, které však poraženo ztratilo Finsko (1809), a vyplývala pomoc poskytnutá Napoleonovi v jeho válce s Rakouskem (1809). Zároveň s těmito vojnami na severu vedlo Rusko též vojny na jihu: vojna s Tureckem podnícená vplyvem francouzským (1806) a ukončená teprvé roku 1812

mírem Bukureštským; místo obou podunajských knížetství Valachie a Moldavy, na něž se svolením Napoleonovým Rusko pomýšlelo, dostalo se mu jen Besarabie; vojna s Persií, která chtěla překaziti šíření se moci ruské na Kavkazsku (v Mingrelii, Abchazii, Imeretii) po připojení Gruzie (1801, ještě za Pavla) vedena od roku 1804 až do roku 1813 a ukončena ve prospěch Ruska, jež získalo některé pomezné krajiny perské. Přátelství Alexandra s Napoleonem nemohlo býti trvalé, a mizelo od vojny rakouské (1809) vždy více; libovolné si počínání Napoleona v ostatní Evropě dráždilo Alexandra, nezachovávání tak zv. kontinentálné soustavy, k níž Rusko mírem Tylžitským bylo se zavázalo (1807), zase Napoleona. Nepřátelství obou panovníků vypuklo konečně v zjevnou vojnu (1812). Proti Rakousku spojivšímu se s Napoleonem Rusko jižjiž sáhalo k panslavismu; poručenoť bylo admirálovi Čičagovu, aby všemožně působil na bojovné kmeny jihoslovanské, jim slibovav neodvislosť, zaražení slovanské říše a t. d., aby spojivše se s Rusy společně vystupovali proti Rakousku i Francii (dle pamětí Čičagova). Napoleon vstoupil s ohromným vojskem na samou půdu ruskou a krvavými bitvami u Vitebska, Smolenska, Borodina proklestil si dráhu do Moskvy; ale brzy musili Francouzi opustiti Moskvu, zapálenou samými Rusy, a nastoupiti pověstný hrozný ústup, při čemž vojskem ruským, četnými partisány, ozbrojeným národem a konečně krutou zimou zahynula veliká armáda Napoleonova až na nepatrné zbytky. Vojsko ruské vypudivši nepřítele ze země súčastnilo se pak ve všeobecné vojně Evropy proti Napoleonovi (1813—1814) v Němcích (u Lützenu, Budyšína, Drážďan, Chlumu, Lipska) i ve Francii a vešlo též do Paříže. Na Vídeňském kongrese žádalo Rusko celého vel. knížetství Varšavského, dosáhlo však jen větší části jeho, nazvaného královstvím Polským, kteréž nadáno pak zvláštní ústavou, Po konečném poražení Napoleona uzavřena jest mezi panovníky Ruským, Rakouským a Pruským pověstná svatá aliance, a přátelství jich utvr-

zeno několika sjezdy. Místo očekávaného volnějšího ruchu a pokroku zahnizďovala se, jako všude, tak i zvláště v Rusku vždy tužší reakce. Poslední léta panování Alexandrova byla v popředí hlavně otázka povstalých Řekův; vojnu s Tureckem překazila na čas smrť Alexandra, zastihší ho v Taganrogu (1825). — Roku 1801 zřízena říšská rada, roku 1802 místo kollegií zřízena ministerstva, zrušeno mučení; v ukaze (od 4. března 1803) o svobodných (propuštěných) sedlácích viděti již pokus k znenáhlému odstranění nevolnictví; povoleno statkářům propouštěti celé vsi; zapovězeno statkářům kupovati sedláky bezzemky a prodávati je do vojska, pomýšleno na to, aby sedláci našli záštitu vlády proti ukrutnostem pánův; rozdávání osídlených zemí osobám soukromným v náhradu za služby přestalo; sedláci v guberniích baltických dosáhli osobní svobody (1816—1820); v zemi Donského vojska však utvrdilo se křěpostné právo s udělením důstojenství dvořanského kozáckým oficírům. Zlepšeny jsou duchovní školy, zřízeno několik gymnasií, mnoho krajských a farských škol (1803), dva paedagogické ústavy v Petrohradě a Moskvě, university v Kazani, Charkově a Petrohradě.

Jelikož Alexandr zemřel bezdětek a bratr jeho Konstantin odřekl se již r. 1822 práva dědického ve prospěch mladšího bratra Mikoláše, vstoupil tento na trůn, udusiv revoluci tak zvanou palácovou (14. (26. prosince 1825). Byliť se sestoupily za posledních let panování Alexandra po skončení válek francouzských mezi šlechtou a důstojnictvem mnohé tajné spolky, které směřovaly k zrušení absolutní monarchie a k zavedení řádův ústavních; k vybavení selského lidu, k šíření osvěty a t. d., jakož i k jakémusi spojení všech Slovanův (spolek „spojených Slovanův“). Hlavními náčelníky hnutí toho byli kníže Trubecký, pak Muravjev-Apostol, Pestel, Bestužev-Rjumin, Rylějev a j.; jich působením povstalo gardové vojsko v Petrohradě, jest však skroceno. Mikoláš krutě potrestav viníky chopil se železnou rukou vlády.

Šťastnou válkou s Persií, kterou tato započala (1826—28), rozšířeny jsou hranice říše v Zákavkazí; válkou proti Turecku, — které váhalo vyplniti některé výminky sjezdu Akermanského (1826) hledící k prospěchům ruského obchodu a urovnání poměrův v knížetstvích Podunajských, — i ve prospěch Řecka podniknutou (bitva Navarinská 1827, přechod Diebiče přes Balkán 1829), dosáhlo Rusko mírem Drinopolským ústí Dunajských, znamenitých výhod obchodních a svobodné plavby na Černém moři pro všechny národy; tím upevněn jest vplyv ruský v Podunajských knížetstvích i v Turecku samém, zvláště když Rusko poskytlo Turecku pomoci proti povstalým Egypťanům (roku 1833). Na západě potlačeno jest povstání v Polsku, kteréž tajnými spolky a nespokojenosti polského obecenstva s opatřeními vlády dlouhá leta připravované konečně po příkladu Francie a Belgie vypuklo (1830). Vojsko ruské po tuhých bojích přitrhlo až k Varšavě, kteráž musila se vzdáti (1831); jednotlivé pokusy povstání na Litvě a v zemích ruských neměly úspěchův. Tak jest povstání ukončeno a naděje Polákův v obnovení někdejšího Polska zmařeny; království Polské ztratilo ústavu Alexandrem jemu danou, a poutáno vždy úžeji k císařství Ruskému. Mikoláš snažil se vplyv míti nejen ve východní otázce (snahy utvrditi se v Persii, výprava proti Chivě 1839 a j., rostoucí vplyv Ruska v knížetstvích Podunajských, Srbsku a Černé Hoře), ale i zasáhati mocně v záležitosti Evropy střední. Tím ovšem zbuzoval vždy větší řevnivost mocností západních, Francie a Anglie, kterážto zvláště nelibě nesla i šíření se ruského vplyvu ve střední Asii.

Po udušení polského povstání usiloval Mikoláš všude upevniti nejtužší absolutismus a centralisaci, opíraje se hlavně o vojsko. Přístup do Ruska jest cizincům značně stížen, taktéž i Rusům cestování za hranice; mezi neruským obyvatelstvem šířen jazyk ruský a víra pravoslavná (roku 1839 zrušena též církevní unie), církev katolická všelijak tísněna. V zákonodárství učiněn důležitý krok

vydáním sbírky zákonův ruských (*Svod*) 1827—33. Učiněna opatření k ulehčení selského lidu, kterýž mohl s pány právní smlouvy uzavírati (1842), a pak i pod jistými výminkami kupovati od nich pozemky (ukazy z roku 1847 a 1848). Úsilí Ruska o skrocení kavkazských horalův, vydaných pokořením Turecka a Persie v moc ruskou, nemělo valných úspěchův; v neustálých bojích hynuly tisíce ruského vojska. Hnutí roku 1848 zjeviti se ovšem nemohlo v Rusku nikterak ještě nepřipraveném a nespůsobilém. Mikoláš uznal skutečné události ve vzdálenějších zemích evrop. a obmezil větší pozornosť jen na sousední země; hnutí v Moldavě a Valachii jest pomocí Ruska udušeno (1848), taktéž i povstání maďarské v Rakousku (1849). Vplyv ruský jevil se i v záležitostech Německa, ve sporu dánsko-německém a j., na východě pak neustále se zmáhal k veliké nespokojenosti Francie a Anglie.

Mikoláš zaujímaje tak mocné postavení v Evropě myslil, že doba jest příhodná k rozřešení východní otázky. Spor křesťanův řecké a latinské církve (tato podporována od Francie) o přednost při božím hrobě Jerusalemském byl vítanou příležitostí k veliké vojně východní čili Krymské (roku 1853—1856). — Jelikož Turecko odmítlo žádosti Ruska, směřující ke skutečnému protektorátu ruskému nad pravoslavnými křesťany v Turecku, vtrhlo ruské vojsko do knížetství Podunajských; na Černém moři jest loďstvo turecké u Sinopy zničeno. Snahy Francie, Anglie, Rakouska i Pruska o navrácení míru byly marny, načež 12. března 1854 Francie a Anglie uzavřely s Tureckem spolek k zachování jeho celistvosti a poslaly vojsko a loďstvo Turkům na pomoc. Když Rusové následkem nepřátelského chování se Rakouska musili ustoupiti z Podunajských knížetství, jež pak rakouské vojsko obsadilo (v září 1854), soustředil se boj spojencův (k nimž přistoupila pak i Sardinie) na Krymě okolo pevného Sebastopole; zároveň bojováno v Asii na pomezí rusko-tureckém (Rusové dobyli Karsu) a v Baltickém moři, ale bez valných úspěchův (marné

bombardování Sveaborgu). Sebastopol obléhán (po bitvách na Almě a u Balaklavy) od 9. října 1854 do 8. září 1855: u Sebastopole a v okolí (u Inkermanu, na Černé a j.) kruté bojováno s obou stran. Mezitím zemřel Mikoláš (2. března 1855), a nástupce jeho Alexandr II. prohlásil se s počátku ve prospěch politiky otcovy. Konference vyslanců válčících mocností, kteráž již na konci roku 1854 ve Vídni se sestoupila, radit se o mír, s počátku neměla úspěchův, a teprvé po delším rokování a prolévání krve uzavřen 30. března 1856 v Paříži pokoj; celistvost Turecka ještě na nějaký čas jest zabezpečena a zrušen (ovšem zase jen na čas a nominálně) výhradný vplyv Ruska na Černém moři a v knížetstvích Podunajských, kterým se dostala ústí Dunajská postoupením části Besarabie.

Po navrácení míru obrátilo Rusko hlavní zřetel k urovnání vnitřních poměrův. Často opakovanými slovy „Rusko se sbírá" nového ministra zahraničných záležitostí Gorčakova vstoupivšího na místo Nesselroda (r. 1856), dobře označen jest stav Ruska v následujícím desítiletí. Rusko opustilo posavádní bludnou a na mnoze i zhoubnou politiku svoji, všude hájící konservatismu a legitimity, a řídí se odtud více skutečnými prospěchy vlastními. Nemíchajíc se již tolik v záležitosti evropských států a dynastií, jako dříve, hledělo rozšířiti vplyv svůj zvláště na jihovýchodních hranicích, které jsou zabezpečeny konečným pokořením Kavkazska (1859 a sld.) a pak dobrovolným nebo vynuceným vystěhováním se mnohých horákův kavkazských. Dne 2. června 1864 oznámil vel. kníže Michal císaři, že v pokořeném Kavkazsku není již ani jediného neodvislého kmene. Území císařství Ruského rozšířeno hluboko do střední Asie, získána Rusku rozsáhlá krajina Amurská (1858), šířeny hranice a vplyv ruský vždy dále do Turkestanu, k řece Syru, do samého chánství Bucharského (roku 1864 stal se Taškent ruským). V otázkách evropských zachovávalo Rusko neutralitu; s počátku naklonilo se k Francii, odvrátivši se od Rakouska, a uznalo nový stav věcí v Italii

po vojně r. 1859 nastalý. Vypuknutím povstání polského (1863), brzy však udušeného, soustředěna na čas pozornost Ruska na záležitosti polské, utužen spolek Pruska a Ruska, zviklano vznikající dorozumění s jinými evropskými mocnostmi, z nichž mnohé (Francie, Anglie, Rakousko a j.) ozývaly se ve prospěch povstalých Polákův. Roku 1866 usilovalo i Rusko překaziti vojnu mezi Pruskem a Rakouskem, uznalo však po vítězstvích pruských skutečné udalosti, rozšíření Pruska i Italie. Nyní snaží se Rusko o konečné rozluštění oblíbené otázky východní, a k tomu cíli hledí za nejnovějších dob (1866—67) spřáteliti se se severními obcemi americkými, státem mimo evropské pletky stojícím, a za mírnou náhradu postoupilo jim ruské Ameriky (30. března 1867).

Co do vnitřních poměrův zdálo se, jakoby smrtí Mikolášovou byl povolil tlak skrze tak dlouhá léta na Rusku tížící. Mnohonásobná obmezování za předešlé vlády zavedená zmizela za Alexandra II. Číslo universitných studujících neobmezováno již na 300, rozmnoženy národní i střední školy a všelijak staráno se o školství; zvýšen rozpočet ministerstva národní osvěty (roku 1865). Snížením platu za pasy valně vzrostl počet cestujících za hranice, dáváno ochotněji povolení k vydávání časopisův, zmírněna přísnost censury, vyhlášena rozsáhlá amnestie politickým provinilcům. Obchodu rozmanitě pomáháno, některá cla snížena (1857), uzavřeny obchodní smlouvy s Japanem (1856) a Čínou (1858, 1860), čímž obchodu ruskému otevřeno nové pole; taktéž uzavřeny rozličné smlouvy obchodní, telegrafní, poštovské a j. s jinými státy evropskými; udílena povolení k stavění železnic a telegrafův, k zřizování rozličných spolkův. Vojsko valně zmenšeno, služba vojsková snížena na 15 let, trest bitím obmezen, loďstvo ruské zvláště péčí velikého knížete Konstantina značně jest rozmnoženo a pozdviženo. Nemenší pozornost věnována upravení financí zůstavených od Mikoláše u velikém nepořádku, a roku 1862 vydán poprvé

veřejnost rozpočet státní. V soudnictví zavedeno ústní a veřejné jednání, smírčí soudy i porota (1862). Konečně přikročeno k vybavení selského lidu z nevolnictví, nejdůležitější to události za Alexandra, oblíbené myšlenky císařovy jemu od umírajícího otce zvláště na srdce vložené, a energicky pak provedené.

Rozličnými těmito a j. opatřeními povstal v Rusku, posud jakoby v lethargickém spánku pohříženém, živější ruch. Hojnými cestami, podnikanými nyní od Rusův za hranice do Němec, Francie, Anglie, rozšířilo se v ruském obecenstvě množství nových idei, vědomostí o rozličných ústavách a řádech evropských; pojednáváno o těchto obšírně v časopisech nově vznikajících nebo již starších ale nyní nově oživených (Sovremenníku, Ruském Věstníku, Otečestvenných Zapiskách, Ruském Slově a j.), a tím mlčky ukazováno k poměrům domácím, o nichž se šířiti nebylo dovoleno; ale i to se obešlo tím, že vydávána díla smyšlená nebo i na pravdě založená, v nichž na pranýř se stavily nešvary a zlořády panujícího systemu, řádění bureaukracie a t. d. Kromě toho všechny podobné věci uveřejňovány i za hranicemi v Hercenově *Kolokole* hojně do Ruska docházejícím a dychtivě čítaném. Časopis ten měl svého času veliké zásluhy, pokud totiž domácí časopisectvo, svázáno jsouc tuhou censurou, nemohlo svobodně přetřásati domácí poměry, ztratil ji však za novějších dob docela, když uvolněním pout censurných ruské časopisy neustále se množící mohou psáti i o vnitřních otázkách domácích. Oživený takto ruch jevil a jeví se mimo jiné i v universitách stále rostoucím počtem studující mládeže, zakládáním bezplatných nedělních škol pro chudé třídy, značným vzkvétáním literatury v rozličných odvětvích, vědecké i krásné, a vůbec snažením, aby osvěta a vzdělanost šířily se co možná nejvíce ve všech vrstvách národu ruského.

Vybavení selského lidu uvítáno od mladší šlechty s radostí; šlechta starší, ztrativši tím mnoho, postavila se proto po straně vládě nepříznivé;

mezi šlechtou vždy více se šířila myšlénka o zavedení ústavy říšské (adresa Tverská 1859). Idey demokratické, radikálné i socialistické nacházely valné obliby i zastanců̊v zase zvláště mezi mladšími spisovateli, umělci, úředníky i důstojníky; ba i kupci jinak málo vzdělaní uchváceni jsou všeobecným proudem. Že při takovém hnutí v obecenstvě ruském, málo připraveném a nedosti zralém, veřejného života postrádajícím, sem tam, zvláště u mladšího pokolení (*molodaja Rossija*), přijímána jsou za pravdy i rozličná výstředná učení našich dob (nihilismus, materialismus, komunismus), jest věc přirozená.

Živější tento ruch ovšem nelíbil se starým generálům a bureaukratům z dob Mikoláše, z nichž mnozí zůstali na svých ministerských a jiných vyšších místech (Adlerberg, Panin, Čevkin, Suchozanět, Patkul a j.); i dovedli všelikým podezříváním u císaře Alexandra, že literatura více jest svázána, censura oddělena od ministerstva osvěty a zostřena, časopisy zastavovány, spisovatelé do vyhnanství posýláni (Michajlov, později Černyševský). Zvláštní pozornosť obrácena k universitám a školám nedělním. Proti universitám, jimž usilováno dáti aspoň z části zase ráz doby Mikolášovské, zakročeno vplyvem generála Strogonova, komandanta žandarmerie Dolgorukova a ministra Panina příliš po vojensku; na místo odstouplého ministra osvěty, vzdělaného Kovalevského, dosazen voják admirál Putjatin, university Petrohradská a Moskevská jsou na čas zavřeny, a studenti odpornjící rozličným kasárním opatřením vojskem rozháněni a uvězňováni (1861). Tím však ruch nebyl potlačen, nýbrž jen sesílen, a dále na této nebezpečné dráze pokročiti sám Alexander se neodvážil. Povolalť ke konci roku 1861 bratra svého Konstantina za hranicemi cestujícího, náchylného ideám svobodomyslnějším, t. j. pokud tyto nehrozí samodržství, které Konstantin má za nevyhnutelné k udržení celistvosti ohromné říše Ruské, připouštěje ovšem opravy, ale shůry, iniciativou vlády samé.

Mezitím nabývaly myšlenky politické, sociální

a národní, jež potud kolovaly mezi třídami vzdělanějšími co pia desideria, co nejasné snahy, určitějšího rázu a kristalisovaly se v rozdílných stranách politických, ježto vědouce, že nižádná moc panovnická nemůže býti v pravdě absolutnou, jelikož mocnář vždy podléhá vlivu rádců svých, dvora, literatury a veřejného mínění, zápasily v těchto směrech na mocnáře a na ráz i kroky vlády ruské. Tímto třením stran a vplyvem vel. knížete Konstantina (od 13. led. 1865 předsedy říšské rady) vzdáleni jsou někteří vyšší hodnostáři doby Mikolášovské, hlavně staří generálové (mezi nimi i Putjatin), a nahraženi aspoň z části schopnějšími a osvícenějšími muži; Golovnin stal se ministrem osvěty, Reutern min. financí, Milutin min. vojenství; staří Panin, Adlerberg, Zelený a j. však zůstali, dle čehož pak v tom neb onom ministerstvě byl aspoň jakýs takýs pokrok nebo zůstal starý systém vlády absolutní.

V y m a n ě n í s e l s k é h o l i d u prohlášeno konečně po rozsáhlých pracích přípravných manifestem ode dne 3. března (19. února st. st.) 1861. Tím stali se sedláci posud nevolní osobně svobodnými, tedy hlavně sedláci panští (statkářští), ok. 23 mil. Prozatím stali se panští sedláci nájemníky půdy, které však výkupem mohli dosáhnouti v dědičné vlastnictví; v tom činně jsou podporováni státem. Způsob vymanění i vykoupení selského lidu byl v rozličných částech říše rozdílný, pokračuje však velmi rychle, tak že do r. 1870 může býti úplně dokonáno. Zároveň učiněna opatření (ukazy z r. 1861 a 1863), aby stali se výkupem vlastníky půdy i k o r u n n í s e d l á c i (23 mil.) ode dávna považovaní za osobně svobodné, i s e d l á c i ú d ě l n í (3 mil.), kteří dosáhli již r. 1858 svobody.[1] Sedlákům posud nevolným (udělným či apanážným a sedlákům statkářův) dána přede vším osobní svoboda a učiněna opatření, aby všichni sedláci (korunní, udělní i statkářští) se stali vlastníky vzdělávané

---

[1]) Obšírně o vymanění selského lidu v *Rusko. země, stát i národ*, d. I., str. 373—398.

půdy, které posud jen užívali. Taktéž učiněn vlastníkem půdy lid selský v království Polském (2. března 1864).

Ve šlechtě, která vymaněním lidu mnoho byla ztratila, zjevila se neobyčejná čilost; usilovalit o to, aby nahradili si materiálné ztráty rozmnožením politických práv, aby na místě posavádní privilegované kasty stali se jen zástupci důležitých interesův celé společnosti. Na guberuských sjezdech, kdež šlechta od časův Kateřiny II. se scházela volit maršálka a podávat přání vládě (obyčejně pokládaná ad acta), ovládl docela jiný duch (na počátku roku 1862). Šlechta Petrohradská žádala pro Rusko svolání říšského sněmu, Moskevská šlechta ještě výrazněji obšírné samosprávy, jednání ústního a veřejného, určitějšího rozluštění otázky vybavení sedlákův, svobody tisku, veřejnosti rozpočtu a konečně, aby svolán byl do Moskvy valný sněm zástupcův všech tříd; žádosti ty a podobné ještě úsilovněji opakovala 20. ledna r. 1865 (Golochvastov); šlechta Tverská prohlásila úřadní opatření k vybavení lidu za nedostatečné, prohlásila se dále za zrušení práv šlechty a za srovnání jí s ostatními občany, a žádala konečně, aby svolán byl valný sněm, složený z poslancův národa bez rozdílu stavu. Podobně, více nebo méně rázně, počínaly si i jiné sjezdy šlechtické, Tulský, Smolenský, Novgorodský a j. Vláda k adresám těm buď neodpověděla, buď udělila důtky, nebo rozpustila sjezdy, osobujíc sobě ve všem iniciativu. Ale všeobecné žádosti za jakousi representaci vyhověla konečně vláda předce zřízením gubernských a krajských sněmův, složených z volených zástupcův všech stavův a zabývajících se záležitostmi hospodářskými a správními svých guberuií a krajův (13. led. 1864, v život vstoupily r. 1865). Z gubernských sněmův ihned na konci roku 1865 (13. pros.) ukazoval petrohradský zase k potřebě říšského sněmu (hr. Šuvalov).

Za takového rozechvění myslí po celém Rusku vypuklo povstání polské r. 1863 a odvrátilo na čas pozornost obecenstva poněkud od otázek vnitřních k veliké spokojenosti vlády. S počátku zdálo se,

že povstání polské najde sympatie i činné pomoci v samém obecenstvě ruském, taktéž s vládou nespokojeném; ale brzy se ukázalo, že směry vůdcův polského povstání a prospěch národu ruského jsou věci od sebe naskrze rozdílné a nedají se nikterak srovnati. Vůdcové polští zajisté chtějíce z hrobu vzkřísiti Polsko v hranicích před rokem 1772, těleso za nynějších dob trvalého života již neschopné ba nemožné, urazili hluboko národní cit a hrdost ruského obecenstva. Znamenalot obnovení dávného Polska: vytisknouti Rusko co velmoc z Evropy odnětím mu Podněpří, vydati v šanc několik milionův národu ruského krví i vírou příbuzného málo četné šlechtě polské v krajinách běloruských a maloruských; zkrátka dobrovolně se zříci plodů celé někdejší politiky ruské, usilující od času Ivana III. sebrati v jedno roztrhané území ruské a blížiti se více západu, vzdáti se politiky tolikerými obětmi vykoupené. V odmítnutí takových ovšem urážlivých pretensí byly všechny strany v národě ruském svorny. Z tohoto směru duchův ruských, z tohoto všeobecného rozhořčení proti povstalým Polákům, volajícím i cizinu na pomoc proti Rusku k dosažení svých záměrův, celistvosti a důstojnosti Ruska nebezpečných, dlužno si objasniti, že žurnalista K a t k o v stal se v brzku velmi oblíbeným, rázně háje v *Moskovských Vědomostech*, časopise vždy více odběratelů a tím i váhy nabývajícím,— prospěchův národu ruského a cti jména ruského proti četným jeho tupitelům, zvl. polským na západě, ačkoli zaveden nezřídka prudkostí boje, tu i tam příliš daleko zabíhal v zášti proti polonismu; z toho dlužno si objasniti, že i krutá opatření, jichž užíval k udušení povstání na Litvě general Muravjev, ne-li všude velebena, předce jsou omlouvána, ba že i omluven jinak podivný ukaz od 22. pros. 1865, jímž zapovídá se Polákům v západo-ruských guberniích nabývati statkův a přikazuje se v posledním povstání kompromitovaným, aby v jisté lhůtě prodali své statky. — Povstání polské skončilo se znamenitým sesílením Ruska a národnosti ruské; zároveň pak fysickým i hospodářským vysílením národu polského a

rozhodným seslabením politické váhy živlu polského. Katolický živel polský, který byl dotud panoval v Západní Rusi (v Podnépří) nad původním tam pravoslavným živlem ruským, vydán jest, jak se zdá, úplné záhubě; na jeho místo vstupuje tam všude zase pravoslavný živel ruský, a sice hlavně velkoruský.

Země tyto litevskoruské (u Poláků slují „kraje zabrané“), zejména nynější gubernie Kovenská, Vilenská, Vitebská, Minská, Mohylevská, Grodenská, Volyňská, Podolská a Kyjevská, dostaly se říši Ruské teprvé trojím rozdělením Polska. Jakkoli již roku 1654 car Aleksěj přijal všechny země ruské, pod vládou polskou se nacházející, pod svoje panství a nazval se carem vší Veliké, Bílé i Malé Rusi, nemohla Rus Veliká, hroznými boji vysílená, udržeti si je všechny, nemohl ještě býti ve skutek uveden titul carův Ruských; dosáhlať z nich jen malé části, Černihova a Sěverie (1667). Živel polský a katolický utvrdil se pak v ostatních zemích ruských (a litevských) Polsku zůstavších dokonale, přivlastniv si skoro všechny vyšší vrstvy. Všechna pravoslavná biskupství v jihozápadní Rusi stala se do konce XVII. století uniatskými: metropole arcib. Kyjevské (od roku 1654 jen titulárné), arcib. Polocké, arc. Smolenské (od roku 1654 jen titulárné), biskupství Pinské, Lucké, Vladimírské, Chelmské, Lvovské a Peremyšlské; unii přijalo konečně i bratrství Lvovské (1708), bratrství Lucké pak zaniklo (1712). Unie rozšířila se tak mezi prostým lidem ruským v Polsku ve svrchované míře, i mnozí kojili se nadějí, že svým časem uniati přijmou katolictví. Vyznání pravoslavnému zůstalo jen málo přívrženců věrno, nejvíce na severovýchodě, kdež také sídlil pravoslavný biskup (v Mohylevě), a pak na Ukrajině v sousedství ruské pravoslavné metropole Kyjevské. Mnozí pravoslavní, zvláště inteligence, odcházeli do Moskvy k velké škodě pravoslavného lidu v Polsku. Utiskování pravoslavných (a jiných disidentův) v Polsku nepřestávalo, ba na počátku XVIII. stol. (1717) vylíhl se v jakési fanatické hlavě polsko-jezuitské šeredný

plán systematického vyhlazení pravoslavné i uniatské Rusi v říši Polské, kterýžto však zůstal v úkrytě. Pravoslavní v Polsku hleděli tudíž k sousední říši Ruské co k své přirozené ochráňkyni. Již v pokoji Moskevském (1686) vymíněno, aby pravoslavní v Polsku nikterak nebyli utiskováni, a Petr Veliký i jeho nástupcové neustali přihlížeti svými residenty v Polsku k záležitosti pravoslavných, majíce tak výhodnou zbraň k míchání-se do vnitřních poměrův klesajícího Polska a k jeho znenáhlému rozkládání; ale teprvé Kateřina vynutila rovnoprávnost i pravoslavným v Polsku (1767).

Stav obecného lidu byl v Polsku, jako tehdáž vůbec všude v Evropě (i v Rusku), velmi smutný; u pravoslavného pak lidu ruského, pod vládou polskou se nacházejícího, — u něhož povždy byly živy tradice dob miláčkův jeho, Nalivajka, Ostranina a zvláště pak kozáckého batka (tatíka) Chmelnického a jeho soudruhův Nečaje, Krivonosa, Morozenka, Puškara a j., — družilo se k rozmanitým útiskům ještě tísnění víry. Již na samém rozhraní století XVII. a XVIII. (1699—1704) zase pociťovala šlechta polská a Židé vztek lidu ruského na Ukrajině, ba i na Volyni a Podolí, jenž stranil tu všude plukovníku zbytkův polské kozáčiny, Semenu P a l i j o v i; vládlť tento v Bílé Cirkvi takřka co samostatný pán, jsa v zjevné vzpouře proti slabé vládě polské, a jest pak skrocen jen pomocí cara Petra hetmanem Mazepou. Náboženský charakter má zvláště hrozné povstání lidu ukrajinského za konfederace Barské, tak zvaná *koliivščina* (Humaňská seč, r. 1768). Podvržen jest manifest Kateřiny II., přikazující prý vražditi Lechy a Židy; hajdamáci (zbojníci) i mnozí kozáci Záporožští pod Železňákem i panští (jiných kozákův už v Polště nebylo) pod Hontou, a houfně k nim se hrnoucí sprostý lid, páchali strašná ukrutenství v okolí Smily a Humaně (v Kyjevsku); šlechta polská („Lachové") i Židé napořád zabíjeni — zdálo se, že vrací se rok 1648. Ale koliština jest záhy udušena pomocí vojska ruského. Náboženský charakter má i hnutí lidu na Volyni (1789) v zárodku potlačené. Snahy vlády polské o konečné ustrojení

církve pravoslavné v Polsku a vymanění její ze vplyvu ruského (roku 1792 zřízena hierarchie „obrządku grecko-orientalnego nie unickiego w państwach Rzeczy pospolitej Polskiej,“ totiž metropole a tři biskupství) vzaly v krátce za své druhým rozdělením a pádem Polska. Za dvě leta (1794—95) přijalo v zemích ruských, tehdáž Rusku připadlých, okolo 3 mil. uniatův hlavně Malorusův pravoslaví. Dokonce zanikla v Rusku unie teprvé roku 1839, kdež uniatští biskupové přijali pravoslaví a tím i ostatní lid ruský (ok. 2. mil. Bělorusův). Unie obmezena tak v Rusku jen na Rusíny v království Polském Kongresovém a vezme i tu v krátce za své [1]).

Jakkoli země litevské a ruské (malo- a běloruské), které se dostaly trojím rozdělením Polska Ruské říši, jsou pod vládou ruskou více než půl století: zůstal jich charakter co do poměrův národopisných až do našich dob skorem tentýž, jaký byl za vlády polské. Vyšší vrstvy, šlechta a města (pokud nebyla židovská), zůstaly polskými, poddaný jim lid ruský, uniatský a pravoslavný, uvržen v porobu ještě tužší dle vzoru velkoruského; živel polský měl tu i střediště vědecké, v polské universitě Vilenské. Ráz zemí oněch byl tudíž co do poměrův společenských skoro výhradně polský; z poddaného lidu ruského nemohla se vytvořiti dostatečná inteligence původu nešlechtického, a živel ruský representován ve vyšších třídách jen velkoruskými úředníky a vojskem. Ani revolucí r. 1830—31 nezměnilo se mnoho v poměrech oněch, a větší část statkářův zůstala polskými [2]). Teprvé povstání roku

[1]) Taktéž zůstali posud uniaty haličtí a uherští Rusíni. Rusíni v severovýchodních Uhřích byli od pradávna pravoslavní, jakož vůbec církev řecká měla v Uhřích v prvních stoletích po přijetí křesťanství množství vyznavačův; teprvé od polovice XVII. století ujímala se unie mezi Rusíny uherskými (v diecési Mukačovské) a utvrdila se pak během první polov. XVIII. stol.

[2]) Poměr národností ve zpomenutých devíti guber-

1863 zadalo živlu polskému v těch krajinách ránu, jak se zdá, již smrtelnou, a vláda ruská všelikými prostředky se stará, aby tu co možná brzy zahlazen byl živel polský a katolický, což se jí asi podaří tím spíše, jelikož lid ruský k pravoslaví navrácený a právě i z poroby vymaněný vymknut jest tak z vplyvu polskeho, šlechty i kněžstva.

Taktéž v království Polském kongresovém, — které moudrou politikou Wielopolského mohlo státi se novým střediskem národu polského, smířeného s národem ruským na základě slovanského původu obou národův a vzájemného šetření práv každému vlastních, — opustila vláda ruská system tohoto státníka polského, hradíc se tím, že tento nemohl dojíti žádného úspěchu u samých Polákův, mezi nimiž není prý nikoho, jenž by vzdáti se chtěl zemí litevských a ruských (Bílé a Malé Rusi), panování živlu polského (šlechty) nad živlem ruským (lidem); pročež vláda, vedena prý nutností politickou vlastní obrany, rozšiřuje nejen na Litvě a na Rusi (Malé i Bílé), nýbrž i v samém království Polském panstvi živlu ruského a víry pravoslavné, a skracuje posavádní autonomii království toho ve správě, financích, školství a t. d. (zvl. roku 1867).

Když bylo povstání vojenskou mocí potlačeno, odevzdána jest celá reorganisace země v ohledu administrativném, hospodářském a sociálném do rukou Rusův, zejména Milutinu (bratrovi ministra vojenství), který ve spolku s několika politickými přáteli podnikl přede vším emancipaci lidu od šlechty. Staráno se o to, aby lid netoliko z roboty se vykoupil, ale zároveň i pozemkův nabyl a spolu

---

niích západo-ruských byl okolo r. 1863 takový: z $10^1/_2$ mil. obyv. bylo 67% Rusův (Malo- a Bělorusův, a něco (2%) Velkorusův), 12% Litvínův a Lotyšův, 9% Polákův, 11% Židův (pak něco málo Němcův, Rumunův, Tatarův). Co do náboženství bylo 63·5% pravoslavných (Rusův), 24·7% katolíkův (Poláci, Litvíni a Lotyši, pak něco Rusínův), 11% Židův (ostatní protestanti a mohamedáni).

ve správě obecní od šlechty zcela neodvislým se stal. Vše to činěno v tom přesvědčení, že všechny dosavádní revoluce polské spůsobeny byly pouze od šlechty, — tohoto jediného representanta a spojiva zemi někdejší Polsko skládavších —, a že jen v této, nikoli v lidu polském, spočívá ona neukojitelná nenávisť proti živlu ruskému, která je vždy nových bojův a nových povstání příčinou. Strana takto postupující tvrdí, že teprva, až z pravého lidu polsko-slovanského povstanou noví vzdělanci, tito prý vedeni budou duchem zcela jiným, demokratičtějším a tudíž více slovanským; ano někteří šli v tomto učení tak daleko, že chopivše se náhledu některých polských učených samých tvrdili, že šlechta polská ani není původu slovanského, a že lid polský nebude šťastný a s jinými Slovany svorný, dokud prý tato cizí kasta nebude vyhubena nebo aspoň vší moci zbavena. Učení a snažení takové se strany vládnoucích Rusův, které nalezalo v lidu ode dávna proti šlechtě své popuzeném úrodnou půdu, vedlo ke schuzení šlechty a zbavilo ji namnoze dosavádní politické moci. Jelikož však právě v této šlechtě spočívala všechna dosavádní historická síla národu polského, všechna moc a sláva vzdělanosti, řeči a literatury polské, musily i tyto úpadkem šlechty aspoň na ten čas klesnouti.

Podobně vedlo se i kněžstvu polskému. Jelikož kněžstvo katolické, zvláště řeholní, stranilo povstání, obrátila se vláda ruská i proti samé církvi katolické. V království Polském jsou mnohé kláštery zrušeny (1864), — jak se stalo v západní Rusi již roku 1832 —, jmění církevní sekularisováno (1865) a kněžstvu plat vykázán, čímž stala se katolická církev závislou od státu; stolici papežské odňat jest zrušením konkordátu z roku 1847 vplyv na obsazování biskupských stolic v říši Ruské (1866), a konečně zřízeno v Petrohradě kollegium biskupův spravující církev katolickou v Rusku pod dozorem ministra vnitřních záležitostí (1867).

Všeobecný přehled historie ruské.

Ruská říše založena jest na rozsáhlé rovině severovýchodní Evropy, v zemi, která teprvé očekávala historie. Stará historie země Ruské jest historie země, která se kolonisuje. Slovanská tato kolonisace šla směrem od jihozápadu k severovýchodu, od Dunaje k Dněpru, a sice brala se takovým směrem již před založením říše ruské, i potom skrze dlouhé věky, ba trvá podnes: postupovalť a postupuje i nyní živel ruský neustále na východ proti plemenům čudským a tatarským. K jihozápadu, na císařství Východořímské, Slované s trvalým úspěchem postupovati nemohli: nebylit sami sebou dosti silni, aby zničili císařství toto, jinak dosti mocné, jako učinili Germani s císařstvím západořímským; kromě toho jsou zaměstnáni a zdržováni rozličnými asiatskými plemeny, která napořád dělila a konečně i rozdělila (Maďaři) Slovany jižní od severních. Když Slované ruští srazili se s Byzancií, tu nejen že nezničili říše té, nýbrž podrobili se i morálnímu vplyvu jejímu, přijavše od ní křesťanství a tím i začátky vzdělanosti. Kolonisace slovanská směrem k severovýchodu Evropy sesílila se pak tím více, když od západu nastupovali Litvíni, od jihovýchodu pak Tataři: živel ruský takřka se sháněl i od západu, i od jihu a východu do potomního středu země Ruské, do krajin severnějších, bezpečnějších od četných nepřátel, Pečeněgův, Polovcův, Tatarův a Litvínův, od nichž neustále trpěla jižní a západní Rus, do krajin teprvé nedávno kolonisovaných, okolo Rostova, Suzdale, Vladiměře a Moskvy. Tu položen zárodek mocné říše, odtud sebrána jest potom země Ruská.

„Země naše jest veliká a hojná, ale pořádku v ní není.“ Těmi slovy prý naznačili stav rozmanitých plemen v potomní Rusi Slované Novgorodští, volajíce k sobě knížata Varjažská. Pevnější řády zavedeny tu teprvé knížaty těmito z ciziny přišlými „knjažit i vladět.“ Sebralit knížata tito plemena slovanská posud porůznu žijící v jakýsi

celek, v zemi Ruskou, Rus. Jakkoli země ruská jeví se nám v prvních dobách rozdělena a pak neustále drobena, zachována jest předce její jednota, a sice rodovými svazky ruských knížat, kteréžto rodové svazky slučovaly zemi Ruskou tak, jako v Evropě spojovaly říše poměry feudálné. K zachování této jednoty značně přispívala i církev; v Kyjevě jest i nejstarší stolec knížecí, v Kyjevě sídlí též metropolita, duchovní náčelník vší Rusi.

Ale spletené poměry široce rozvětveného rodu knížecího nemohly nadlouho potrvati. Na místo celého rodu knížecího vstupuje užší rodina toho kterého knížete Rurikoviče. Knížata stávají se dědičnými pány svojich území, cit jednoty rodové zaniká; Rus rozpadává se na několik neodvislých území, kdež vládne dědičně již užší rodina toho neb onoho knížete, tak v Kyjevě Monomachoviči, v Černihově Olgoviči a t. d. Větev rodiny Monomachovy usadila se byla i na dalekém severovýchodě, v zemi Rostovsko-Suzdalské. Sem neustále docházeli osadníci z rozličných plemen slovanských osazovat půdy knížecí pod jistými výminkami. I utvořil se tu poněkud jiný stav věcí, než v ostatní Rusi. Na západě byli Slované staří obyvatelé, a knížata příchozí, na východě však jeví se slovanští osadníci na zemi, kde již hospodaří kníže. Z těchto zvláštních poměrův mezi obyvatelstvem a knížetem vyvinula se pak ona silná vláda knížete, jakou spatřujeme na severu. Ondřej Bogoljubský dává přednost novým městům, obchází vůli národu, věče, a dobře již rozumí významu slov „moje, vlastnictví“, a nechce znáti jihu, kde knížata rozumějí toliko společnému rodovému vládnutí. Tak položen v severovýchodní Rusi základ novým řádům, k samovládě, kterou pak vyvíjeli nástupcové Ondřeje u míře vždy větší.

Boje knížat nabývají jiného charakteru, mají jiný účel, zejména zmohútnění jednoho knížetství na ujmu druhého. Konečně jedno knížetství přemohlo všechna ostatní a utvořila se říše Moskevská. Panstvím tatarským utvrzeny nové řády, a

pozdvihla se moc a vážnost velikého knížete tím více. Značných překážek vývinu samovlády nebylo lze očekávati ani od obyvatelstva severovýchodní Rusi, staroruské svobody méně zvyklého, ani od knížecí družiny, ze které nemohla se utvořiti mocná korporace, jako na západě nebo i v sousedním Polsku. Stojíť na prvním místě napořád velmi četní členové rodu knížecího, vždy hojněji se rozplozujícího; před interesy knížat zanikají všeliké jiné interesy, interesy družiny, která zachovávajíc sobě napořád staré právo svobodného přecházení, nemohla přetvořiti se v mocné velmožstvo. Veliký kníže rozdával knížatům i bojarům, hojně do Moskvy se dostavujícím jemu sloužit, pozemky v časné požívání za službu a utvořil si tak z nich četné svoje vojsko, od něho úplně závislé. Veliký kníže stal se ve své zemi úplným pánem, gosudarem vší Rusi, obyvatelé nazývají se lidmi velikého knížete, on rozdává země, tvoří si vojsko. Marný a pozdě byl pak již všeliký odpor bojarův; bojaři nenacházeli sympatií u masy lidu, po straně cara stojícího, a musili konečně se podrobiti novému pořádku a státi se chlapy velikého gosudara. Ústřední moci státní pokořila se i církev, a konečně i jediný pozůstatek někdejší svobody městské na severovýchodní Rusi, Novgorod, který stranami rozrývaný jen stěží a s obětmi obhájil se ještě nějaký čas proti agresivné politice mocných velikých knížat, vždy zjevněji vystupující. Idea centralisovaného státu zvítězila i v užší rodině knížecí; z někdejších příbuzných velikého knížete stali se područníci, sluhové velikého gosudara.

Severovýchodní Rus sebrala se a sebrána jest rozličným spůsobem okolo Moskvy, a to vynuceným nebo dobrovolným souhlasem i tamního obyvatelstva i duchovenstva. Litva, která byla zaujala celou Rus podněprovskou — přenešením střediště živlu ruského na severovýchod a nájezdem mongolským valně seslábllou —, nemohla Moskvě v konsolidování jejím s úspěchem překážeti, jsouc příliš zaměstnána bojem s Německými rytíři a pak

záležitostmi Polska s ní spojeného. **Moskva stala se středištěm mocného státu Ruského**, k němuž musily se připojovati a v něm pak i zanikati někdejší úděly i zbytky staroslovanské svobody, jímž pohlceni jsou pak i někdejší páni Rusi, sesláblá Zlatá orda.

Idea jednolitého centralisovaného státu vždy více se vyvinovala a utvrzovala; tuhá centralisace pevně držela pohromadě všechny živly druhdy jen velmi volným svazkem k sobě pojené, ba i centrifugálné. Idea ta ujímala se zvláště od časů Ivana Hrozného, a utvrdila se konečně za Petra Velikého, který užil i pomoci řádův evropských. Odpor velmožův jest zlomen, lid selský i městský přinucen k stálému bydlu, a konečně zničen, ač s velikým jen namaháním, odpor posledních zbytků staroruské svobody, odpor kozáctva. Všichni živlové zavázáni jsou k poslušnosti a službě jedinému cíli, interesům státu. Severovýchodní Rus stala se přičiněním gosudarův Moskevských mocnou centralisovanou monarchií, a to k prospěchu národu ruského, jehož národní vědomí a síla značně se pozdvihly.

K tomuto středu ruskému tíhly pak i ostatní země ruské, pod panstvím cizím, Litvy a Polska, se nacházející. Dosáhlať byla Moskva i morálné váhy v celém národě ruském, **odmítnuvši unii církví latinské a řecké**. I tato věrnost staré víře zachránila samostatnost Moskvy roku 1612, učinila nemožným vstoupení na stolec moskevský polského králevice, vedla k boji za utiskovanou víru pravoslavnou v ruských zemích Polska, ke spojení Malé Rusi s Rusí Velikou, k úpadku Polska a ke konečnému sebrání skoro všech zemí ruských. I touto věrností víře pravoslavné zmohútněla říše Ruská a vstoupila v bližší spojení s národy poloostrova Balkánského, vírou i krví příbuznými.

Mahomedánské chanáty Kazaňský, Astrachaňský, Sibiřský a Krymský, které neustále hrozily největším nebezpečenstvím celé východní Evropě a kmenu slovanskému zvláště, jsou konečně state-

čnou pěstí ruskou rozdrceny a ke vzdělanosti křesťansko evropské obráceny. Zbývá z panství mohamedánských v Evropě ještě Turecko, držící myliony Slovanstva v otroctví. Rus, když byla zabezpečila se od východních svých sousedův, je podrobivši i pohltivši, když byla po dlouhých a hrozných bojích sebrala v jedno všechny skoro svojí země, mohla pohodlněji obrátiti se k třetímu oblíbenému svému záměru: k ztroskotání panství Tureckého a k osvobození národův poloostrova Balkánského, vírou a s největší části i krví příbuzných. Za myšlénkou touto běře se Rusko vytrvale už skrze dvě století, a že nedosáhlo posud cíle, toho příčinou jest hlavně řevnivost ostatních velmocí evropských, které ovšem nemohou svoliti v uskutečnění záměrův ruských vzhledem k Turecku a k zvětšení moci Ruska. Ale jakkoli tento záměr Ruska, zvláště přičiněním velmocí evropských, posud ve skutek uveden není, učiněno již mnoho k tomu příprav, ba činí se neustále. Rusko zajisté odklidilo již velmi mnoho překážek, které posud byly na ujmu plánům těm. Zničivši nebezpečné hnízdo tatarské, Krym, posouvalo neustále hranice k pomezí Turecka, dosáhlo a zachovalo si vplyv v knížectvích Rumunských, Srbsku a Černé Hoře i Řecku, jakož i mezi samými národy pod panstvím tureckým se nacházejícími; úplným pak podrobením Kavkazu hrozí nyní Turecku i se strany asiatské.

Zároveň činěna mnohá opatření i uvnitř k povznešení a upokojení říše a národu, a sice iniciativou shůry. Vymaněna jest velká část poddaných z nevolnictví a tak milionům národu ruského vrácena možnost, aby zdárně se vyvinoval a postupoval na dráze osvěty a vzdělanosti; popuštěno poněkud v tuhé centralisaci a občanstvo připuštěno již ve mnohém k činnému súčastnění se veřejného života, což v krátce věsti musí k obmezení absolutní monarchie a k zavedení ústavních řádův v celé říši, k oživnutí někdejších věčí a soborův, ovšem ve formě duchu a potřebám našeho věku přiměřené,

k vyplnění vroucích tužeb všech šlechetných vlastencův ruských[1]).

Rusko, tak připravené a zvolivši si spojence přirozené, interesům i státu i národu ruského příhodné, může konečně směle přistoupiti k uskutečnění starých záměrův, k rozřešení otázky východní, a to ve prospěch národův poloostrova Balkánského, s větší části slovanských. K rozřešení tomu jest Rusko ze všech velmocí zajisté nejvíce oprávněno: chceť stroskotati panství turecké v Evropě, aniž se tím tají, a v tom srovnává se jeho vůle s tužbami všech národův pod panstvím tureckým, k nimž je víže jedna víra a s větší části i jeden jazyk, kdežto ostatní ve všem cizí velmoci evropské chtějíce Turecko zachovati ba i dokonce „reformovati,“ nebo zase pro sebe roztrhati, odvrátily od sebe dávno sympatie oněch národův.

Neméně důležité pro Rusko jest i rozřešení otázky polské, důležité zejména vzhledem k národu Ruskému samému. Z tuhého zápasu obou národův slovanských, ruského a polského, nejvíce posud kořistili odvěční nepřátelé Slovanstva — Němci, kteří nejen že zarazili na rumech stroskotaného Slovanstva polabského a baltického, v sousedství Polska, jádro nové říše Německé, panství Brandenburské, nýbrž i uprostřed národu polského samého a v sousedství národu ruského se zahnízdili (v Prusích a v Pobaltí), a k roztrhání Polska pak nejvíce se přičinili. Němci jako poněmčovali již za starodávna živel slovanský v Polabí, činí tak posud se živlem polským v zemích jim podrobených. Mimo to mocně se tisknou, zvláště po posledním povstání, i do zemí polských, Rusku poddaných, do království Polského i do Litvy, kdež nabývají tito pionýři národu a císařství německého na východě hojných pozemkův a stálých sídel, — a to posud pomocí

[1]) O *sněmích* v někdejší Rusi, t. o staroruských věčích, o moskevských soborech a o kozáckých radách a kruzích, pojednali jsme obšírně v *Časopise musejním* 1867, 4. a 1868, 1.

vlády ruské, zajisté jen ke škodě národu Ruského, který nemůže ještě ve všem se měřiti s národem německým, na poli vědy i průmyslu značně nad ruský vynikajícím.

Bylo by zajisté ve prospěchu obou národův slovanských, aby stalo se — možno-li ještě — smíření mezi Rusy a Poláky, i obnoveny byly staré zápisy a slova někdejších dob, carův Borisa, Michala i Alexěje, aby oba národové žili „u věčné nerozdílné lásce a přízni, jakožto lidé jedné víry křesťanské, jednoho jazyka i národu slovanského.“ Jen toto úzké přilnutí hynoucího živlu polského k živlu ruskému může Poláky zachrániti, jak sami někteří nadanější mužové polští za novějších dob neváhali přiznati, jako Staszyc, Gurowski a posledně věhlasný státník Wielopolski. Ovšem musí Poláci upustiti od svého posavádního programu a přijíti program jiný nový, postaviti naň raději první doby Boleslava Chrabrého a Boleslava Křivoustého, nikoli však doby Bátoryho nebo dokonce Sigmunda III. Domáhají-li se Poláci stavu věcí za těchto dob, tu nejen že honí se za plány nesplnitelnými, nýbrž urážejí i hluboce národ ruský: točí se spor polskoruský jediné o Podněpří, o Litvu a Rus (Bílou a Malou), kteréžto země posud mají Poláci za nevyhnutelné k obnovení státu polského a považují jich nabytí za conditio sine qua non smíření s Rusy, nehledíce na to, že takovýto stát Polský v druhé polovici XIX. století jest věcí nemožnou a v krátce by se opět rozpadnouti musil nebo byl roztrhán. Právě tu, v Podněpří, se srážejí interesy polské a ruské. Rusko zajisté zemí těch, „otčiny“ sv. Vladimíra, nikdy nevydá a vydati nesmí, potřebujíc jich nutně k dalšímu vývinu: kážeť tak potřeba i čest národu ruského, a před tím mizí všeliké smlouvy Horodelské, Vilenské i Lubelské.

Nestane-li se smíření mezi Poláky a Rusy na základech nových a jediné možných — s vyloučením všelikých utopií, zastaralých pretensí a nesmyslných revolucí —: tu národ polský, číslem i váhou jen slabý, zastihnouti může osud Slovanův

polabských, mohou Poláci snadno zaniknouti v živle německém. Ale Němci, živlem polským sesíleni a ještě dále na řídce obydlený východ posunuti, mohli by velmi lehce šířiti se i na ujmu národu ruského, který po zaniknutí živlu polského nutně by musil podstoupiti boj s hltavým živlem německým. Zdali nastane tato krajnost, ukáže nejbližší budoucnost.

Nespouštíme se ještě naděje, ač nyní jen slabé, že i choulostivá otázka polská rozhodne se konečně ve prospěch celého Slovanstva. Slovanské vědomí v Rusku, do nedávna ještě dosti slabé, jen nemnohými učenci pěstované, ba obecenstvem (pokud tomu rozumělo) co věc Rusku a národu ruskému prý zbytečná zavrhované i jizlivě napadané, vystoupilo — jak se zdá — za nejnovějších dob za příčinou národopisné výstavy moskevské (v máji 1867) v netušené síle, jevíc se ve všech vrstvách národu ruského. Rusové seznali, že jim samým v jich vlastní prospěch další vývin poměrův slovanských i na západě i na jihu déle lhostejným býti nesmí, že jmenovitě odvěčný boj západního Slovanstva s Němectvem — blížící se již k samým hranicím Ruska — i jich se týče, a že konečné jeho rozhodnutí i národu ruskému jest nad míru důležité. Ne pouhou náhodou stalo se, že právě za nejnovějších dob hrstka Němcův ve třech baltických provinciích, z největší části lotyšských a čudských, pociťuje již tlak ruské strany, kterýžto tlak nejspíše již v krátce promění se v úplné vítězství a v panství živlu rusko-slovanského v Pobaltí. Dávnoť před příchodem výbojných Němcův vládli v krajinách těch Rusové; Derpt (Jurjev) vystavil vel. kníže Jaroslav, mezi Čudy byli Novgorodci a Pskoviči pány, Lotyši poslouchali knížat Polockých, a nejednou spojovali se oba tito národové s Rusy proti dravým oněm rytířům. I jest věc zcela slušná, aby nyní při zmáhání se národního ducha v Rusku místo Němcův zaujali v zemích oněch zase Rusové a Baltické moře bylo tak slovanským, jako Černé moře, aby název „Sinus Venedicus — záliv Slovanský“ starých řeckých a řím-

ských geografův obnovil se v plné síle. — Snad přispěje toto zmáhající se vědomí slovanské v Rusku i k smíření Polákův a Rusův. Zajisté by pak Rusko snáze mělo i zachovalo si trvale vplyv v Evropě — ač dává-li této přednosť před Asií: — zakládalť by se vplyv ten ne tak na síle hmotné, na síle bodákův, nýbrž na mocnější a jistější síle, na síle duchovní.

Posloupnost velkých knížat, carův a císařův Ruských.

Rurikoviči (862—1598).

1. Rurik 862—879.
2. Oleg 879—913.
3. Igor I. Rurikovič 913—945.
4. Olga 945—954.
5. Svatoslav I. Igorevič 954—972.
6. Jaropluk I. Svatoslavič 972—980.
7. Vladimír I. Svatoslavič 980—1015.
8. Svatopluk I. Jaroplukovič 1015—1018.
9. Jaroslav I. Vladimírovič 1018—1054.
10. Izjaslav I. Jaroslavič 1054—1068 (pak 1069—1073 a 1076—1078).
11. Vseslav I. Brjačislavič 1068—1069.
12. Svatoslav II. Jaroslavič 1073—1076.
13. Vsevolod (Vševlád) I. Jaroslavič 1078—1093.
14. Svatopluk II. Izjaslavič 1093—1113.
15. Vladimír II. Vsevolodovič Monomach 1113—1125.
16. Mstislav I. Vladimírovič 1125—1132.
17. Jaropluk II. Vladimírovič 1132—1138.
18. Václav I. Vladimírovič 1138.
19. Vsevolod (Vševlád) II. Olgovič 1139—1146.
20. Igor II. Olgovič 1146.
21. Izjaslav II. Mstislavič 1146—1149 (pak 1150—1153, 1152—1154).
22. Jiří I. Vladimírovič Dlouhoruký 1149—1150 (pak 1152—1153, 1154—1157).
23. Rostislav I. Mstislavič 1154 (pak 1158—1160, 1161—1167).
24. Izjaslav III. Davidovič 1154 (pak 1157—1158, 1160—1161).

25. Mstislav II. Izjaslavič 1167—1169.
26. Ondřej I. Jurjevič *Bogoljubský* 1169—1174.
27. Michal I. Jurjevič 1174 (pak 1175—1176).
28. Jaroplnk III. Rostislavič 1174—1175.
29. Vsevolod III. Jurjevič, *Veliké Hnízdo* 1176—1212.
30. Jiří II. Vsevolodovič 1212—1217 (pak 1218—1238).
31. Konstantin I. Vsevolodovič 1217—1218.
32. Jaroslav II. Vsevolodovič 1238—1246
33. Svatoslav III. Vsevolodovič 1246—1248 (pak 1248—1249).
34. Michal II. Jaroslavič 1248.
35. Ondřej II. Jaroslavič 1249—1252.
36. Alexandr I. Jaroslavič *Nevský* 1252—1263.
37. Jaroslav III. Jaroslavič (Tverský) 1263—1271.
38. Vasilij I. Jaroslavič (Kostromský) 1271—1276.
39. Dimitrij I. Alexandrovič (Perejaslavský) 1276—1282 (pak 1282--1293, 1294).
40. Ondřej III. Alexandrovič (Gorodecký) 1282 (pak 1293—1294, 1294—1304).
41. Michal III. Jaroslavič (Tverský) 1304—1319.
42. Jiří III. Danielovič (Moskevský) 1320—1323.
43. Dimitrij II. Michalovič, *Hrozné oči* (Tverský) 1323—1326.
44. Alexandr II. Michalovič (Tverský) 1326—1328.
45. Ivan I. Danielovič *Kalita* 1328—1340.
46. Simeon Ivanovič *Hrdý* 1340—1353.
47. Ivan II. Ivanovič 1353—1359.
48. Dimitrij III. Konstantinovič (Suzdalský) 1359—1362.
49. Dimitrij IV. Ivanovič *Donský* 1362—1389.
50. Vasilij II. Dimitrijevič 1389—1425.
51. Vasilij III. Vasilijevič *Temný* 1425—1462. (Soupeři jeho 52. Jiří Dimitrijevič Galický a 53. Dimitrij Jurjevič *Šemjaka*).
54. Ivan III. Vasiljevič 1462—1505.
55. Vasilij IV. (I.) Ivanovič 1505—1533.
56. Ivan IV. Vasiljevič *Hrozný* 1533—1584.
57. Feodor I. Ivanovič (poslední Rurikovič) 1584—1598.

58. Boris Feodorovič Godunov 1598—1605.
59. Feodor II. Borisovič Godunov 1605.
60. Lži-Dimitrij 1605—1606.
61. Vasilij II. Ivanovič Šujský 1606—1610.
62. Mezivládí 1610—1613 (Polský králevic Vladislav).

Romanovi (1613—1762).

63. Michal Feodorovič 1613—1645.
64. Alexěj Michalovič 1645—1676.
65. Feodor III. Alexějevič 1676—1682.
66. Ivan II. Alexějevič a Petr Alexějevič, (spolu) 1682—1689.
67. Petr I. Alexějevič Veliký 1689—1725.
68. Kateřina I. Alexějevna 1725—1727.
69. Petr II. Alexějevič 1727—1730.
70. Anna Ivanovna 1730—1740.
71. Ivan Antonovič 1740—1741.
72. Alžběta Petrovna 1741—1762.

Holštein-Gottorpci (od r. 1762).

73. Petr III. Feodorovič 1762.
74. Kateřina II. Alexějevna 1762—1796.
75. Pavel Petrovič 1796—1801.
76. Alexandr I. Pavlovič 1801—1825.
77. Mikoláš Pavlovič 1825—1855.
78. Alexandr II. Nikolajevič od r. 1855. -1885
79. Alexandr III. Alexandrovič 1885-1894

Posloupnost velikých knížat Litevských a králův Polských (od Gedymina počínajíc).

80. Mikuláš II. Alexandrovič 1894-

Velicí knížata Litevští:

1. Gedymín 1315—1340.
2. Javnuta 1340—1341.
3. Olgerd 1341—1377.
4. Jagajlo 1377—1386.
5. Skirgajlo 1386—1392.
6. Vitovd Alexandr 1392—1430.
7. Svidrygajlo 1430—1432.

8. Sigmund 1432—1440.
9. Kazimír IV., vel. kn. Litevský od r. 1440, král Polský teprvé od r. 1447—1492.
10. Alexandr 1492—1501.

Králové Polští a nejvyšší knížata Litevští:

1. Vladislav II. Jagajlo 1386—1434.
2. Vladislav III. 1434—1444.
3. Kazimír IV. 1447—1492.
4. Jan Albert 1492—1501.
5. Alexandr od r. 1501—1506 král Polský.
6. Sigmund I. 1506—1548.
7. Sigmund II. August 1548—1572.
8. Jindřich z Valois 1573.
9. Štěpán Bátory 1575—1586.
10. Sigmund III. Vasa 1587—1632.
11. Vladislav IV. Vasa 1632—1648.
12. Jan Kazimír Vasa 1648—1668.
13. Michal Višňověcký 1669—1673.
14. Jan Soběský 1674—1696.
15. August II. (Saský) 1696—1733. (Vedle něho r. 1702—1709 Stanislav Leščinský).
16. August III. (Saský) 1733—1763.
17. Stanislav Poniatovský 1764—1795.

Rodokmen Rurikovičův.

(Dle Solovjeva, Karamzina, Ustrjalova a j.)

1. Rurik 879.

2. Oleg 913. **3. Igor** 945. manž. **4. Olga** 969.

5. Svatoslav 972.

6. Jaropluk 980. — Oleg 997. — **7. Vladimír** 1015. (Potomci jeho viz na straně 129).

8. Svatopluk 1019.

Poznamenání. Jména velikých knížat, carův a císařův jsou vytištěna tučnějším písmem a označena čísly, srovnávajícími se s čísly v „Posloupnosti panovníkův Ruských.“ — Letopočet u každého knížete znamená rok úmrtí nebo dobu, kdy se posledně připomíná; u živoucích den narození. — Podotknouti sluší, že tabely tyto nejsou úplné, sloužíce jen k lepšímu porozumění historického přehledu.

Potomci Vladimíra (7).

Izjaslav *Polocký* 1001. (Potomstvo jeho viz níže lit. *A*).	**9. Jaroslav** 1054.	Svatoslav *Drevljanský* 1015	Boris *Rostovský* 1015.	Glěb *Muromský* 1015.	Mstislav *Tmutorakanský* 1036.

Synové 9. Jaroslava:

Vladimír *Novgorodský* 1052. (Potomstvo jeho viz níže lit. *B*).	**10. Izjaslav** 1079.	**12. Svatoslav** *Černihovský* 1076. (Potomstvo jeho viz níže lit. *C*.)	**13. Vsevolod** *Perejaslavský* 1093.	Václav *Smolenský* 1056.	Igor *Volyňský* 1060.

Syn 10. Izjaslava: **14. Svatopluk** 1113.

Syn 13. Vsevoloda: **15. Vladimír Monomach** 1125.

Synové 15. Vladimíra Monomacha:

16. Mstislav 1132. (Potomstvo jeho viz níže lit. *D*).	**17. Jaropluk** 1139.	**18. Václav** *Turovský* 1154.	**22. Jiří** *Dlouhoruký* 1157. (Potomstvo jeho viz níže lit. *E*).

A) Knížata Poločtí.

(Potomci Izjaslava Polockého 1001).

Brjačislav 1044.

II. Vseslav 1101.

Svatoslav ok. 1140. — Boris 1128.

Vasilko ok. 1132. — Rogvolod ok. 1143.

Vseslav ok. 1160. — Glěb ok. 1180.

Volodar ok. 1591.

Mikula.

Vseslav ok. 1180.

Boris 1214.

Václav 1224. — Vasilko.

Brjačislav okolo 1239 (poslední).

Knížata *Poločtí* rozdělili se pak na knížata *Minské*, *Vitebské*, *Drucké* (*Lubecké* a *Sokolinské*).

B) Knížata Haličtí.

(Potomci Vladimíra Jaroslaviče 1052).

Rostislav 1066.

Volodar *Peremyšlský* 1124. — Vasilko *Terebovelský* 1124.

Vladimírko *Halický* 1152. — Rostislav.

Jaroslav Osmomysl 1187. — Ivan Berladník 1161.

Vladimír 1198. — Rostislav 1189.

C) *Knížata Sěverští a Rjazaňští.*

(Potomci Svatoslava *Černihovského* 1076).

David 1123.	Oleg *Cernihovský* 1115.				Jaroslav *Rjazaňský* 1129.	
24. Izjaslav 1161.	**20. Igor** 1146.	**19. Vsevolod** 1146.	Svatoslav 1146.		Svatoslav *Muromský* 1145.	Rostislav *Rjazaňský* 1153.
		Svatoslav 1194.	Igor *Sěverský* 1202.	Vsevolod *Trubčevský* 1196.	Vladimír 1161.	Glěb 1176.
		Vsevolod 1215.	Vladimír 1212.	Svatoslav 1212.	Jiří 1174.	Igor 1195.
		Michal 1246. (Potomky jeho v. na str. 132).		Oleg *Kurský* 1228.	David 1228.	Ingvar okolo 1207. (Potomky jeho v. na str. 132).
					Jiří 1229.	

Potomci Michala Vsevolodoviče *Černihovského.*

Rostislav, bán Mačvanský v Srbsku, 1262.	Simeon *Gluchovský.*	Jiří *Toruský.*	Mstislav *Karačevský*
a) Grytina, (polská). b) Michal (Miča), car Bulh. ok. 1268. c) Bela 1272. d) Kunhuta, 1285 (manž. krále Česk., Př. Otak. II.)	Od něho kn.: *Novosilšti, Bělevšti, Vorotynšti, Odojevšti, Gorčakovi.*	Od něho kn.: *Mezečti, Obolenšti, Dolgoruci, Ščerbati, Borjatinšti, Repnini, Volkonšti.*	Od něho kn.: *Masalšti, Jelečti, Zvenigorodšti, Kozelšti.*

Potomci Ingvara Igoreviče *Rjazaňského.*

Oleg 1258.

Roman 1270.

Jaroslav 1299.

Ivan 1326.

Ivan Korotopol 1343.

Oleg 1402.

Feodor 1427.

Ivan 1456.

Vasilij 1483.

Ivan 1500.

Ivan 1521.

D) Knížata Vladimírští (a Haličtí) a Smolenští.

(Potomci **Mstislava** Vladimíroviče 1132.)

- **Vsevolod** *Novgorodský* 1138.
  - **Mstislav** 1168.
- **21. Izjaslav** *Volyňský* 1154.
  - **25. Mstislav** 1170.
    - Roman 1205.
      - Daniel, *král Halický* 1264—66.
        - Lev 1301.
          - Jiří 1316.
            - Ondřej 1324.
              - Maria, žena Trojdena Čerského.
                - Boleslav, kn. Halický, 1340.
              - Jiří 1337.
        - Švarn 1267.
      - Vasilko 1269. Od něho kníž. *Ostrožští.*
- **23. Rostislav** *Smolenský* 1168.
  - Rurik 1215. Od něho kníž. *Vjazemští.*
  - David 1197.
    - Mstislav 1230.
      - Rostislav 1239.
        - Glěb *Smolenský* 1278. Od něho kn.: *Daškovi, Tatiščevi, Porchovi, Polevi, Jeropkini.*
          - Alexandr 1313.
            - Ivan 1359.
              - Svatoslav 1386.
                - Glěb 1399.
                - Jiří 1407.
        - Feodor *Jaroslavský* 1299.
  - Mstislav *Chrabrý* 1180.
    - Mstislav *Udalý* 1228.

E) Knížata Suzdalsko-Vladimírští.

(Potomci Jiřího Dlouhorukého 1157).

- Rostislav 1151.
  - Mstislav 1178.
  - **28. Jaropluk** ok. 1181.
- **26. Ondřej Bogoljubský** 1174.
- **27. Michal** 1176.
- **29. Vsevolod** 1212.
  - **31. Konstantin** 1218.
    - Vasilko *Rostovský* 1238.
    - Vsevolod *Jaroslavský* 1238.
  - **30. Jiří** 1238.
  - **32. Jaroslav** 1246.
    - **35. Ondřej Suzdalský** 1264.
      - Vasilij 1309.
        - Konstantin 1355.
          - **48. Dimitrij** 1383.
            - Simeon 1402.
              - Vasilij 1403. Od něho kn. *Gorbatí.*
            - Vasilij 1403.
              - Jiří. Od něho kn. *Šujští* (z nich car *Vasilij*).
    - **36. Alexander Nevský** 1263.
      - **40. Ondřej Gorodecký** 1304.
      - **39. Dimitrij Perejaslavský** 1294.
        - Ivan 1302.
      - Daniel *Moskevský* 1303. (Potomky jeho viz níže sub lit. *G.*)
    - **34. Michal** 1248.
    - **37. Jaroslav Tverský** 1271. (Potomky jeho viz níže sub lit. *F*).
    - **38. Vasilij Kostromský** 1276.
  - Ivan *Starodubský*. Od jeho pot. Ondřeje (ok. 1350) kn. *Požarští, Rjapolovští, Chilkovi, Romodanovští, Tatevi, Gagarini.*
  - **33. Svatoslav** 1252.
- Glěb 1171.

Od synův **Konstantina (31.)** pocházejí knížata: *Bujnosovi, Kasatkini, Lobanovi, Ščepini, Gvozdevi, Bělozerští, Vadbolští, Šelešpanští, Sičti, Prozorovští, Ušatí, Trojekurovi, Kurbští, Zasěkini, Šachovští, Chvorostinini* a j.

F) *Knížata Tverští.*

(Potomci Jaroslava Jaroslaviče 1271).

41. Michal 1318.

- **43. Dimitrij** *Hrozné oči* 1325.
- **44. Alexandr** 1339.
  - Michal 1399.
    (Od jeho potomkův kníž. *Cholmští*, *Mikulinští*, *Teljatevští*, *Četvertynští*).
    - Ivan *Tverský* 1426.
      - Alexandr 1426.
        - Boris 1461.
          - Michal 1489.
    - Vasilij *Kašinský* 1426.

G) *Knížata Moskevští, pak carové vší Rusi.*

(Potomci Daniela Alexandroviče 1303).

42. Jiří 1325. — **45. Ivan Kalita** 1340.

46. Simeon *Hrdý* 1359. — **47. Ivan II.** 1359. — Ondřej 1353.

49. Dimitrij Donský 1389. — Vladimír Chrabrý 1410.

50. Vasilij I. 1425. — **51. Jiří Galický** 1434. — Ondřej *Možajský* 1432.

52. Vasilij II. 1462. — Dimitrij *Krásný* 1440. — Vasilij *Kosý* 1448. — **53. Dimitrij** *Šemjaka* 1453 — Ivan 1452.

Ivan 1454. — Simeon *Starodubský* 1508.

Vasilij 1526. — Vasilij 1523.

54. Ivan III. 1505. — Jiří 1472. — Ondřej 1493. — Boris 1494. — Ondřej 1481.

Ivan 1490. — **55. Vasilij III.** 1533. — Jiří 1536. — Dimitrij 1521. — Simeon 1518. — Ondřej 1537.

Dimitrij. — **56. Ivan IV.** 1584. — Jiří 1563. — Vladimír 1570.

Ivan 1582. — **57. Feodor** 1598. — Dimitrij 1591. — Maria, král. Livonská.

Rodokmen Gedymínovičův a Jagajlovcův.

(Dle Lelewela, Stadnického a j.).

I. Gedymín 1340.

Monvid 1340.	Narymund Gleb 1348.	**3. Olgerd** 1377.	Kejstut 1382.	Lubart ok. 1383—86.	Koryjat Michal.	**2. Javnuta** 1366.
	a) Alexandr. Od něho kníž. *Rožinští*. b) Jiří *Belzský*. c) Patrikij *Novgorodský*. Od něho kn. *Chovanští*, *Golicyni*, *Bulgakovi*, *Kurakini*.		a) **6. Vitovt Alexandr** 1430. b) **8. Sigmund** 1440.	Fedor. Od něho kn. *Sanguškové*.	Od něho kn. *Koryjatoviči*.	Od něho kn. *Zaslavští*.

Synové Olgerdovi:

Ondřej *Polocký* a *Pskovský* 1399.	Dimitrij kn. *Trubčevský* ok. 1388.	Korybut Dimitrij kn. *Brjanský* a *Novgorod Sěverský* 1399.	Vladimír, kn. *Kyjevský*, pak *Kopylský*, ok. 1398.
	Od něho kn. *Trubečtí*.	Sigmund, správce český 1435. Feodor. Od něho kn. *Višňovečtí* (z nichž král Michal), *Zbaražští*, *Poryčtí*, *Voroněčtí*.	Alexandr (Olelko) *Kyjevský* 1454. Od něho knížata *Olelkoviči* na Slucku. Ivan ok. 1445. Od něho knížata *Bělští* (v Smoleňště).

Ostatní synové Olgerdovi.

4. Jagajlo Vladislav 1434. | **5. Skirgajlo** Jan 1395. | **7. Svidrygajlo** Boleslav 1452. | Lev | Vigand Feodor Vasilij Alexandr, kn. *Kernovský* 1392. | Korygajlo Kazimír, kn. *Mstislavský* 1390. Od něho kn. *Čartoryjští.*

Synové Jagajlovi: Vladislav III. 1444. | **9. Kazimír IV.** 1492.

Synové Kazimírovi: Vladislav, král Český a Uherský 1516. | Jan Albert 1501. | **10. Alexandr II.** 1506. | **Sigmund I.** 1548.

Syn Vladislavův: Ludvík 1526.

Děti Sigmundovy: **12. Sigmund II. August** 1572. | Kateřina, manž. *Jana Vasy* švédsk.

Syn Kateřinin: Sigmund III. 1632.

Synové Sigmundovi: Vladislav IV. 1648. | Jan Kazimír 1672.

Romanovi a Holštein-Gottorpci.

Zacharij Ivanovič. — Jiří bojarín 1501. — Roman bojarín 1543.

- Nikita bojarín 1586.
  - Feodor bojarín 1633. (patriarch Filaret).
    - **63. Michal** 1645.
      - **64. Alexěj** 1676.
        - **65. Feodor** 1682.
        - **66. Ivan** 1696.
          - Kateřina 1723, žena Leopolda Meklenb.
            - Anna 1746, ž. Antona Ulricha Braunšv.
              - **71. Ivan** 1764.
          - **70. Anna** 1740.
        - **67. Petr Vel.** 1725, manž. **68. Kateřina I.**, 1727.
          - Alexěj 1718.
            - **69. Petr II.** 1730.
          - Anna 1728, žena Karla Frid. vév. Holštein-Gottorp.
            - **73. Petr III.** 1762. Manž. **74. Kateřina II.** 1796.
              - **75. Pavel** 1801. (Potomky jeho v. na str. 140).
          - **72. Alžběta** 1761.
- Anastasie 1560, žena cara Ivana IV.

Potomci Pavla (75).

76. Alexandr I. 1825.	Konstantin 1831.	Kateřina. — Petr, princ Oldenburský, nar. 1812.	**77. Mikoláš** 1855.	Michal † 1849. manž. Helena Virtemb., nar. 1807. — Kateřina, nar. 1827 (vév. Meklenbursko-Střel.).	

78. Alexandr II. n. 1818, manž. Maria Alexandrovna Hessenská, n. 1824.	Konstantin, n. 1827 manž. Alexandra Josefovna Sasko-Altenburská 1830.	Mikoláš, n. 1831, manž. Alexandra Petrovna Oldenburská, n. 1838.	Michal, n. 1832, manž. Olga Feodorovna Badenská, n. 1839.	Maria, nar. 1819. (Leuchtenberská).	Olga nar. 1822. (Král. Virtemberská).
a) Alexandr, n. 1845. b) Vladimír, n. 1847. c) Alexěj, 1850. d) Maria, 1853. e) Sergěj, 1857. f) Pavel, 1860.	a) Mikoláš, n. 1850. b) Olga, 1851, král. Řecká. c) Věra, 1854. d) Konstantin, 1858 e) Dimitrij, 1860. f) Václav, 1862.	a) Mikoláš, n. 1856. b) Petr, 1864.	a) Mikoláš, n. 1859. b) Anastasia, 1860. c) Michal, 1861. d) Jiří, 1863. e) Alexandr, 1866.		

Národ Ruský.

1. Kolonisace slovansko-ruská. Území. Číslo. Víra.

Od nepamětných dob přebýval národ Srbský čili Slovanský, nazývaný od cizích Venedi, Vinidi i Vani (posud jmenují Čudové Rusy *Väny*) v rozsáhlých rovinách povislanských a podněprovských, na mnohé kmeny rozdělený. Z nich nejdříve se připomínají Nurové po Narvi a Budini někde na Bílé Rusi a Volyni osedlí. Později (snad ve IV. století před Kristem nebo i později) rozmnoženo jest obyvatelstvo slovanské v zemích oněch novými příchozími slovanskými, kteří ustupovali z vlastí podunajských před výbojným národem Vlachův (Keltův nebo Římanův?) do krajin severnějších, tatránských i dalších. Slovanská kolonisace tato postupovala od jihozápadu vždy dále na sever a severovýchod po Dněpru a jeho přítocích.

Nejsevernější výběžek Slovanstva toho, označený právě tímto jmenem Slované (Slověné), usadil se okolo jezera Ilmeňského, kdež sobě vystavili slavný pak Novgorod. Vedle nich na jih seděli Kriviči (podle nichž jmenují posud Lotyšové Rusy *Kreevy*) a Dragoviči v pozdější Rusi Bílé, Sěveraně na levém břehu Dněpru v pozdější Sěverii, Drevljané, Volyňané, Dulěbi a Bužané na Volyni, u Tater Charváti, po Dněstru a Bohu Tiverci a Uliči. Ale i z jiných západních Slovan, z Lechův, vyšla kolonisace slovanská na východ. Odtamtud pocházeli dle starého podání nejvýchodnější výběžkové Slovanstva, osedlí mezi Kriviči a Sěverany, na Soži a Oce, Radimiči a Vjatiči, a snad také mocní Polané osedlí okolo Kyjeva. V prvních stoletích po Kristu vycházeli zase z těchto kmenův Slovanských, jichž část měla název Antové, hojné čeledi na západ i na jih. Dúdleby nacházíme i v Čechách i v Panonii i na Volyni, Drevany i na Volyni i v Zálabí, Susly vedle

Litvy, ve Štyrsku i v polabských Srbích, Séverany i v Dácii i na Rusi, Dragoviče v Bílé Rusi i v Thrácii a Macedonii, Srby a Charváty v krajinách tatránských i v Polabí i v Panonii a Dalmácii, Milčany i v potomní Lužici, i v Peloponese a Dácii a t. d. (O rozličných těchto plemenech v potomní Rusi viz Šafaříkovy *Slovanské Starožitnosti* §§. 10, 25 a 28.)

Slované, kteří byli zůstali ve své původní vlasti, v potomní Rusi, žili dlouhé věky tu samostatně, každé plémě i rod nebo obec zvláště, tu zase podrobeni byli z části cizím podmanitelům, kteří na čas uváděli sobě plemena ta v poplatnosť. Území Slovany obývané sáhalo na severu za Ilmeňské jezero, na východ asi k řece Moskvě a horní Oce, na jihu as k řece Orlu (Uglu) a k moři Černému, na západě sousedili po Dvině a Němenu s Čudy a Litvany, a dále po Buhu s potomními Poláky; Tatry dělily je od ostatních Slovanův v nyn. Uhřích a Dacii obývajících. Již za starodávných časův vládli na jižní Rusi Skythové (Čudové), po nich Sarmáti, potom Gotové, uráločudští Hunové a Avaři, a po těchto konečně turečtí Chazaři. Na severu zase trpěli Slované a sousední jim Litvané a Čudové mnoho nájezdy dobrodružných Normanův. Normanští Rusovarjagové konečně v polovici IX. století zarazili v severních Slovanech stát Ruský, v nějž vešla pak během jednoho století všechna plemena slovanská ve východní Evropě a přijala jméno Rus, Rusové. (Srv. část historickou.)

Kolonisace slovanská směrem na severových chod pokračovala bez přestání. V popředí jsou tu Novgorodci, kteří již za dávných časův byli se osazovali mezi sousedními plemeny čudskými Vesy a Merjany, jak slovanská jména měst tamních Běloozero a Rostov vysvědčují. Novgorodští kupci a dobrodruzi pronikali od XII—XIII. století vždy dále na severových chod, nejprvé do Závoločí t. j. krajin po severní Dvině ležících, kdež se osazovali kolonisti novgorodští, bojaři a jich lid, pak i mezi Pečoru (Zyrjany) a Permjáky. Tu povstala

i ruská obec Vjatka. Podobně povstávaly v XI.—XIII. století osady slovanské mezi čudskými Meriči, Muromci, Meščeráky a Mordvíny, na půdě poddané knížatům ruským; zakládána tu slovanská města (vedle Rostova) Suzdal, Vladiměř, Kostroma, Jaroslav, Murom, Rjazaň, Perejaslav, Galič, Pronsk a j. a původní domácí obyvatelstvo čudské buď ustupovalo buď zanikalo v osadnících slovanských, se všech stran tam se hrnoucích, i z Novgorodské a Krivské země, i z Vjatičův a z Černihovska. Na jih kolonisace slovanská nemohla míti průchodu, jelikož tu na pobřeží Černého moře neustále se potloukali Pečeněgové, Polovci a konečně Tataři.

Dobytím tatarských chanátův Kazaňského, Astrachaňského a Sibirského otevřeno kolonisaci ruské na východ veliké pole. Zakládána tu města a j. osady, osazována ruským obyvatelstvem, usazovali se v celém Povolží ruští rolníci, rybáři a jiní živnostníci; původní v těch zemích kmenové čudští a tatarští buď ustupovali, buď zanikali v obyvatelstvě ruském, zvláště přijímali-li vyznání pravoslavné. Důležitými pionýry kolonisace ruské jsou kozáci, kteří zakládali si na Doně, Jaiku (Urálu), Volze, ba i v Kavkaze na Tereku republiky, vnikali vždy dále do Sibiře, přivlastňujíce tak národnosti ruské rozsáhlá území.

Kolonisace směrem na jihovýchod zadržena jest na čas dravými Tatary Krymskými a Nogajskými a teprvé od konce XVII. století usazovalo se tu na horním Doně a jeho přítocích v sousedství kozákův Donských (v nyn. gub. Voroněžské) vždy hojnější obyvatelstvo ruské, přibývající sem i od západu z Ukrajiny, i od severu z Rusi moskevské. Tu jest také hustěji zalidněna i země Sěverská (Černihov a Novgorod Sěverský) východci z Malé i Bílé Rusi, i Slobodská Ukrajina (Charkov) z Malé Rusi.

Na jih vycházeli mnozí osadníci ruští zejména v království Uherském, z ruských krajin na jižním svahu Karpat v severových chodních Uhřích, kdež obyvatelstvo ruské od pradávna tu usedlé rozmnoženo pak v IX. stol. (s Maďary), a zase ve XIV.

století novými příchozími z Rusi. Ruské obyvatelstvo po Dněstru (Tiverci) utonulo s větší části za častých nájezdův kočovných národův a po zaražení rumunské říše v Multanech až na malé zbytky (v Bukovině a Besarabii), a teprvé za novějších dob zase tu postupuje. Méně dařilo se kolonisaci ruské směrem k Černému moři. Potloukalyť se v tomto pobřeží — od ústí Dunaje až k Donu — neustále kočující hordy turecké a tatarské, Chazaři, Pečeněgové, Polovci a konečně Tataři Krymští, překážejíce obyvatelstvu ruskému do krajin těch se šířiti. Taktéž zanikly mnohé osamotnělé osady ruské v Uhřích a Sedmihradsku, které však posud mají příjmí „ruských.“ Nicméně utvořila se předce i zde na dolním Dněpru ruská republika kozákův Záporožských, první jakýsi počátek kolonisace ruské, která pak vítěznými zbraněmi vojsk ruských v XVIII. století a zvláště pokořením Tatarův krymských otevřela sobě i tyto země černomorské. Území nynějších gubernií Chersonské, Jekaterinoslavské a z části i Voroněžské a Taurické, někdy rozsáhlá step, zasídleno jest obyvatelstvem ruským, hlavně z Malé Rusi pochodícím. V obyvatelstvě tom zanikli pak i příbuzní osadníci slovanští Srbův a Bulharův, do zemí těch povolaní.

Na západ kolonisaci ruské nejméně mohlo se dařiti. Na severozápadě v krajinách pobaltických jsou Rusové záhy vytlačeni od plemene germanského, ve Finsku od Švédův, v Kuronii, Livonii a pak i v Estonii od Němcův. Hranice, dělící Litvíny od Rusův, zůstaly v celku ode dávna až podnes tytéž, jakož i hranice mezi kmenem polským a ruským, totiž horní Němen, Vepř a San. Podlachie jest po vyhubení tamějšího obyvatelstva Jatvězkého zalidněna i polskými i ruskými osadníky (tito okolo Bělska a Bělostoku).

Kromě této kolonisace ruské do krajin cizích neruských nepřestávalo přecházení obyvatelstva uvnitř území ruského samého: nejen že přecházeli od pradávna neustále ruští sedláci i bojaři o své vůli z jednoho knížetství ruského do druhého, ale i převáděni jsou od knížat samých obyvatelé

jednoho území do druhého; tak jsou Rjazanci r. 1208 a zase r. 1517 převáděni do země Suzdalské (Moskevské) na Niz, tamtéž i Novgorodci, Vjatčané a Pskované převáděni r. 1478, 1489, 1510 a sld. Z Nizu, ze země Moskevské, zase vysíláni pak obyvatelé do Novgorodska a Pskovska a tak dále. Později (od XVIII. stol.) dálo se přesidlování Rusův z rozličných končin u velké míře; tak jsou usazeni někdejší kozáci Záporožští na Kubani (Černomorští kozáci), mnozí Ukrajinci v nyn. gub. Samarské, Saratovské, Orenburské, ba i v Sibíři v Nerčinském okruze, Bělorusi z Mohylevské gub. v Chersonské a t. d. Taktéž odcházelo množství sektářův ruských (rozkolníci) z někdejší Moskevské říše, a usadili se i na Rusi polskolitevské i v Prusích a Turecku. V našem století zakládány v Rusku četné kolonie vojenské. Podobně zalidňovala a zalidňuje se Sibíř i dobrovolnými osadníky i vyhnanci ruskými.

Naopak přicházeli do území ruského i cizinci, a to nejvíce do Rusi polskolitevské. Židé, Tataři (na Litvě), Cikáni, Němci, Srbové, Bulhaři, Řekové, Rumuni, Arméni usazovali se nebo jsou usazováni uprostřed národu ruského. Taktéž Poláci usazovali se hlavně na jihu, v halické Rusi a na Podolí. Kromě toho přivlastnil sobě živel polský během času a z rozličných příčin (jak jsme již svrchu v oddíle historickém ukázali) skoro všechny vyšší vrstvy (šlechtu a též měšťanstvo) národu ruského, obývajícího v někdejší Rusi polskolitevské v celém Podněpří; a teprvé nyní mizí tam moc živlu polského. Podobně stalo se i v Uhřích, kdež vyšší stavové mezi tamními Rusíny přilnuli s velké části k maďarskému živlu (rodiny Orosz, Tarnóczy, Telegdi, Komlóssy, Ormándy a j. jsou původu ruského). Šlechta však ve východní Rusi, v někdejší říši Moskevské, zůstala povždy ruskou, a rozmnožila se pak i četnými poruštěnými šlechtickými rody původu tatarského, gruzinského a j. (k. p. Urusovi, Godunovi, Čerkaští, Meščerští, Bagrationi a mn. j.).

Území zaujímané nyní národem Ru-

s k ý m jest obromné prostranství východní Evropy, táhnoucí se od Archangelska a ústí Mezeně na jih až do severovýchodních Uher k Tise, pak k Černému moři k ústí Dněstru a Dněpru, a hluboko za Kubaň do Kavkazska, od Sanu, Vepře, horního Němenu a Petrohradu na východ hluboko za Urál do Sibíře. Na západě hraničí národ ruský se Slováky, Poláky, Litvíny a Lotyši, pak s Finy, na jihu s Maďary, Rumuny, Tatary a Kavkazskými plemeny, na východě pak propleten jest zanikajícími ostatky slabých plemen čudských, tatarských a mongolských. Sídla národu ruského označena jsou na mapách Šafaříka, Köppena, Czörniga (v Rakousku), na *Etnograf. Kartě slavjánskich narodnostej* (vydané roku 1867 v Petrohradě) a j. Potřebný text viz hlavně v *Šafaříkově Slovanském národopise.* (Udané tu rozhraní Malorusův, Bělorusův a Velkorusův dlužno poněkud opraviti dle novějších zpráv.) **Číslo národu ruského obnáší** 58 **mil.** (ne-li více; Šafařík má pro r. 1842: 51,184.000).

Původně přiznával se veškeren národ ruský k vyznání **pravoslavnému**, k východní, řecké církvi, a přiznává se k ní posud s největší části. Víra pravoslavná sluje též zhusta „vírou ruskou." Teprvé později přijala část národu ruského, pod vládou polskou se nacházející, **unii** t. j. spojení církve římské s řeckou, kterou však po připojení oněch krajin k císařství Ruskému zase opustil (1795, 1839), kdežto v ruských krajinách dostavších se od Polska Rakousku (v Haliči 2,100.000) a pak i v tak zvaném království Polském kongresovém (220.000) unie dosud zůstala. Taktéž stali se uherští Rusíni ($^1/_2$ mil.) uniaty. Nějaká část Rusínův, zvláště na Bílé Rusi, přijala i vyznání **katolické**, které však nyní po povstání polském (1863) houfně opouštějí; před tím počítalo se ok. $^1/_2$ mil. Rusínův (s největší části Bělorusův) vyznání katolického. [1]) Kromě tohoto uchýlení se od

[1]) Srv. podrobně ve velikém *Atlase narodonaselenija Zapadnorusskago kraja* (v Petrohradě

pravoslaví odštěpilo se i v někdejší říši Moskevské množství národu ruského od víry pravoslavné, rozkolníci, jichž dle novějších zpráv jest asi 11 milionův.

2. Rozdělení národu Ruského.

Že veliký národ Ruský, obývaje na tomto ohromném prostranství v rozdílných krajinách i podnebích, a vyvíjev se za nejrozmanitějších poměrův a okolností, nemůže býti jednolitý, jest na bíledni. „Čto gorod (město), to norov (mrav), čto derevnja (ves), to obyčaj" praví ruské přísloví. Kromě toho pojal národ ruský do sebe množství cizí krve, zejména na východě a jihovýchodě i jihu, z kmenův čudských a tatarských, ale tak, že všude podržel převahu ráz slovanský. (Nejčistší krev mají asi kněží pravoslavní, kteří již od osmi století jen mezi sebou se žení.) Přijato jest ve vědě vůbec rozdělení národu ruského na tři hlavní větve, na Velkorusy, nejčetnější a nejmocnější kmen východní a severní, na Bělorusy, kmen západní, a Malorusy, kmen jižní, kteréžto rozdělení zakládá se na podstatných důvodech ethnografických, historických i jazykových.

Národ sám jmen těch knižných nezná; Malorusové a Bělorusové nazývají se, pokud neužívají názvův pomístných, *Rusini* (adject. *ruský*), Velkorusové pak adjektivnou formou *Russkij*. (Srovnej svrchu v oddíle historickém str. 1—9). Jinak nazývají se tyto větve ruské všelijakými jmény, která buď na historickém základě spočívají buď jsou prostými přezdívkami; tak jmenují Malorusové Bělorusy *Litviny*, Velkorusy *kacapy* (kozly, pro pl-

1863), též v *Zapiskach imper. russkago geograf. obščestva* (1861, kn. 3. str. 131—160, rozprava M. Lebedkina o národnostech v západní Rusi). Velká ethnograf. mapa západní Rusi jest při díle: *Dokumenty objasnjajuščije istoriju Zapadno-russkago kraja* (S P. 1865).

nou bradu), Velkorusové přezdívají zase Malorusům *chochli* (chocholouši, jelikož Malorusi nosili dříve copy, čupryny, které sobě nyní rozčesávají), a každému kmenu jest „chachol“, „kacap“ a pod. výrazem zvláštního národního typu, jako anglické John Bull, německé Michel a pod. Rusínům slují Velkorusi vůbec *Moskali*, co obyvatelé někdejší říše Moskevské.

Každý kmen ruský má své zvláštnosti, co do zevnějšku, oděvu, obyčejův, stavby, charakteru, jazyka a t. d., druhdy velmi charakteristické. Tak k. p. bílá plátěná čepice u mužského, bílý šátek u ženské — znamená Bělorusy, tmavá beranice vyšší i nižší, tmavý nebo strakatý šátek (a namitka) u ženských — Malorusy, klobouk a kokošník všelijaké formy — Velkorusy; bílené chalupy kryté slamou (ne dřevem) se zahrádkami a sady, v nepravidelných ulicích jsou maloruské; chalupy nebílené, kryté dřevem (i slamou), též v nepravidelných ulicích, jsou běloruské; chalupy dřevěné v jedné rovné ulici, málo nebo žádné zahrady — velkoruské a t. d. Slyší-li se v hovoru ruském *dz*ekání, *č*ekání, jest to Bělorus, jenž mluví k. p. *chadzić*, kdežto Malorus má *chody'y*, Velkorus *chadiť*, a t. d. Rozdíly ty bijí všem pozornějším cestovatelům do očí a byly již i starším spisovatelům zjevny, jakož k. p. Vlach Guagnini, který sloužil dlouhá léta ve vojště polském a konečně stal se velitelem ve Vitebsku na Bílé Rusi, praví ve vypsání Sarmacie (1581), že „Moskvané od Rusínův poněkud se liší výrazy, přízvukem, výslovností a změnou slov, tak že sobě stěží rozuměti mohou, leda jestli kdo důvěrným obcováním přivykl jazyku druhého.“

Rozdíly ty jeví se zvláště mezi Rusíny (Bělorusy a Malorusy) a Rusy (Velkorusy), kteréžto věsve dlouhé věky byly roztrženy. Rusíni, dostavše te pod cizí vládu, vyvinovali se pod vplyvem ideí a pojmův západoevropských ve mnohém zcela jinak, než východní jich bratří, Rusové v říši Moskevské, dlouho odloučení od celé téměř Evropy. Co zvláště liší Rusíny od Rusův, jest ve všem úpl-

ně vyvinutá osobnosť, kdežto u Rusův ve všem převládá celek (k. p. obec) nad jednotlivcem. Ale i obě větve Rusínův (Malorusi a Bělorusi) liší se valně u svém vývinu; jiná zajisté byla trudná historie Bělorusův, jiná zase bouřlivá historie Rusi jižní.

1. *Malorusové* zaujímají jižní čásť zemí národem ruským obývaných, a sice od západu od řeky Sanu a Vepře na východ do gubernií Kurské a Voroněžské k Donu, na jih zasahují do severovýchodních Uher k horní Tise, do Bukoviny k Čeremoši, do severní Besarabie, a po Dněstru k Černému moři; čáru dělící Malorusy od Bělorusův možno vůbec označiti řekami Narví, Jaseldou a Desnou nebo městy Bělskem (mr.), Slonimem (br.), Pinskem (mr.), Ovručem, Černihovem a Novgorodem Sěverským; čára dělící Malorusy od Velkorusův táhne se asi ř. Sejmem v Kurské gub. a Donem v gub. Voroněžské. Obývají tudíž Malorusové v císařství Rakouském (3 mil.) ve východní Haliči, v severní části Bukoviny a v unerských stolicích Berezské, Uugvarské, Ugocké, Marmarošské, též v Zemnenské, Šáryšské a jiných pomezných, kdež jsou s části pomícháni se Slováky. V císařství Ruském (12 mil.) v guberniích Podolské, Volynské, Kyjevské, Poltavské, Charkovské, Jekaterinoslavské, potom v zemi kozákův Kubaňských (Černomorských), a býv. kozákův Azovských, s větší části v Chersonské a Černihovské, s menší části v gub. Lubelské, Voroněžské, Tavrické a Grodenské a s malé části i v gub. Minské, Kurské, zemi Donských kozákův a v Besarabii. Kromě toho jsou osady Malorusův i po Volze, v gub. Samarské a Saratovské (100.000), v Sibíři a v Turecku v Dobriči (potomci Záporožcův). Číslo všech Malorusův přesahuje 15 milionův.

Plemenné názvy Budinův, Polanův, Sěveranův, Drevljanův, Dulěbův, Bužanův, Charvátův a j., kterážto plemena obývala v území nyní maloruském, záhy zanikly. Místo nich vznikly a z části i posud se zachovaly jiné názvy zakládající se dílem na historických, dílem na místných příčinách.

Tak sluje Ruś — země někd. Charvátův (východní Halič), Podolí — sousední země na východ, Volyň — země někd. Volyňanův, Polesí — země po ř. Pripěti, Podlaší (Podlachie) — země starých Jatvěgův, a po jich zaniknutí osazená Malorusy, Bělorusy i Mazury; později Malá Rus (viz svrchu str. 6), Ukrajina — země Kyjevského vojevodství na pomezí, „u kraje“ ležící, vlasť ukrajinských kozákův, Čerkasův; Záporoží, Niz — země na dolním Dněpru, v „Divokém poli“ ležící, Hetmanština — země poslušná někdy kozáckého hetmana na Ukrajině, a jiné podobné posud trvající: Pokutí na hranicích Bukoviny (od města Kuty), Opolí (Opilje) — země Lvovská, Polesí (Polisje) — země Žolkěvská, v Uhřích Krajina a Verchovina a t. d. Z pomístných jmen národních uvádíme některá důležitější. V Haliči Lemkové (tito i v Uhřích), Bojkové (název prastarý již v VII. stol. se vyskytající), Huculi, v Uhřích Verchovinci, Doliňané čili Vlachové; Stepovici slují Malorusové v jižní větší části gub. Černihovské (zde též Hetmanci), v gub. Poltavské a Jekaterinoslavské, Ukrajinci v gub. Kyjevské („Ukrajině“), Polščaci — v gub. Podolské nazývané u lidu Polskem (*Polšča*), kteréžto jméno dávají v Nové Rusi (Chersonské a Jekaterinoslavské gub.) i Volyni a Ukrajině; Bužané — v jihozápadním koutě Grodenské gub. po Buhu, Poliščukové — na Polesí v Grodenské gub., Pinčukové — v Pinském kraji v gub. Minské po řece Pině (Pěně, kde již u Ptolemea vyskytají se *Piengiti* — Pěňané); šljachtiči nazývají se (málo četní) katoličtí Rusíni v gub. Kyjevské, Volyňské a Podolské. Malorusové v Dobřiči slují Butkalové. Někdejší názvy Porosjané (po řece Rosi), Záporožci, Nizovci a j. zanikly. Kozáci nazývají se posud v gub. Černihovské a Poltavské (do vymanění selského lidu) svobodní sedláci, potomci někdejších kozákův.

Jméno *Rusín* slyší se mezi lidem nejčastěji na ápadě, v Lubelsku a v Haliči i Uhřích, kdež v ousedství národův cizích Ljachův (Polákův) a

Uhrův a v častých s nimi stycích vědomí oddílné národnosti živěji se pociťuje. Na východ méně se slovo to slyší. „Maloruští prosťáci“ — praví dobrý znatel Malorusův Kuliš (*Zapiski o južnoj Rusi*, 1856, I., str. 235) — „k otázce: Odkud jste? odpovědí: „Z takové a z takové gubernie“; ale k otázce: Kdo jste? jaký národ? nenajdou jiné odpovědí, než pouze: „Ljude tak sobi narod, taj hodi (a dosti).“ Jste Rusové? „Ni.“ Chochli? „Jaky již my chochli?“ Malorusi (Malorosiané)? „Ščo to za Marosijane? nam joho j vymoviť trudno.“ — Zvláštní typ Malorusův jsou *čumáci*, kteří v houfech vypravují se na Don nebo na Krym kupovat soli a ryb; čumakování bylo dříve velmi obtížné a nebezpečné, kde jižnoruské stepi nebyly ještě osidleny.

Malorusové jsou postavy štíhlé, vlasův tmavých, pleti snědé, charakterem dobří, pokojní, zádumčiví, vážní, hrdí, svobody a samostatnosti milovní, ale i nedůvěřiví, pohodlní ba líní; zvláštní známkou maloruského charakteru jest humor jevící se při každé příležitosti; Malorus vtipkuje nejen nad cizími, ale i sám nad sebou. Mezi oběma pohlavími jest veliká mravnost, kteroužto ctnost u děvčat ukrajinských chválí již v XVII. století Beauplan. V živobytí Malorusa všude již vystupuje v popředí osobnost jednotlivce, jako u Bělorusův, Polákův i Čechův, nikoli však ono patriarchálné živobytí obcí, jako u Velkorusův, nebo rodinou, jako u Jihoslovanův. Malorus stav se čolovikem t. j. oženiv se, odchází od otce a zakládá si svoje vlastní hospodářství. Osady maloruské jsou stavěny bez zvláštního pořádku; chalupy činí ulice nepravidelné nebo nižádné. Pohled na maloruskou ves činí příjemný dojem; chaty stavěné z lepenice nebo ze dřeva, pokryté slamou nebo rákosím, jsou zevnitř i uvnitř čisté, vybílené, obklíčené zahrádkami plnými květin, jakož vůbec květiny a stromy jsou u Malorusa u veliké vážnosti; komín neschází; potřebné hospodářské budovy jsou okolo chalupy všelijak rozestaveny. Vsi a chaty karpatských horákův jsou stavěny jinak, jakož živobytí horákův ve mnohém se liší od živobytí obyvatelův rovin.

O d ě v jest rozmanitý. Široké šaravary (kalhoty), sirmjaba nebo svita (dlouhý kabát) s kapucí, vyšší i nižší beranice, v letě sem tam slaměné i plstěné klobouky (bryli); na nohou mají boty, čereviky, postoly (sandály), kožence; v zimě kožich. Ženské mají kromě zapasek (sukní) jupky, a jiné šaty pěkně vyšívané, očipky (čepce), namitky (čepce s dlouhou plachetkou). Horáci karpatští nosí oděv uherský, úzké nohavice, houně, krpce nebo chodáky, širáky nebo čepice. Někdy nosili Malorusové copy (čuby, čupryny, oseledce) na temeni hlavy, ostatní vlasy stříhajíce, nyní však si čuprynu rozčesávají; bradu holí nebo stříhají, pod nosem mají kníry. Děvčata okrašlují si pletence stužkami a květinami. — S t r a v a jest dosti dobrá; není-li masa skopového nebo hovězího a drůbeže, jsou rozličné polívky (jucha, boršč), kaše (kuliš), moučná jídla (vareníky, kníši, halušky), bryndza, ovoce, zeleniny a j. Oblíbeným nápojem jest horilka, vodka.

2. *Bělorusové* obývají severně od Malorusův v sousedství Polákův, Litvínův a Lotyšův, od nichž dělí je čára tažená okolo měst Bělostoku, Augustova, Grodna, Lidy, Vilejky, Svjencan, Druje a Lucynu; na severu přimykají Bělorusi k Velkorusům asi hranicí gubernií Pskovské i Novgorodské a gub. Vitebské, do kteréžto však zasahují i Velkorusové (ok. Veliže a Nevele); na východě zasahují Bělorusové do Smolenské gub. až k Duchovščině, Dorohobuži a Jelni; na jih zasahují asi k ř. Jaseldě a Desně. Bělorusové zaujímají tudíž gubernie Grodenskou ($^1/_2$), Vilenskou (menší část), Vitebskou (větší část), Mohylevskou, Minskou, Smolenskou (54 %), Černihovskou ($^1/_3$, v Zádesení, t. j. zemi za Desnou, s přímězí maloruskou) a pomezné pruhy gubernií Augustovské, Volyňské a Kyjevské; kromě toho jsou roztroušeni i jinde mezi Malorusy. Č í s l o v š e c h B ě l o r u s ů v možno páčiti na $3^3/_4$—4 miliony.

Bělorusové činí jaksi přechod mezi Malorusy a Velkorusy; jsou postavy střední, vychrtlí, mají špičatý nos, úzká prsa, dlouhý krk, vlasy rusé nebo

hnědé, oči sivé i modré; vlasy nosí dlouhé, vousy holí nebo mají kníry. Bělorusové jsou nejvíce zanedbaný kmen ruský; lenosť, bezstarostnosť, opilství a jiné z toho se prýštící nectnosti jsou valně rozšířeny; z dlouhověké poroby, v jaké Bělorusi vězeli, vznikla veliká poníženosť ku všeliké vrchnosti; jinak jsou velmi pobožní a otčiny své milovní. — Vsi běloruské jsou stavěny buď beze všeho pořádku, nebo i v čáře; chaty jsou ze dřeva, dřevem nebo slamou kryty, nebíleny, bez komínův (kurné jizby); okolo chaty jsou hospodářské budovy (chorominy). — Oděv domácí práce jest hrubý; košili spouštějí přes kalhoty, nosí sermjahy (kaputy) obyčejně šedivé, podpásané řemenem, v letě plstěné nebo soukenné čepice, někdy i klobouky, v zimě beranice a kožich; na nohou lapti (sandály z lipové kůry) připevněné lýčím, a onuce. Ženské mají sarafány, na hlavě zvláštní ozdobu (soroka, perevjazka), dívky nosí pletence se stužkami. — Strava jest celkem bídná; brambory, rozličné zeleniny, i svařené (lapeni), kaše, zřídka maso (oblíbené zadělávané vepřové, vereščaka); soli užívají málo; oblíbený nápoj jest vodka, hořalka.

Bělorusové jsou potomci někdejších Krivičův a jiných menších plemen, Poločanův, Dregovičův a j., na které pak vztažena jsou jména Bílá a Černá Rus, i Polesí a s části i Sěverie (*Sěvrjukové*), zvláště pak Litva, podle níž Bělorusové slují Malorusům posud „Litvíni," jich jazyk „jazyk litevský." Taktéž zasídlili Bělorusi severovýchodní část někdejší jatvězké Podlachie, kteréžto jméno posud trvá; Podljašuk sluje obyvatelům krajův Volkoviského a Pružanského v gub. Grodenské obyvatel bývalé oblasti Bělostocké (rozdílné od Polěšukův čili Poliščukův, maloruských Polesanův).

3. *Velkorusové*, nejčetnější kmen ruský, přebývající na východ a sever od Bělorusův a Malorusův; v gub. středoruských čistý, dále k východu pomíchaně s vymírajícími plemeny čudskotatarskými; velmi mnoho osad velkoruských jest i mezi Malorusy a Bělorusy, s největší části rozkolníci. Kromě toho jest živel velkoruský zastoupen všude

v stavě úřednickém a vojenském. Velkorusův počítá se na 40 milionův. Při tak četném kmenu přebývajícím v tak rozsáhlém prostranství jeví se též mnohé rozdíly mezi jednotlivými jeho částmi; tak zejména v Novgorodské, Pskovské, Olonecké, Archangelské, Vologodské gubernii, území to někdejší republiky Novgorodské, liší se obyvatelé poněkud od ostatních Velkorusův, a nářečí jejich ve mnohém připomíná na maloruštinu.

Velkorusové, dále na východ přebývající, jsou nejmladší kmen ruský; povstaliť ze směsi Vjatičův a mnohých jiných slovanských osadníkův, vyšlých z Krivičův, z Novgorodských Slovanův i odjinud z jihu, odkud přenášena na severovýchod i jména měst a řek; tak vyskytají se i na jihu a jihozápadě mezi nynějšími Malorusy i na severovýchodě mezi nyn. Velkorusy tatáž jména měst, řek a t. d., Vladiměř, Jaroslav, Halič, Peremyšl, Perejaslav, Bělgorod, Lybeď, Trubež a mn. j. S rozšiřováním panovníkův moskevských a národu ruského vždy dále na východ pojímal živel velkoruský do sebe i mnoho krve čudské a tatarské, která však zanikla v krvi slovanské.

Z pomístných názvův uvádíme ze starších: Niz, Nizovci, obyvatelé země Suzdalsko-Vladimírské, Závoločí země po (severní) Dvině, Brodnici někde v Povolží; z novějších: Pomorové (Pomořané) v Pomoří u Bílého moře v Archangelsku (tak sluje i jedna sekta rozkolnická), Sitkaři v Jaroslavské gub. Moložském kraji po řece Siti, kteří mají některé zvláštnosti v hovoru (dzekají a ćekají, jako Bělorusi); Kriviči v gub. Tverské ve Vesjegonsku, Poléchové v gub. Orlovské v Brjansku a v sousední gub. Kalužské v západním Mosalsku, kdežto ve východním slují Poljané; Korjakovščina, země po řece Unži v gub. Kostromské, tamž v Kinešemsku Jamochonci, okolo Galiče Galivoni, kteří mají též mnoho zvláštností v hovoru, a t. d. Zvláštní typy velkoruské jsou k. p. *afeni* (*ofeni*), kramáři knih ve Vladimírsku, *prasolové* — kramáři v Kalužsku, kteřížto obojí mají svůj zvláštní jazyk; *burláci*, kteří táhnou lodě po

Volze (zajímavé jsou jich písně). Jinak poněkud než obecný lid, vyvinovali se četní *kozáci* kmene velkoruského, kteří tudíž mají i rozličné zvláštnosti a obyčeje (Donští, Volžští, Uralští a j.).

Velkorusové jsou vůbec silného složení, postavy střední i vysoké, kostnatí; čelo nízké, nos malý, oči sivé, modré nebo i hnědé, vlasy husté rusé i hnědé, vousy, jichž neholí, plné, kadeřavé, pleť zahnědlá, zřídka svěží, ruměná. Na východě a jihovýchodě, kde přimísilo se mnoho krve tatarské i mongolské (k. p. mezi kozáky) jsou i černé vlasy a oči, vyčnívající lícní kosti, vyhrnuté pysky. Celkem jsou Velkorusové ráz pěkný; ženské však jsou malé a v stáří tlusté. Velkorusové jsou národ energický, utužilí, obratní, schopní k všelikým živnostem a pracím, ačkoli právě ne vytrvalí; nakloněni neustálému přecházení s místa na místo, z čeho pochází skrovná láska k domovu, za to však veliká láska k vlasti, k „svaté Rusi“ a k národu ruskému; z toho vysvětluje se i velikolepá kolonisace ruská, nadání a schopnosti a známosť života a lidí u Velkorusův, ale též jeho snaha lidi podváděti, jakož i větší náklonnosť k obchodu, než k orbě. Národní nectností jest, jako u celého národu ruského, chlast. Co do této nectnosti, tu činí Haxthausen (II. 513) tato pozorování u tří kmenův ruských. Velkorus nepije sice pořád, denně, ale při příležitosti oddá se „zápoji,“ a chlastá vodku, až všechno propije; Malorus pije pravidelně, denně, a zápoj nebývá tak častý; nejhorší však ochlastové jsou Bělorusové, kteří pijí pořád stejně. (Značně přispívají k chlastu četné krčmy židovských taškářův arondatorův mezi Rusíny.)

O d ě v Velkorusa jest košile (červená, pruhovaná i bílá) přes široké kalhoty, hrubý kaftan (kabát), plstěný klobouk, v zimě beranice, lýkové sandály (lapti) a onuce, zřídka boty; ženské mají kromě sukní dlouhou jubku bez rukávů (sarafán), v zimě krátký kožíšek (dušehřejka), na hlavě všelijakou drahdy nevkusnou ozdobu (povjazka, kokošník, kička); též se líčí. — V s i velkoruské jsou stavěny obyčejně v jedné rovné ulici; domky,

dřevěné a v některých krajinách i pěknými řezbami okrášlené, šindelem kryté, stojí obyčejně po dvou u sebe, okolo a za nimi potřebná hospodářská stavení; do samého obydlí chodí se obyčejně po schodech, kdežto v přízemí jsou všelijaké zásoby; parních lázní všeobecně se užívá; zahrad skoro není, též komíny scházejí. — Strava Velkorusův jsou šči (zákyslá polívka), rozličné kaše a moučná jídla (pirogy, bliny), houby; maso zřídka (obyčejně hovězí a skopové, kdežto zajicův, holubův a též vepřového nepožívají), ryby; z nápojův mají kromě vodky zvláště přikyslý kvas, bragu (domácí pivo) a jiné.

Rozdíly pozůstávající mezi jednotlivými kmeny ruskými spočívají na rozmanitých příčinách, na podnebí, na historickém vývině, a na jiných okolnostech, z toho vyplývajících. Rozdíly ty jeví se ihned na úsvitě historie, kde slovanská plemena, buď ode dávna tu osedlá, buď z rozličných zemí přistěhovalá, ničím blíže k sobě nepoutaná žila každé o sobě. Již první letopisec Nestor vypisuje rozdílně obyčeje pohanských ještě Polanův, Drevljanův, Vjatičův a t. d., kterážto plemena všechna měla „obyčaji svoji i zakon otec svojich i predaňja, koždo svoj nrav“. Tak prý Polané byli tichých a krotkých mravův, žili v pořádných manželstvích, Drevané však žili prý „zvířecky“, zabíjeli se, neměli manželství, nýbrž unášeli dívky; Radimiči, Vjatiči a Séveranė měli prý jeden obyčej, žili „zvířecky“ v lesích, unášeli si při tancích i hrách ženy, slavili tryzny nad zemřelými, jež pak spalovali, a tak dále. Podnebí, půda a jiné přírodní podmínky měly taktéž veliký vplyv na vyvinutí se rozdílův plemenných; jiné zajisté živobytí vedli Polané na svých úrodných polích, jiné Drevané v lesích, Dregoviči v blátech a t. d. Rozdíly ty u plemen zhusta vedly až k zášti a nepřátelství (jako k. p. bylo mezi Polany a Drevany).

Nechuť ta všelijak se jevíc vystupuje i v dobách dalších, kde rozličné větve národu ruského nejednou nepřátelsky proti sobě stály, a zachovala se až podnes. Podotkli již jsme svrchu, že Velko-

rusové a Malorusi přezdívají sobě vzájemně „chochlův“ a „kacapův“. Mezi oběma těmito kmeny ruskými není vůbec veliká náklonnost a jeví se v hojných národních podáních, pořekadlech a j. Malorusovi jest „Moskal, kacap“ zchytralý taškář, Velkorusovi zase „chochol“ se svou „chochlackou“ duší — hlupák; oba považují se za národy cizí. Ale i mezi bližšími větvemi jest často vzájemná nechuť. Tak jest posud Poliščuk, potomek Drevana, Ukrajincům, potomkům Polan, buď zlý čaroděјník, buď hlupák, o němž si lecos směšného vypravují; země „Litevská“ a „Litvíni“ t. j. Bělorusové jsou Ukrajincům posud otčinou divův a čar, jako již za starodávna slynula země Krivská, Krivičův a Dregovičův čarodějstvím: Nurové (sousedé Dregovičův) obraceli prý se ve vlky (dle Herodota), kníže Vseslav Polocký prý „v noci jako vlk běhával.“

Rozdíly v oděvu, obyčejích, nářečí, historické upomínky (srv. svrchu u Malorusův) a t. d. zhusta dávají podnět nejen k pomístným názvům, ale i k pořekadlům a přezdívkám, jimiž sousedé pak se škádlí. Tak dostali někteří Rusíni haličtí a uherští přezdívky „Lemkův“ a „Lišákův“, dle slov *lem* a *liš* (jen); Rusíni v Besarabii i v Bukovině slují „patlači“, že nosí dlouhé vlasy (*patly*); Hetmaňci přezdívají Podolanům „nedoljaškův“ (nedopoláčkův), a Podolané Hetmaňcům „moskevských nedolomkův“; Podolanům okolo Kamence přezdívají „višťakův“, poněvadž pohánějí koně křikem *višta*; Rusíni jihozápadního kouta Grodenské gubernie, přezdívají si vzájemně „dzekaly“ a „dekaly,“ jelikož jedni vyslovují *dz*, druzí *d* (k. p. ve slově puoj*dzie* a puoj*de*); Bělorusům („Litvínům“) přezdívají Malorusové „baćkunův“ podle slova *baćka* (baťko, tatík); Pskovanům a Novgorodcům posmívají se sousedé pro jich vyslovování *c* místo *č*, a Odojevcům a Mcenským zase pro jich vyslovování *č* místo *c* (což obojí vyskýtá se i jinde na Rusi, k. p. v Kostromsku, Archangelsku); Rostovcům přezdívá se „vislouchých“, jelikož nosí čepice s dlouhými uchy, nebo „lapševíkův“, že jedí rádi nudle

(lapši), Muromcům „svjatogonův", že vyhnali jednou biskupa, Vjatčanům „slěporodův", že jednou se spojenci svými Ustjužany v noci se bili, majíce je za Tatary; Dmitrovcům „žab", že okolo jich města je mnoho žab; Orlovcům, Kromcům, Karačevcům přezdívají taškářův, zabijákův, co obyvatelům někdejší divoké země Sěverské, útočiště zbojníkův, a tak podobně.

3. Historický vývin národu Ruského.

Zaražením panství rusovarjažského mezi východními Slovany a přijetím křesťanství jsou sice slovanská plemena značně k sobě přiblížena, ale nikoli ještě tak, aby stal se z nich jeden jednolitý národ. Rozdíly plemenné vystupovaly i nadál. Názvy plemen sice mizely, ale místo nich jeví se „země", nazývané podle velkého města; místo Slovanův jest tu Novgorodská země, místo Krivičův země Polocká a Smolenská, místo Sěveranův země sěverské Černihovská a Novgorodská, na jihu místo Polanův země Kyjevská, Ruś, m. Drevanův, Uličův, Charvátův a j. Volyň, Podolí, Rus Červená, a na severovýchodě země Rjazaňská a Rostovská.

V soustavě rozličných zemí těchto možno rozeznati několik zvláštních celkův, komplexův takřka i politických i národních, a sice jižnoruský, polěský, sěverský, velikoruský, běloruský a novgorodský. Uvnitř těchto celkův tvořily se pak systemy knížetství, dynastie knížecí, úděly, a celky tyto jeví se více méně i v časech následujících vlády litevské a polské. Komplex zemí jižnoruských, Rus Kyjevská, Volyň, Podolí, Polesí a Rus Červená staly se konečně polskými, Běloruské země — litevskými, Novgorodská země dlouho uhájila sobě samostatnost před konsolidovanými zeměmi Vjatičův, Rjazaňskou, Vladimirskou, Moskevskou, před potomní zemí Velkoruskou, Sěverie kolotala se mezi jihem a severem. I zvláštní nářečí zajisté velmi záhy se vyvinula. Tak mluví se bělorusky právě v někdejší zemi Krivské (a Drego-

vičův) od Grodna do Smolenska, maloruština rozléhá se od Karpat k Černihovu, tedy s větší části v někdejší „Rusi"; v někdejší Sěverii jest jakési přechodné nářečí mezi maloruským a běloruským i velkoruským; v zemi Novgorodské je též posud zvláštní nářečí, které v zemi Pskovské blíží se běloruštině; nářečí v zemi někdejších Vjatičův, v Rjazaňsku, Moskevsku i Suzdalsku, tedy na pozdější Veliké Rusi, taktéž od sebe poněkud se liší.

Rozdíly pozůstávající mezi jednotlivými kmeny země Ruské již od samého počátku vyvíjely se během času vždy více a zmáhaly se pak ve značné míře zvláště z příčin historických. Utvořilať se — následkem rozmanitých okolností — historie národu Ruského zvláštním způsobem; jinak zajisté vyvinoval se pak národ v Rusi jižní a západní, jinak na severovýchodě.

Život ruský soustřeďoval se nejprvé na jihozápadě, právě na Rusi v užším smyslu, okolo Kyjeva, kdežto na severovýchodě teprvé tvořila se ruská národnosť vedle a uprostřed života čudského. Novgorod, ač také rozložený na severu, valně se lišil od sousední země východoruské, Rostovsko-Suzdalské, ve mnohém upominaje na Rus jižní, které byl i bližší, než sousedním zemím Krivickým Polocké a Smolenské, a zemi Rostovsko-Suzdalské. Samostatný život severovýchodní Rusi, země Rostovsko-Suzdalské a Muromsko-Rjazaňské, počíná se od polovice XII. století. Co liší národ velikoruský v jeho mládí od národu jižní Rusi a ostatních zemí ruských, jest snaha, aby upevnil jednotu své země, a podrobil si jiné ruské země, kteréžto snahy prýštily se ne snad z osobních choutek knížat, nýbrž i z vůle celého národu. Staroslovanské pojmy o společenském pořádku uznávaly pramenem všelikého práva vůli národu samého, nález věče — sněmu, jemuž musili konečně i knížata se podrobiti. Zásada tato měla původně platnosť všude na Rusi, v Rostově, v Novgorodě, v Polocku, Haliči i v Kyjevě, ovšem u míře tu větší tu menší. Ale během času ustrojily se poměry jinak na jihu, jinak na severu.

Ve středu života jižnoruského, v Kyjevě, neustálil se jakýsi pevný řád v posloupnosti knížat; nad obyčejem staršinství v rodě knížecím stálo tu pořád národní právo svobodné volby knížat, právo národního sněmu (věče), kteréžto právo strhly pak na sebe válečné družiny. — Známkou národu jížno- i západo-ruského ode dávna jest jasně vyvinutá osobnosť a z toho prýštící se úplná svoboda, libovůle, neurčitost forem, nestálost, nedostatek jasného cíle, přenáhlenost v jednání, snaha k tvoření a jakési rozkládání nedotvořeného; zkrátka ve všem jeví se převaha osobnosti nad společným celkem. Nikde nejeví se snaha podmaňovati cizí, asimilovati jinorodce (turecké Torky, Berenděje, Černé Klobuky); spory povstávají více pro uraženou česť nebo pro časnou kořisť, ale nikoli pro upevnění trvalého panství; nebyloť v charakteře jižnoruském nic násilného, nivelujícího, nebylo chladné a vypočítavé politiky, nebylo pevnosti na dráze k vytčenému cíli. Podobně se měly věci i v Novgorodě, kde ve všem viděti převahu osobnosti jako na Rusi jižní. I později, když za panství litevsko-polského veden jest národ jižnoruský k novým řádům, vystupují staroruské živly ve formě kozáctva: jako v údělnosti XII. a XIII. století, tak i v kozáctvě XVI. a XVII. století viděti touž osobní libovůli, nestálost, neurčitost, totéž povyšování i svrhování vůdcův, i rvačky pro ně.

Na východě však osobní svoboda vždy více se úžila a konečně zničila. Věče, volba knížete byly někdy i tam, ale společenský pořádek záhy přijal formy pevnější, zvláště s pomocí idei pravoslavných. Pravoslaví přineslo na celou Rus ideu monarchismu, ideu o všemohoucí prozřetelnosti boží všechno řídící, ale nikde na Rusi nezakořenila se víra v prozřetelnost boží u všem, cožkoli se děje, ať dobré nebo zlé, obyčejné nebo nadobyčejné, tak jako na severovýchodě. V každé jen poněkud znamenitější události vidí letopisec země Suzdalské „zázrak sv. bohorodičky Vladimírské“, a kdokoli by se protivil městu Vladiměři a zvolenému tu knížeti, protiví se též svaté bohorodičce, byť by i protivníci jednali

po starodávném obyčeji a právu (jako Rostovci a Suzdalci vystupující proti Vladiměři). Tak místo starobylého obyčeje, místo práva zasvěceného časem jeví se jiné právo: smělý podnik, modlitba a boží svolení na zdar podniku. Vladiměř stává se vrchním městem, poněvadž bohorodička ji chrání a ochranu její viděti z toho, že Vladiměř činí úspěchy. Kdežto protivníci drží se bojarstvem, vztyčuje Vladiměř a jeho knížata korouhev národní masy, ujímá se slabých proti silným, lidu proti bojarům. Zásada věčevá, volba knížat, přijímajíc na se velmi široké rozměry, sama se rozpadává; Vladimírci volí na věči nejen knížete Vsevoloda Jurjeviče, ale již i děti jeho (1176), a prostírajíce takto právo věčevé i na potomky dávají základ pevnějšímu řádu na dlouhý čas.

Vladiměř stává se od druhé polovice XII. stol. jádrem pozdější monarchické Veliké Rusi, majíc již v zárodku ty elementy, z kterých pak vyvinula se jednota Ruského národu a země; slučuje části, snaží se připojovati jiné země podnikajíc to pod korouhví náboženství a posvěcujíc tak úspěch ideou božího svolení, opírá se o masu, kteráž jest poslušna moci ji ochraňující, a konečně vzdává se národního práva k rukoum svých vyvolenců̊v. Nájezd Tatarův přispěl ke vzrůstu Vladiměře. Nemíchaliť se Tataři u vnitřní záležitosti Rusi, jsouce spokojeni daní; k vybírání této bylo jim potřebí jednoho důvěrníka, a tím se stal ovšem veliký kníže Rusi; právo staršinství i původu, jakož i svobodné volby musilo ustoupiti vůli nejvyššího pána Rusi, tatarského chána.

Místo Vladiměře zaujímá pak od začátku XIV. stol. šťastnější Moskva, město a země nová zalidňované vždy novými příchozími ze všech koncův Ruské země. Úspěchům Moskvy pomáhá zase církev; do Moskvy přestěhoval se z Vladiměře metropolita všeruský, sv. Petr, nad Moskvou spočívá požehnání církve. Někdejší zásady věčevé a federativné, s nimiž bylo ještě Vladiměři zápasiti, zanikaly. Moskva vystupuje výbojně, podrobuje si a pohlcuje jiné země, srovnávajíc je s sebou; knížata

přestávali býti závislými od volby, stávali se ze správcův vládci, gosudary země. Tímto podmaňováním a pohlcováním jiných částí vzniká a upevňuje se idea společné vlasti ve formě jedinodržavné, a ne již v dřívější federativné. Elementem zmáhající se říše Moskevské jest obecnosť, pohlcení osobnosti, pravý to opak pořádku v jihozápadní Rusi, kdež plný průchod měla osobnosť.[1])

Církev dosáhla na severovýchodní Rusi záhy veliké výše a moci nad masou, jsouc věrnou družkou moci světské i u věcech odporujících kanonům církevním. Jakmile církev nebyla po vůli světské moci, ihned dala jí takto cítiti svoji převahu (metropolita Filip za Ivana Hrozného, patriarcha Nikon za Alekséje); shodovaly-li se však obě moci, církev fakticky vládla nad celou společností. Filosofie velikoruská obětujíc osobnost ve prospěch obecnosti svěřila vůli národu vůli svých zvolencův a došla konečně do formule „Bůh a car ve všem." V pobožnosti velikoruské již záhy jeví se zvláštní známka. Zevnitřní formy, obřady, formule — toť jsou věci, ke kterým obracují Velkorusové největší pozornost, čímž nápadně se liší od pobožnosti jižnoruské. Na severu v říši Moskevské povstal z toho pověstný rozkol, rozštěpení ruské církve na pravoslavné a starověrce, kteřížto pak drobili se na množství sekt druhdy prapodivných; forma kříže, způsob psaní a vyslovení nějakého slova a podobné věci byly a jsou u sektářův těchto nad míru důležité a rozhodné. Mezi Malorusy nebylo a není roz-

---

[1]) V tom smysle dlužno rozuměti, co praví o Moskvě slovútný právník ruský Kavelin: „Moskevská říše vnesla v náš národní život první začátky mravní existence, které potom se vyvinuly; nejprvé sáhala i na naši národnost v úzkém, bezprostředním významu slova. Z Moskvy vyšel náš nenárodní vývin. Mnohým bude toto zdáti se podivným, ale skutečně tak to bylo." (*Vzgljad na juridičeskij byt drevnej Rossii*, v sbírce jeho děl, I. 374.)

kolův a sporův o formy a obřady. Jediné odvrácení od pravoslaví, zajímající národ jižnoruský, byla unie s katolickou církví, která, zaváděna jsouc intrigami a násilím, potkala se s krvavou oposicí mezi národem; i když potom s části přijal unii, lehce ji zase opustil (a opustí ji jak se zdá v brzce docela), lehčeji než pokojnější a poddajnější Bělorusi. Kmen jižnoruský nedávaje tak svému duchovenstvu práva, bezvýminečně posvětiti faktum, zůstal věrnějším své církvi, než kmen velkoruský, pojímaje více jejího ducha, než formu.

V Moskvě, jakož se jevila žádost podmaňovati i pohlcovati samostatné části, zjevilo se totéž i v ohledě náboženském a duševním. Povstala nesnášelivost k cizím vírám, povrhování cizími národnostmi, vysokomyslné domýšlování se o sobě. Cizinci, kteří navštívili říši Moskevskou v století XV., XVI. a XVII., vysvědčují, že Moskvané pohrdají cizími věrami a národnostmi, nač touží ještě i běloruský arcibiskup Konisský (v polovici XVIII. století). Sami carové umývali si ruce dotknuvše se cizích vyslancův i křesťanských; Němci žijícími v Moskvě povrhováno, duchovenstvo horlilo proti obcování s nimi; všeliké vyznání křesťanské nepravoslavné, ať evangelické, katolické nebo arménské, považováno u Velkorusův za prokleté. Moskevští Rusové považovali se za jediný vyvolený národ u víře, ba nebyli nakloněni i Malorusům a Řekům. K utvoření se takového náhledu přispěla ovšem poroba tatarská; dlouhé ponížení pod národem jiné víry a národnosti jevilo se nyní vysokomyslností a ponižováním jiných.

U Malorusův toho nebylo; přivykliť tito záhy obcování s cizinci a jinověrci; s pravoslavím nepřijali od Řekův nesnášelivosti náboženské; knížata ženili se s kněžnami katolickými, ve městech jižnoruských záhy se usazovali a pokojně s domácími žili Arméni, Židé, Němci, Poláci, Uhři. Tento duch snášelivosti, nedostatek národní vysokomyslnosti, přešel pak v charakter kozáctva a zůstal v národě dosud. Mezi kozáky mohl vstoupiti každý jakékoli víry a národnosti; když Poláci toužili nad tím, že

kozáci přijímají rozličné tuláky i kacíře, prchající od duchovního soudu, odpovídali kozáci, že taký obyčej jest u nich ode dávna, že každý svobodně může přijíti a odejíti. Nepřátelství proti katolickým kostelům za kozáckých bouří neprýštilo se z jakési slepé nenávisti katolictví, nýbrž ze vzteku za násilí a pronásledování svědomí; ve výpravách proti Tatarům a Turkům nejsou kozáci vedeni jen slepým fanatismem proti „nevěřícím,“ ale i žádostí pomsty za jich nájezdy i kořisti, a duchem dobrodružným, jakož vůbec bývá ve válečném tovaryšstvu. Malorusu není ani katolický kostel ani židovská synagoga místem prokletým; on neodpírá jísti a píti, vejíti v přátelství s katolíkem nebo protestantem, ba i se Židem a Tatarem, žádaje od nich ovšem též úcty své víry.

V starém Novgorodě, který záhy zvykl obcování s cizinci, vidíme tutéž snášelivost; jinověrci nenacházeli v odbývání služeb božích žádných překážek; křesťanství nešířeno násilně (ve Vodské zemi byli ještě v XVI. století pohané); snášelivost jevila se i k Židům, kteří v Novgorodě mohli zaraziti i sektu židovstvujících, i k pohanům, s nimiž nejednou Novgorodci spojovali se proti násilným Švédům i Němcům. Tito byli Novgorodcům a Pskovanům nepřátelé političtí, ne pak náboženští, a nepřátelství dosáhlo jen tehdáž rázu náboženského, když protivníci sahali již na svatosť pravoslavné víry, právě jako na Rusi jižní. Tento duch snášelivosti nelíbil se však ani papežům, vytýkajícím Novgorodu nepřátelství ke křesťanství a obranu pohanství, ani pravoslavným kněžím, kteří zase horšili se na Novgorodce pro jich obcování s „latiňany“ a osvojování si cizích obyčejův.

Zvláštní známkou kmene jižnoruského byla převaha a vývin osobnosti, velkoruského však převaha a vývin obecnosti; první nesl se k federaci, nedovedl však úplně ji utvořiti, druhý nesl se k monarchii a silnému panství, což obojí se podařilo.

Při všech těchto rozdílech mezi kmeny ruskými,

které nezanikly nikdy a posud pozůstávají, byla a jsou zase důležitá spojítka mezi jednotlivými kmeny a zeměmi, kterážto ode dávna pojila a pojí je v jeden celek, v národ a zemi Ruskou, která zamezovala rozpadnutí Rusi na několik zvláštních celkův slovanských, od sebe charakteristicky se lišících, a kterými dělil se nejen od sousedův zcela cizoplemenných, Němcův, Švédův, Uhrův, Čudův, Polovcův, Tatarův, ale i od příbuzných slovanských, od Ljachův nebo Bulharův. I Suzdalec, Sěveranin, Kyjevan, Volyňan i Novgorodec, jsouce synové jedné země Ruské, mohli s plným vědomím a pocitem po svých knížatech říci: „ja ne Uhrin, ja ne Ljach, mně čast v Ruśkoj zemlě."

Již jednostejný původ mnohých plemen potomně „ruských" (k. p. od tajemného Dunaje posud často v ruských písních připomínaného), množství společných obyčejův, pověr, podání, písní a t. dále, vyskýtajících se nejen i na potomní Rusi i mezi ostatními Slovany, ukazují k národní jednotě. Národní sněmy, *věče*, scházejí se ve všech končinách rozsáhlé Rusi způsobem jedním, ve městě, jehož městečka jsou poslušna. Jazyk, jímž hovořili na vší Rusi, měl v sobě přes všechna nářečí a podřečí něco charakteristicky ruského, což lišilo Rusina od Ljacha i Bolgarina; ruské „hołova, hałava, gołova, gałava, odyn, odin, adin" dobře se liší od polského „głowa, jeden," od jihoslovanského „glava, jedin, jedan". Přijetím křesťanství dostal Ruský národ jeden jazyk spisovný, jedno písmo, a jazykem tím, větší nebo menší směsi jazyka bulharsko-slovanského a domácích nářečí ruských, psalo se pak ve všech končinách Rusi, ať suzdalské, ať halické, jazyk ten ozýval se v církvi i ve škole na vší Rusi, na Rusi podrobené pak Litvě a Polsku, i na Rusi moskevské, kamž neustále docházeli učení z Rusi jižní.

Druhým spojítkem rozličných částí země Ruské v jeden celek v prvních dobách byl knížecí rod Rurikovičův, jenž se byl rozvětvil u veliké míře. Neustálým přecházením knížat z údělu v úděl, s četnou družinou, neustálé jich boje o

země sváděly Rusíny se všech koncův Rusi do hromady, Suzdalce na Rus Kyjevskou, Novgorodce na Rus Červenou a t. d. Boje knížat i jich zemí byly jen boje vnitřní, ne vojny mezi cizími; Novgorodci, ačkoli dlouho zuřivě bojovali se Suzdalci, přijímají přece od nich knížata a nevystupují proti nim nebo Moskvanům tak, jako proti Švédům a Němcům. Jak důležitý byl jeden rod knížecí pro celou Rus, ukázalo se zvláště ve XIV. století, kde na Rusi západní vstupovali litevští Gedymínoviči na místo domácích Rurikovičův. Svazek mezi Rusí západní a východní tím vždy více slábl; Rus východní, moskevskými Rurikoviči konsolidovaná v mocnou říši, odcizovala se od Rusi západní, poddané „latinskému“ králi rodu cizího, ačkoli knížata moskevští nepřestávali táhnouti se i ke Kyjevu co k otčině předkův svých, sv. Vladimíra. Spojení mezi národem ruským na obojí Rusi stalo se též slabším, „Rusín“ i „Litvín“ zvykli hleděti na „Moskala“ co na člověka poněkud cizího, a tak hleděl i tento na Rusíny.

Nejdůležitějším spojítkem národu Ruského byla a jest pravoslavná křesťanská víra, „víra ruská“ (i „bůh ruský“) a z ní vyplývající vzdělanosť a osvěta, za starodávna jediné z církve vycházející. Všude po celé Rusi, v Suzdali i v Haliči, v Novgorodě i Kyjevě, panoval v církvi jeden jazyk, jedny obřady, jedno ústrojí; pravoslavná církev zavedla po vší Rusi jeden a tentýž pořádek nejen církevní nýbrž i společenský; zákony církevní a mnohé občanské církví zavedené byly pro celou Rus platny. Před církví ustupovaly všechny interesy pokrajinské, církev hleděla na Rus povždy jako na jediné těleso; pravoslaví stalo se integrující částí ruské národnosti; „ruský“ a „pravoslavný“ staly se takřka synonymy, vírou lišil se Rusín, kdekoli přebývající, nejrázněji od svojich sousedův katolíkův, Uhrův i Ljachův, Němcův i Švédův. Víra pravoslavná byla konečně i po roztržení země ruské na dvě části, Rus litevskopolskou a Rus moskevskou, nejmocnějším spojítkem obou větví národu Ruského, jenž hlavně pod jejím heslem se sjednotil.

Všechny okolnosti tyto spojující rozličné země a kmeny ruské v jednu zemí Ruskou, v jeden národ Ruský, ačkoli dostatečně zamezovaly rozpadnutí se celé země na několik zvláštních oddílův na několik slovanských národův, ovšem nemohly předce úplně zahladiti všeliký pomístný ráz, slíti všechny čá ti v jeden celek: bránilať tomu mimo jiné již i příroda sama. Jinak zajisté působilo teplejší podnebí jižní Rusi na charakter národní, jinak zase surovější podnebí a příroda na severovýchodě.

4. Duševní stránka národu Ruského, poesie, pověry, a t. d.

Duševní život národu Ruského, jak se jeví ve fantasii, pověrách, poesii, obyčejích a t. d., má sice velmi mnoho společného, i slovanského i specificky ruského, ale zároveň i mnoho rozmanitého, mnoho zvláštností, čímž se liší zejména národ Rusi jižní a Rusi severní, tak jako u vývinu historickém. Kmen velikoruský zajisté snaže se utvořiti pevné těleso pro ideu jednou uznanou jevil a jeví i nyní větší náklonnost k materialismu i ustupuje kmenu maloruskému, co se týče duchovní stránky života, poesie, kterážto u Malorusův vyvinula se mnohem živěji a plněji. V písních velikoruských jest velmi poetickým zvláště obor silné a pevné vůle, energie, jako k. p. v krásných tak zvaných písních zbojnických. Praktický a více materiálný národ velkoruský povznáší se k poesii hlavně tehdáž, když vychází z oboru běžného života; zabíháť poesie velikoruská často v obor nadpřirozený nebo klesá na jednoduchou zábavu. Historická upomínka ihned obrací se v epos a povídku, kdežto v písních jižnoruských více drží se skutečnosti. V písních velikoruských jest touha, rozmýšlení, není však oné poetické blouznivosti písní jižnoruských.

Účastenství přírody jest v poesii velkoruské slabé, jakož příroda sama jest ovšem na severu méně rozmanitá a bujná, než na jihu; poesie jižnoruská jest však nerozdílná od přírody, kteráž veškerá myslí a cítí s člověkem; všeliká rostlina, vše-

liký živočich (zvláště ptáci) jest symbolem krásy, stydlivosti, chrabrosti. pýchy, čistoty, lásky a t. d., přináší štěstí i neštěstí, radosť a t. d. **Láska** v poesii velikoruské zřídka povyšuje se nad materiálnosť, kdežto v maloruské láska dosáhá nejvyššího zduchovnění, čistoty a gracie obrazův. Ženština v písních velikoruských zřídka povyšuje se nad materii k ideálu, zřídka jeví se statečnost a důstojnost ženské duše; v jižnoruské poesii však jest ženština tak duševně krásná, že i při pádu jeví poeticky svoji čistou přirozenost a stydí se svého ponižení. I žertovné písně maloruské nadchnuty jsou pravou poesií, jevící se i ve formě povznášející, velkoruské však jsou více jednoduchou zábavou. V společenském a domácím životě velikoruském jest taktéž nedostatek poesie; Velikorus málo milnje přírodu; u sedláka zřídka jsou v zahradě květiny, které neschází u Malorusův skoro nikde, ba obecný lid velikoruský jeví i jakousi nechuť k rostlinám a stromům, které nedávají užitku.

Rozdíl duševní stránky obou větví ruských jeví se i v **pobožnosti**, jak už výše podotčeno. U Rusínův nebylo a není rozkolův, odštěpení od církve pro obřady a formule; Velkorusové však mají zvláštní zalíbení hádati se o písmeno, přičítati dogmatickou důležitost často pouhé otázce gramatiky nebo obřadův; mají málo vnitřní nábožnosti, málo pietismu, a jich pobožnost obmezuje se hlavně na zevnitřní formu, na přísné plnění obřadův. U národu maloruského, který jest více poetický, jeví se též pobožnost více vnitřní, hluboká, k duchovní stránce obrácená, veliká oddanost ve vůli boha, jenž „znaje ščo počinaje." Obřady ovšem plní a ctí, ale nepodrobují jich kritice, aniž na mysl jim přichází, aby přemítali k. p. o tom, potřebí-li zpívati allelluja dvakráte nebo třikrát, dělati kříž těmi neb oněmi prsty.

Při skrovné **obraznosti** mají Velkorusové velmi málo pověr, za to však velmi mnoho pevně zakořenělých předsudkův. Malorusi (i Bělorusi) jsou však velmi pověrčivý národ; všude jsou poetické povídačky o zjevení se mrtvých z onoho světa

v rozličných podobách, od objevení se mrtvé matky až k strašným upírům; bujná fantasie národu vytvořila nejpodivnější a nejrozličnější povídačky o čarodějnictví a říši duchův, třebas národ sám někdy i slabě věří tomu, co vypravuje. Velikorus věří v čerty, domové, čarodějnice proto, že přejal tu víru od předkův, i nepochybuje o jich skutečnosti, maje víru za potřebnu k objasnění nesrozumitelných úkazův; fantastických vypravování skoro není, čerti i domoví jsou velmi materiální; obor pohrobného života málo zajímá Velkorusa, a povídaček o zjevení se duše po smrti skoro není. Křesťanství nemohlo zničiti všeliké obyčeje pohanství, které během času sice s části zanikly nebo přispůsobeny jsou názorům křesťanství, s větší části však posud pozůstávají. Horlení církve proti těmto ostatkům pohanství bylo nejvíce marné; krmčí kniha, nomokanon, stohlav, duchovný reglament i pastýřské listy duchovních zmiňují se neustále o rozličných pověrách pohanských, které později přecházely z měst do vsí, ze stavův vyšších znenáhla se vzdělávajících do stavův nižších.

Z někdejšího ctění *slunce* (Svarožiče Dažboga, Chorsa) pozůstaly posud nejhlavnější slavnosti u celého národu ruského. Na konci prosince a na začátku ledna slaví se — zároveň s křesťanskými svátky vánočními, novým rokem a třemi králi — slavnost k o l e d y, a sice písněmi a sbíráním dárkův; koledy zpívají se o vánočních svátcích, ščedrovky (na Malé Rusi), „avseň, useň, tauseň“ (na Veliké Rusi) před novým rokem; toho času ve zvyku jest rozličné hádání, prorokování atd. (Zvláštní význam má té doby kaše *kuťa*). Druhý svátek slunce jest na rozhraní zimy a vesny, okolo velikonočních svátkův; na Malé Rusi vynášejí a spalují zimu — M o r a n u, na Veliké Rusi sluje tento jarní svátek *Krásná Gorka*, a provází se „voláním Vesny“, tanci, hrami, písněmi a t. d. Jiný jarní svátek byl J a r i l o. Třetí slavnost připadá na konec června, na den sv. Jana Křtitele, kde slunce nejsilněji působí na celou přírodu, svátek K u p a l o; toho času sbírají rozličné rostliny,

připisujíce jim zázračnou moc (zvláště kapradí), koupají se a tancují okolo ohňův. Noc kupala jest dle pověr lidu plna čarovných úkazův: řeky jsou prý pokryty stříbrným leskem, stromy přecházejí s místa na místo a šuměním rozmlouvají spolu, čemuž kdo má kapradí může rozuměti; slunce vyjíždí ze svého paláce manželi svému, měsíci, vstříc, a jedouc tancuje a rozsýpá po nebi jiskry; čarodějnice a čerti scházejí se (dle Rusínův) na Lysé hoře u Kyjeva atd. O kupale unášeli si mladíci nejspíše své nevěsty, proti kterémužto obyčeji horlí duchovenstvo ještě v XVI. století.

Z víry v nesmrtelnost duše, i u pohanských Slovanův běžné, vyplývají upomínky na zemřelé, které na spůsob staré *tryzny* a *stravy* slaví se na hrobích, nejvíce o velkonočních svátcích, ale též jindy; na hroby kladou nápoje a pokrmy, tu jich požívají a zároveň zemřelé zvou. U Malorusův slují tyto svátky *mohylky*, *hrobky* i *didy*, u Bělorusův *dziady* i *radaunica*, *radonica*, na východě u Velkorusův r a d u n i c a, den *návský* (zemřelých).

Jiný svátek nejspíše vodě zasvěcený byly *rusalije*, *rusadla*, spadající nyní se svátky svatodušními, zvláště na čtvrtek *semik* (sedmík, t. j. sedmý po veliké noci). Z těchto svátkův vznikly pak i báječné bytosti, *rusálky*, duchové ženského pohlaví, přebývající na stromech i ve vodách, o nichž si zvláště ženské mnoho vypravují. Kromě rusalek jest množství jiných báječných bytostí, v něž národ ruský věří. B ě s i, č e r t i, dědici černoboha, d ě d u š k o v é, d i d k o v é (křítkové) domoví i vodní, l ě š í čili l e s o v í c i (duchové lesní), p o l e v í (polní), h a d í v z d u š n í (plivníci), p o l u d n i c e, k i k i m o r y a m a r y (můry), d i v o ž e n y, o b o r o t n i či v o v k u l a c i (vlkodlaci), u p í ř i (staří *naví*) a jiná „nečistá síla“ obývají všude, straší a souží lidi buď po celé Ruské zemi, nebo zase jen mezi Bělorusy, nebo Malorusy, na Velké Rusi, nebo jen v Tatrách atd., pomáhají znacharům a koldunům (čarodějníkům), portežníkům čili porčelníkům (kouzelným kasičům), vědmám (viďmám, čarodějnicím, z nichž zvláště pověstná jest zlá b a b a-j a g a, ježibaba) a

tak dále. Baby a dědkové (zvláště včelaři, malorusky *pasičníci*) jsou národní lékaři (hlavně „zaříkávači") a rádci. Pověrečné prostředky hrají velikou roli v tomto národním „léčení", a byly sestaveny i ve zvláštních spisech, „lečebnících a trávnících."

Kromě toho jest nesčíslné množství pověr, zvykův, obřadův a j. ostatkův mythických dob, tu všeobecných, tu jen místných, vztahujících se k jednotlivým ročním počasím, dnům, událostem přírodním, k hospodářství (dožinky, obžinky) a t. d. Narozeniny, svatby (námluvy starostami čili svaty i svachami, pečení koláče — korovaje, všelijaké obřady a písně v den svatby na počesť „knížete a kněžny," t. j. nových manželův, obklíčených „tysjackým," „bojary a bojarkami," t. j. družbami a družkami), pohřby a jiné události v životě lidském slaví se taktéž množstvím rozmanitých obřadův, o čemž tu do podrobna nelze se šířiti [1]).

Rozmanité jsou i národní hry, tance (vážné velkoruské chorovody, golubec, živé maloruské kozák, trepák, metelycja, kolomyjka, běloruské mjatelica, kruhový, podušečka a j.), provázené množstvím písní a rozličnými nástroji. Oblíbené hudební nástroje u Velkorusův jsou balalajka (primitivná mandolína), gudok (primitivné housle), gusli (cytera), dudka (dvě spojené píšťaly), pastýřská trouba; u Malorusův: lyra (niněra), bandura a kobza (druh guitary), u tatránských horákův dudy a pastýřská trouba; u Bělorusův housle a dudy. Mnoho se zpívá, vypravuje i tancuje a t. d. zvláště o schůzkách mládeže; na Malé Rusi jsou v letě na návsi tak zvané ulice, v zimě večernice a dosvitky (přástky) i brišče (pikniky); na Bílé Rusi večerinky, na Veliké Rusi suprjadky, posiděňky i besědy atd. Malorusové, jakož jsou nejpoetičtější kmen ruský, tak jsou i nejzpěvnější; mají na všechno písni. „Mo-

[1]) České čtenáře odkazujem ve mnohém ke spisu Hanuše: *Bájeslovný kalendář slovanský čili pozůstatky pokansko-svátečných obřadův slovanských* (v Praze 1860).

skal do čitaňja, Ljašek do skakaňja a naš brat kozak do spivaňja," praví trefně maloruské přísloví.

Bohatá jest i epická poesie národu ruského. Stop eposu mythologického a heroického zachovalo se málo, a ideálné jeho typy přeneseny jsou pak na bohatýry knížete Vladimíra. Předchůdcem Vladimíra, historického již bohatýra, jeví se mythický velikán Volot Volotovič, a na některých bohatýrech kruhu Vladimírova zachovaly se stopy starší mythické doby, jako jest k. p. Dunaj a jeho bojovná nevěsta, vlkodlak Volch Vseslavič (Volga Buslajevič, kníže Oleg?) znající rozličné „premudrosti," Potok (Potyk) Michajlo Ivanovič a jeho věštící žena bílá labuť, obrovský Svjatogor a j.

Utvořením se státu rusovarjažského sestavila se i v národní fantasii též celá řada družinníkův — bohatýrův země Ruské okolo Kyjevského knížete Vladimíra *Krásného Slunečka*, kteří, přebývajíce na jeho dvoře nebo na čas tam přijíždějíce, hájí země Ruské od nepřátel zevnitřních (kočovných plemen) i vnitřních (zbojníkův). Takoví jsou polobožský velikán zvláště ruskému národu milý, šťastný Ilja Muromec z Muroma, chytrý Dobrynja Nikitič z Rjazaně, smělý Aleša Popovič z Rostova, Michajlo Kazarinov z Volyně Haliče, Surovec ze Suzdale, Solovej Budimirovič z Ledence, Dunaj Ivanovič, rychlý Čurila Plenkovič, Djuk Stepanovič, a j. Polomythičtí bohatýři tito konají divy udatenství, nosí až i 70ti pudové zbraně, pijí zelené víno po vědrech, bojují s čaroději a čarodějnicemi, potvornými lidmi, ostatky to doby mythické, ba v bujném vědomí své síly vyzývají k boji i nebeské bojovníky, — jako Titani a nordičtí obři, — ve kterém však zahynou: „S těchto por (dob) i perevelis (vyhynuli) vitjazi na svjatoj Rusi." — Vedle těchto kyjevských bohatýrův jest i cyklus bohatýrův Novgorodských. Takový jest bujný Vasilij Buslajev, který pere se s celým Novgorodem a koná pouť do Jeruzalema, pověsti o gosti (kupci) Terentišči, Sadkovi, Akundinovi, a j. I v těchto podáních Novgorodských jsou rozličné mythické upomínky.

Tyto *byliny* čili *pobyvalščiny* (t. j. historické zpěvy) a *skazky* starodávných dob Vladimírových zachovaly se jenom u Velkorusův, kdežto u Malorusův není po nich skoro ani památky. Matné stopy knížecí ještě Rusi dněprovské jsou u Malorusův k. p. ve vypravování o mořském pochodě staršího knížete pohana do křesťanské země, ač nepochází-li toto vypravování i duma z časův pozdějších.[1])

Nájezd tatarský z příčin lehce pochopitelných živěji utkvěl v myslích Velkorusův než Malorusův. Památka o spustošení Kyjeva Batyjem (u Velkorusův sluje car Batyj Batyjevič, Batyr, Batyga, též Kalin) zachovala se u Malorusův ve vypravování o „rytíři Michajlikovi," jenž odnesl do Cařihradu zlatá vrata Kyjevská, u Velkorusův v bylině o bohatýrovi „Vasilijovi pijanici", který pobil pomocí Ilji Muromce tatarské vojsko Kalinovo. Pletení dřívějších i pozdějších událostí, vkládáni jich v doby Vladimíra, anachronismy druhdy nesmírné, jsou v epické poesii velkoruské velmi časté; i chán Batyj, i Mamaj obléhají Kyjev za Vladimíra, pole Kulikovo leží u Kyjeva, a na něm jednají bohatýři Kyjevští, ba i Jermak Timofejevič synovec prý Vladimírův; Ilja Muromec bije se i s Turky, a t. d. I události pozdějších dob XVI.—XVII. století si národ velkoruský leckdes zmátl; tak k. p. tovaříši Jermaka jsou i Steňka Razin, Vaňka Kain, Griška Otrepjev, ba i Ivan Mazepa; Ilja Muromec a Steňka Razin plovou na jednom korábě po Volze, a t. d. Taktéž se pletou častěji Tataři i s Litvou, a mezi zlými pohanskými Tatary a proklatou Litvou není velkého rozdílu, ba Tatarům se dává ještě přednosť. Poměr národu Ruského k „chorobré" Litvě (král Litevský slove často Cimbal nebo Čimbal) odrazil se, ovšem už velmi zmateně, k. p. v několika bylinách o knížeti Romanovi (Halickém), o Manuilovi synu Jagajlovu, a j.

Rozdělení země na Rus jižní a severovýchodní

---

[1]) Některé starší byliny velkoruské z kruhu Vladimírova podal v českém překladě pan Gebauer ve *Květech* 1867 a 1868.

objevilo se i v národní poesii. Doba samodržavné říše Moskevské odrazila se též v cyklu historických písní, kde hlavní osobou jest gosudar car a ideou národního živobytí — služba caru. *Car* jest v národní poesii velkoruské bytosť nad míru vznešená, blízká samému bohu, jemuž nelze se protiviti; i sami bujní kozáci Donští mají k němu největší úctu. Ale car jest i svým poddaným laskavým otcem, on jest „baťuškou" (tatíčkem) svým „dětuškám," radosť a žalost jeho jest radostí a žalostí všeho národu; car nemůže dopustiti se ničeho zlého, jeho soud jest vždy spravedlivý a proti jeho výroku nereptá ni jeden zločinec. Podobně jsou i *bojaři* nejvíce lidé vznešení, carovi služebníci, vojevůdci a náměstníci. Ale i útisky bojarův — náměstníkův zůstaly v paměti národu, ačkoli častěji tyto útisky jsou vlastně jen přísnost bojarína, kterou vystupoval proti zbojníkům a bujným kozákům. Ostatní národ jeví se co masa poddaných, vůbec co národ ruský, kdež rozdíly stavův a zaměstnání skoro ani nelze rozeznati.

Ale z této masy častěji se jeví odpor proti všednímu živobytí, proti pozůstávajícím řádům, a vystupují z ní mnozí nespokojenci. Takový jest „udalý (statečný), dobrý molodec." V něm kypí bujná síla, která ho vyhání z úzkého kruhu rodinného do širého světa; tu se všelijak protlouká, snáší se železnou vůlí všeliké strasti, až konečně někde zahyne „sredi polja čistago, razdolja širokago." Ale často sestupují se tito udalí dobří molodci v houfy zbojnické, kteří však odmítají názvu „razbojnikův" nazývajíce se napořád „udalými dobrými molodci." Pod svými atamany a jesauly řádí zvláště po Volze, i po Donu, přepadají koráby, karavany, unášejí dívky, i válčí neustále s carským vojskem, jsouce přesvědčeni, že vše, což činí, dobře činí. Z takových houfův udalých dobrých molodcův i zbojníkův utvořily se konečně družiny kozácké, kteří se opěvují ve zvláštním cyklu písní (o nich níže).

Z carův Ruských v poesii velkoruské zvláště slaví se Ivan Hrozný, který zatemnil ve fanta-

sii národní všechny předešlé cary. Ivan Vasiljevič „baťuška pravoslavný car, grozný car" jest sice hrozný a přísný, který trestá bojary i popy (zabití careviče připisuje národ námluvám zlého Maljuty Skuratova), ale i car silný, energický, který dobyl Kazaně i Astrachaně, vyvedl prý zradu z Kyjeva i Novgorodu. Oblíbenosť u lidu děkuje as demokratickému směru svému; opíralť se o lid proti bojarům. Z doby cara Ivana zachovaly se byliny o dobytí Kazaně, pak o zabití careviče, o praveži udalého dobrého molodce, o zajetí dvou Soročinoček, dcer Tureckého chána, o knížeti Čerkeském Mamstrjukovi Jermolajeviči, o Kostrjuku Mastrjuku, o smrti Ivana, a j. — Bouřlivá doba samozvancův zůstala v paměti národní v písních o „psu darebáku Griškovi Razstrižkovi" a o knížeti Michalu Skopin-Šujském, miláčkovi národu, ve kterěžto písni líčí se dosti věrně tehdejší stav říše Moskevské; jiné národní písně velikoruské z té doby jednají o vjezdě patriarchy Filareta do Moskvy, o nešťastném osudě carevny Xenie Godunové.

Kromě cara Ivana Hrozného zůstal v paměti národu i car Aleksěj Michajlovič, z jehož doby zachovalo se několik písní: oblehání Rigy, oblehání a dobytí kláštera Soloveckého, bitva pod Konotopem a smrt knížete Požarského, zemský sobor za příčinou návrhu krále Švédského svolaný, o narození careviče Petra, a j. Z časův cara Petra zachovaly se některé písně o vojně švédské, oblehání Orěšku, pochod pod Poltavu (oblíbený hrdina jest zvláště hrabě Boris Šeremetěv), oblehání Azova, píseň o návratě Petra v „mať Rossějušku," o smrti jeho, a t. d. Pak jsou dále písně o hraběti Rumjancevu, Černyševu zavřeném v Kostrině, a t. d. Historické písně z XVIII. a XIX. století jsou z největší části jen vojenské.

Kromě toho mají Velkorusové mnohé byliny a skazky o rozličných jiných hrdinách, jichž dobu nelze určitě vytknouti nebo kde události jsou již nad míru pomíchány; takové jsou podání k. p. o knížeti Michalovi, o caru Salamanovi, Onikovi Vojinu, o královicích Krjakovských, a j. Pak jsou

skazky, obsahu mythického i mravoučného, o rozličných osobách domácích i cizích (k. p. o reku Jeruslanovi Lazarevići, caru Saltanovi Saltanovići, původu východního, o královici Bovovi původu západoevropského, a podobné); konečně jsou četné skazky o zvířatech. Tyto předměty činí obsah i tak zvané „lubočné“ literatury, t. j. spisův pro lid tištěných na hrubém papíře a opatřených hrubými obrázky (původně vyřezávanými na lýčí — *lubu*, *lubku*).

Bujná *kozáčina*, po své vůli hulající, nikomu nepoddaná, nikoho dobrovolně pánem neuznávající, — objevila se veškerému národu ruskému co ideál živobytí, co pravý opak toho namnoze bídného živobytí, ve kterém národ v celé Ruské zemi skutečně žil v porobě svých pánův. *Kozák* jest veškerému národu ruskému, zvláště pak Malorusům, ideálem mužské statečnosti a síly, po němž touží; a to nejen, kde kozáci skutečně byli (ku příkladu na Ukrajině, v Povolží), nýbrž i ve vzdálenějších zemích ruských, kde kozákův nikdy nebylo, jako v halické Rusi, v gubernii Olonecké a j. „Kozákem“ jmenuje národ ruský i starší bohatýry z dávnějších dob; tak jest Ilja Muromec Velkorusům „starým kozákem“ nebo dokonce i „Donským kozákem“; co kozáci jeví se Malorusům i Batyj „Pilip Orliv“ a jeho dva tovaříši (ač týká-li se jeden úryvek o spustošení Kyjeva dob Batyjevých a ne pozdějších), i „lycar“ (rytíř, oblíbené příjmí Záporožcův) Michajlik.

Historických zpěvův o kozáčině zachovalo se však mnohem více u Malorusův, než u Velkorusův. Nemajíť Malorusové ani jiné epické poesie, kromě „kozácké“, kdežto u Velkorusův písně kozácké ustupují silně v pozadí před „bylinami“ dávných časův a dob říše Moskevské.

K o z á k v e l i k o r u s k ý v národní poesii jest lupu a kořisti milovný, nenávidí úřadníkův státních co pravý zbojník, ale on miluje i svoji vlast „tichý Don Ivanovič“ ba cítí potřebu vlády a přiznává ji; kozáci podnikají výpravy válečné nejen pro lup, nýbrž i k vykonání velikých činův, k dobytí carství Sibirského, které kladou k nohoum cara Ivana;

libují si i v rodinné lásce, a konečně jeví i veliký patriotismus a věrnost trůnu. Kozáci, byť i nenáviděli bojarův, vojevodův, přicházejících na Don vyšetřovat a trestat „pereměnušku" (zradu), pokořují se caru, jenž jest „volen nad jich bujnými hlavami"; Donské vojsko nazývá se „arméjuškou bílého cara", a „naša Rossijuška, naša kamenna Moskva" jest též jich vlastí, jako tichý Don Ivanovič.

Historické písně kozácké opěvují hulání kozákův Donských, Jaických, Grebenských i spojených s nimi „Záporožských chochláčův" a Tatarův po matušce Volze, po tichém Donu Ivanoviči, po baťuškovi Jaiku (Uràle) Gorynoviči, i po slavném Chvalynském moři, jich zbojnictví provozované i v zemi Ruské, i smělé výpravy proti Turkům a Tatarům, pak i v Sibíři za „Bajkalské moře na ulusy Mungalské" i „v Daurské zemi, na slavné na Amuru řece." Dobytí Sibiře Jermakem (Jermilem), některé doby z povstání Razina, Bulavina (o atamanu Nekrasovu, Floru Minajeviči), z vojny švédské za Karla XII, a konečně i z francouzské vojny roku 1812. U kozákův Urálských zachovalo se zvláště mnoho podání o „Pugači", o kozáckých bojích s Kirgizy, o neoblíbeném knížeti Volkonském, a j.

Mnohem velikolepější obraz poskytá nám *kozáčina* v národní poesii maloruské. Skvělý úkaz kozáčiny zatemnil v poesii maloruské všechny předcházející doby, z nichž v paměti národní velmi málo se zachovalo, a to již jen ve formách, dobám pozdějším přispůsobených, jak už svrchu jsme se zmínili. Za to však doba kozáčiny ukrajinské, XVI—XVIII. století, jest velmi bohata dumami, písněmi a jinými podáními, které v celku velice se blíží ku pravdě historické a ke skutečnosti. Tím také liší se epická poesie maloruská od velikoruské, která předělává fakta podle svého, často je mate, a dopouští se anachronismův, i v dobách pozdejších (k. p. Ilja Muromec, Jermak, Steňka Razin jsou nejednou vrstevníci i tovařiši), jak jsme již svrchu podotkli.

Kozák maloruský jeví se v národní poesii

co hluboce oddaný své víře pravoslavné, za niž nejednou válčí, nad míru milující i otčinu svoji Ukrajinu, po níž všude těžce vzdychá, i rodinu (kromě Nizových Záporožcův), ačkoli tato láska k rodině nemůže ho zdržeti od nějaké slavné výpravy; s milovanými tovaříši vytrhuje do pole bojovat proti Lachům i Tatarům, a dobývat sobě slávy a nesmrtelného jména mezi tovaříši. Historická podání národu maloruského o kozáčině, jak se nám zachovaly v písních, dumách (zpěvích s nerovnými verši) a skazkách, legendách možno rozděliti na tři kruhy: turecko tatarský, polský a ruský, t. j. zaujímající podání o podnicích kozákův tu proti Tatarům a Turkům, tu proti Polákům (Lachům), tu zase události v kozáčině se sběhlé po spojení Malé Rusi s Rusí Velkou.

Do prvního kruhu náležejí dumy a písně o pochodech hetmanův B a j d y (knížete Višňověckého), S v i r h o v s k é h o a S e r p j a h y (Podkovy) do Moldavy, a o válečných výpravách na Černé moře S e r p j a h y, Z b o r o v s k é h o, K u š k y, S a m i j l e n k a-K o l o m y j c e, jakož i o bojích kozákův s Tatary v stepích, ku př. zpěvy o třech bratřích Azovských, o Ivasovi Konovčenku, o kozákovi Holotě, o košovém Sirkovi. — Dobré srozumění kozákův s Lachy, jaké se jeví ku př. v dumě o hetmanu Bohdankovi a darech krále Štěpána, záhy minulo a změnilo se brzy v hrozné nepřátelství, kde kozáci každou chvíli povstávají hájit své víry i Ukrajiny. Řádu historických dum a písní o zuřivých bojích kozáctva proti „vrahům, vlkodlakům, psím Lachům" rozpočínají zpěvy o S e r p j a h o v i, pak o chrabrém N a l i v a j k o v i a L o b o d o v i (krásná duma o vítězství Čihyrinském), a boje ty zvláště živě jsou vylíčeny v divokrásné dumě „Pochod na Poláky" pod třemi atamany, S a m k e m M u š k e t e m, S t e ć k e m K u k u r u z o u (O s t r a n i n e m?) a P i v t o r o u K o ž u c h o u. Útisky po skrocení kozáckých povstání, jež dály se národu i od Lachův, i od arendatorův židovských (duma o židech — randarech), živě zůstaly v paměti národní, jakož i památka o zrádcích, přidavších se k Lachům, jako T e t e r e n k o, S a v a Č a l ý.

Zvláště bohata dumami, písněmi i j. podáními jest doba „kozáckého baťka“ Chmelnického a soudruhův jeho Lisenka, Perebijnosa, Morozenka, Nečaje a j., slavná ona doba, kde „pan Chmelnyćkij Polšču zasmutiv, Vološčinu pobidiv (porazil), Hetmanščinu zveseliv. V tojto čas buła česť słava, vijskovaja sprava, sama sebe na smich nedavała, vorohiv pid nohy toptała.“ Odnětí královského listu Barabašovi, bitvy u Žlutých Vod, Korsuně, Piljavy, na Sluči, výprava do Moldavy, bitva pod Berestečkem, Žvancem, smrt Chmelnického a j. vypisují se obšírněji nebo kratčeji v souvěkých zpěvích. — Doby po poddání Malé Rusi „východnimu bílému caru“ a spory, které pak nastaly mezi kozáky, vylíčeny jsou dílem v dumě o Fesku Andyberovi (útisky „dukův — sribljanikův,“ to jest vznešených kozákův proti „holotě“), dílem v podáních o Jiřím Chmelnickém, a zvláště v cyklu zpěvův o „proklatém“ Vyhovském, stranníku Lachův, a jeho odpůrci chrabrém Puškarovi, přívrženci bílého cara. Podobně stojí v cyklu zpěvův o Mazepovi, miláček národu „veliký rytíř“ Palij, přívrženec východního cara, proti zrádci „proklatému psu“ Mazepovi.

Zanikáním a konečným zaniknutím kozáčiny ukrajinské zanikla i epická poesie maloruská, obživnuvši jen ještě dvakráte, hroznou sečí Humaňskou (*koliivščinou*) a „atakováním“ Záporožské siče. Z té doby zachovalo se mnoho podání i písní, o podnicích hajdamákův Charka, Švačky, Šila, Zalizňáka, Honty a j., zajímavá vypravování o Záporožcích, jich zvycích a živobytí a t. d.

Historické dumy a písně ukrajinské skládali hlavně kozáci sami, očití svědkové a účastníci opěvaných činův. Bandura „podoróžnjaja“ (pocestná), kobza „malovaná“, byla „věrnou družkou“ mnohého kozáka, na níž vyléval své city radostné i žalostné (překrásná jest tu duma o smrti kozáka banduristy), ba i na Černém moři „sičoviki med kružljajuť, na bandurkach vyhravajuť, ščo sluchati miło.“ Od kozákův pak učili se dumám starci slepci, banduristi, kobzaři, kteří je zachovali do novějších ča-

sův. Nyní vyskýtá se jich už pořídku a to hlavně jen na levém břehu Dněpru, který méně utrpěv pohromami zvláště XVII. století, než pravý, zachoval více historických podání z dávných časův [1]).

Kromě „kozáka“ vystupují v poesii národu maloruského i jiné typy z jeho historie. Tak „pán“ líčí se v světle ne právě pěkném; zůstalyť útisky panstva, šlechty, jichž bylo zakoušeti lidu maloruskému, posud hluboce vryty v paměť národní. V podobném světle jeví se v národní poesii i nevěřící „Lach“ (Polák), nejčastěji co „pán“, i „Žid,“ líčený druhdy pravým humorem maloruským, i v nejčernějších barvách, pak „busurmani,“ Tataři a Turci, s kterými se Malorusové neustále sráželi. Z ostatních typických postav národní poesie maloruské uvésti dlužno „čumáka“ a „burláka,“ lidi pořád po světě se potloukající, a „opryšky“ (zbojníky, mezi nimi zvláště pověstný D o b o š) u tatránských Rusínův.

B ě l o r u s o v é nemají, pokud víme, svojí epické poesie historické; mračná historie tohoto kmenu ruského nedala jí se vyvinouti. Co mají z toho oboru, jest původu maloruského, ku př. zpěvy o r y t í ř i B a j d o v i, o kozáku S a v o v i Č a l é m.

Kromě poesie lyrické i epické má národ Ruský, Velkorusi, Bělorusi i Malorusi, i bohatou p o e s i i n á b o ž e n s k o u, písně i legendy původu křesťanského. Písně zpívají obyčejně pocestní mrzáci, slepci (u Velikorusův „kalěki perechožije“). Na tuto náboženskou poesii u Malorusův a Bělorusův měla nějaký vplyv i polská vzdělanost, která jim dala též jméno (*kanty*, *psalmy*), namnoze i formu (strofy a rým); v maloruských takových písních jest často i příměs humoru. Velkoruské však *stichy* (verše), „andělské“, „serafimské“, „cherubimské“ jsou proniknuty přísnou zbožností. Tato poesie, písně i legendy, jedná ku příkladu o živobytí Kri-

---

[1]) Mnohé historické dumy a písně ukrajinské s potřebným výkladem podali jsme v česk. překladě v *Obrazech života* 1860—62 (srv. i *Lumír* 1860); některé p. S o b o t k a ve *Květech* 1866.

sta a jeho apoštolech, o panně Marii, o ubohém Lazarovi, a o rozličných biblických událostech i apokryfických, o božím člověku Alexěji, o poustevníku careviči Joasafovi, o chrabrém Jegoriovi (Georgiovi), o sv. Mikuláši, Eliáši, Barboře a jiných svatých, cizích i domácích, ruských i jihoslovanských, jako o sv. Borisu a Glěbu, Alexandru Nevském, Michalovi a Feodoru Černihovských, o metropolitovi Petru, o sv. Urošovi atd.

Ve množství přísloví a pořekadel složil národ ruský svoji filosofii. Českému obecenstvu podal mnohá ruská přísloví Čelakovský v díle *Mudrosloví národu slovanského v příslovích* (v Praze 1852). K příslovím o Češích dodáváme tu ruské (v gub. Archangelské): „meždu Čachy i Ljachy" (mezi Čechy a Poláky), t. j tak i tak, ani dobře ani špatně, též bez díla; ku př. ve frásích: „Chorošo li tket (tká) sestra tvoja? Tak, *meždu čjachi i ljachi*," nebo: „Mnogoli nakosil sego dnja ty? Ničego nedělal, počitaj; veś deň *meždu čachi i ljachi* prošel u menja." (Srv. *Opyt oblastnago velikorusskago slovarja*, 1852, str. 112, *b*.) Přísloví to upomíná na místo v letopise Nestorově, kde se vypravuje, že kníže Svatopluk honěn božím hněvem „priběža v pustynju *mežju Ljachy i Čechy*, isproverže zlě život svoj" (v českém překladě Erbena, str. 115). Z Kyjeva dostalo se toto pořekadlo až do Novgorodu a do jeho kolonie Závoločí, nyn. Archangelska.

5. *Živobytí společenské. Poláci, Rusíni, Rusové.*

V názorech a ponětích o společenském živobytí zůstavila historie v obou kmenech ruských, jihozápadním a severovýchodním, důležité sledy, a ustálila v nich pojmy zcela protivné. Snaha k těsnému slití částí, zničení osobních pohnutek a jich podřízení moci pohnutek společných, pevně určená zákonnost společné vůle jeví se u Velkorusův i v náklonnosti k spolčování při nějakém podniku, i v jednotě rodinného života a pohlcením osobní svobody celou obcí (*mirem*); odtud má při-

vod nedílnost rodin a obecní majetek, i za starodávna tak zvané tjaglo (povinnosti) předměstí a vsí, kde nevinný zodpovéden byl za vinného, pracovitý dělal za línivého. Malorusům jest však takový řád nanejvýš protivný; rodiny dělí a drobí se, když členové cítí potřebu samostatného živobytí, zrostlé děti neuznávají nad sebou jakéhos poručníkování rodičův nebo starších příbuzných, a z krevních svazkův neodvozují se žádné povinnosti a závazky, neprýští-li se ze vzájemné lásky a vážnosti; Malorus žádá úplné svobody, maje za pravidlo „každému svoje", a pak teprvé jest dobrým synem i bratrem. Mezi Velkorusy jsou krevné svazky mnohem mocnější, nutíce již morálně členy rodiny k rozličným povinnostem a závazkům, k větší shovívavosti ke „své krvi."

Jižnoruská *hromada* není nikterak velikoruský *mir*. Hromada jest dobrovolná schůzka lidí; kdo chce, účastní se v ní, kdo nechce, odchází, tak jako za starodávna na Záporoží; každý člen hromady má se za neodvislou osobnost, závazky jeho k hromadě jsou jen v těch poměrech, které spojují členy její k vzájemné bezpečnosti a výhodám každého, velikoruský mir však jest jakýsi abstraktný výraz společné vůle, pohlcující osobní samobytnost každého. Hlavní rozdíl plyne zde ovšem ze společného držení pozemkův vší obcí, odedávna na Veliké Rusi obvyklého; nemůže li člen obce kousek země jím vzdělávaný nazvati svým majetkem, není již svobodný člověk.

Ve společenské filosofii velikoruské vylučuje se soukromé vlastnictví, a celá společnost dává osud svůj v ruce zosobnění své moci, té osobě, kterou bůh jakoby postavil nad společností co svého náměstníka, — caru, a protož všecko musí býti jeho poslušno; co náměstníku božímu náleží mu všechno, vše jest boží a carské, i před bohem i před carem jsou všichni rovni; jako bůh tak i car, vyplňující na zemi vůli boží, jedny povyšuje, druhé ponižuje („volja božja, sud carev", přísloví), a jedná li car i nespravedlivě a krutě, plní tím jen vůli boží, a proto nelze protiviti se. Car jest *go-*

sudar t. j. vlastník vládnoucí bezvýminečně vším, což jest v jeho gosudarství, jako svými věcmi, a není pouhý *gospodin*, t. j. osoba mající moc a vážnost (proto Novgorodci bouřili se, když Ivan III. změnil titul „gospodina" na „gosudara" Novgorodu, ktorý byl sám svým gosudarem); může dělati vše i rozdávati země v užívání (ne ve vlastnictví), i po vůli je zase odnímati. Když se utvořil poměr mezi takovým statkářem a robotným lidem, dostal statkář význam zosobněného miru; vůle pánova zaměňovala vlastní vůli nevolníka, pán rozdával půdu sedlákům dle svého náhledu, a kde nebylo takového pána, jako u korunních sedlákův, pohlcoval tu osobní vůli zase mir, který dle svého náhledu rozdával půdu, jemu v užívání udělenou, jednotlivcům taktéž v užívání.

V jižní Rusi, jejíž historický vývin byl jiný, neutvořilo se takové ponětí o miru. Stará údělnověčevá ponětí vyvinovala se dále a setkala se s příbuznými polskými; dřevní právo osobní svobody nebylo pohlceno převahou společenské moci a ponětí o společném vlastnictví pozemkův se neutvořilo. Polské idey regulovaly staroruské; každý zemědělec byl neodvislým vlastníkem svého zděděného; polský vplyv ubezpečil ho toliko od národní libovůle a povýšil tak bohaté, utvořil vyšší třídu, a masu chudého lidu uvrhl v porobu; velmož vládl po právu, ne z vůle carské, a nevolník neviděl v pánu, člověku svobodném, žádné vyšší svaté vůle. Mezi Malorusy zřídka nevolník lnul k pánu zvláštní náklonností, jako u Velkorusův, kdež často byly příklady neobyčejné lásky a oddanosti nevolníkův k pánům; o jich užitek zasazoval se nevolník vší silou, i kdyby jinak byl prohnaný darebák. Malorus však, není-li sám od přírody již poctivý, jest tím méně k svému pánu, kterého nejdříve ošidí; proto ony stesky velikoruských statkářův mezi Malorusy osedlých na maloruské poddané.

Bližší charakterem národním jsou Malorusové **Polákům**, ale za to dělí oba tyto národy veliká propast: národ polský vychoval a utvrdil zásady

panstva, národ jižnoruský zásady selstva. Ovšem jest polský aristokratismus zároveň i silně demokratický, nepřipouštěje povyšování sobě rovných; jižnoruský demokratismus jest i aristokratický; nemohlť národ jižnoruský zachovati úplné rovnosti a zabrániti, aby z masy jeho nevystupovaly osoby a rody snažící se povýšiti se nad masou a jí vládnouti, ale masa nejednou povstávala proti takovým osobám a hleděla je zase pohltiti. Tak i v Novgorodě obecný lid vrhá se často na Pruskou ulici, hnízdo bojarské, a na jižní Rusi hubí „černá" nebo „černecká rada" (sprostý lid a kozáctvo) „značné karmazinníky" (vyšší třídy kozácké).

Osud kmene jižnoruského ustrojil se tak, že ti, kdož povýšili se nad masu, obyčejně utráceli svoji národnost, měníce se dříve v Poláky, nyní pak ve Velkorusy. Národnost maloruská (i běloruská) byla a jest aspoň posud dědictvím jen prostého lidu, a snahy, vyskytnuvší se za novějších dob, vytvořiti z kmene maloruského zvláštní národ ruský, posud se nezdařily.

Ostatně, ať budoucnost kmene maloruského ustrojí se tak nebo onak, o jakémsi spojení — ať politickém nebo literárním — Rusínův s Poláky, s nenáviděnými „Lachy", nemůže již býti ani řeči. Kdo zná historii jižnoruskou, ponětí národu o „Laších", směr jižnoruských literátův našich dob (o velikoruských, zvláště pak o moskevských slavjanofilech ani nemluvíc), zajisté nám přisvědčí. Prázdny jsou deklamace Polákův o jakémsi svazku mezi nimi a Rusíny, který po případě má prý se zase „obnoviti"; klamouť Poláci sebe samy, věří-li ještě nyní v uskutečnění takových snův, a klam ten jest jim velmi nebezpečný.

„Na ščo vy Ljachy prinesli nam si cjačky (tretky)? Majte vy sobi svoju Polšču, a nam Ukrajina nechaj zostajetsja!" křičeli již kozáci v Perejaslavi na polské komisary r. 1649, a trefná slova promluvil i Chmelnický k propuštěným polským zajatým, chystaje se z Čihyrina na cestu do Perejaslavi přisáhnout caru Ruskému (6. ledna 1654): „Nyní, pánové Poláci, zdá se mi, že

se již na věky rozloučíme, tak že vy nebudete naši a my ne vaši; této ztráty nikdy sobě nemůžete vynahraditi, a i my neukážeme nikdy již náklonnosti k nahražení. Není to naše vina, nýbrž vaše, a proto naříkejte na sebe samy za to, co jste ztratili dobrovolně, svou vlastní nemoudrostí a lehkomyslností.“ (Kostomarov: *Bogdan Chmelnickij*, d. I. p. 310, II. p. 400.)

Tento nepřátelský poměr Rusínův k Polákům nezměnil se dosud ani za mák, a jeví se napořádí až podnes, o čemž dávají svědectví i vzájemné poměry Polákův a Rusínův halických, zasáhajíc hluboko do veřejného praktického života, i směr a působení literátův jižnoruských, jevící se v samostatných jich spisech i v „ukrajinofilském“ časopise *Osnova* (1861, 1862). Nechtějíce sami šířiti se o této věci dokládáme se jen výpovědí dvou hlavních representantův tak zvaných ukrajinofilův, Mik. Kostomarova a Pant. Kuliše.

„Dle našeho všeobecného přesvědčení“, praví Kostomarov v rozpravě *Pravda Poljakam o Rusi* (v *Osnově* 1861, 10.), „mezinárodní spory s Poláky nyní musí přestati a neobnovovati se nikdy. Ani sňatek Jagajla, ani Horodelský sněm, ani Lublinský s politickou unií, ani Brestská církevní unie, ani Deulinské, Andrusovské, Moskevské smlouvy, a nižádné historické události sloužící polským patriotům za důvody práv Polska na jihozápadní Rus, za nynějška nemají významu. O všem tom možno psáti historické knihy, učené disertace, míti čtení, mnohé z toho může se hoditi pro obraz, drama, povídku i operu, ale všechno to zároveň nikam se nehodí pro praktické ustanovení mezinárodních našich poměrův. O staré smlouvy a mezní zápisy už i proto nelze se opírati, poněvadž následující smlouvy a ohraničení zničily skutečnost prvních; následující právě taktéž zakládaly se na síle, jako dřívější svého času. Nynější ponětí o národních právech nedovolují nazývati Lublinskou unii dobrovolným spojením dvou bratrských národův; ona v skutečnosti nebyla tím, čím ji chtějí vyličovati polští pa-

trioti. To bylo dílo jednoho stavu, ne však celého národu. Národní masy tehdáž se neptali, i ona potom objevila svou nespokojenost řadou ohlasův, kterých horlivý zastánce posledního spojení snažil se minouti skromným mlčením, z příčiny jasné: tyto ohlasy nejsou příliš příjemny jeho vlasteneckému srdci a nikterak nemluví ve prospěch jeho vlasteneckých cílův. Jest čas, bratří Poláci, jest čas, abyste zanechali svojich starých povídaček, jest čas uznati, že národnost polská nemá nižádných práv na naši jižnoruskou zemi; jest čas chovati se k nám co k národu sobě rovnému, ctíti naše snahy k samostatnému a neodvislému vývinu našich národních sil, a ne považovati nás za masu, která prý nemá ani zvláštnosti, ani určitého charakteru, a jen k tomu se hodí, aby byla hrubým materiálem polské národnosti," a tak dále.

V podobném smysle pronáší se i Kuliš častěji, zvláště pak v rozpravě *Poljakam ob Ukraincach* (v *Osnově* 1862, 2.), kde rázně odmítá všeliké na čemkoli se zakládající pretense Polákův „civilisatorův" na jihozápadní Rus, nazývaje dalekosáhlé záměry Polákův na obnovení někdejšího Polska „divokými přízraky", a přísně odděluje interesy národu maloruského od tendencí šlechticko-polských, „kterých nepřiznáváme prospěšnými našemu národu." Malorusi ve svém vývinu prý dobře se obejdou i bez máločetného elementu šlechticko-polského uprostřed nich žijícího, nechce-li s nimi úplně splynouti v jeden národ, státi se skutečnými „Rusíny" i co do národnosti, a ne pouze jménem slouti „Rusíni" to jest Poláci na „Rusi" žijící. „*Já* polské i *já* ukrájinské rozešly se během času tak daleko, že Polák přes všechny snahy své nemůže vniknouti v přirozenost Ukrajince, a Ukrajinec přes všechna lákadla nechce vniknouti v přirozenost polskou. Vzdělaní representanti té i oné národnosti mohou se přátelsky scházeti ve jménu všeobecně lidských idei, a z lásky k poetičnosti vzájemných podání, ale jakmile stávají se representanty svojich národův a od ab-

straktných rozmluv přecházejí k životním otázkám, každý z nich chtěj nechtěj musí odejíti do svého táboru, a vyrovnávati se mezi sebou zbraní, která nemůže blýskati se pod jedním a tímtéž práporem. To jest věc nikoli jich libovolných theorií, to jest věc historie toho i onoho národu."

Co se týče vzájemných poměrův mezi Rusíny (zvláště Malorusy, neboť málo četní Bělorusi nezaujímají postavení závažného) a Rusy (Velkorusy), tu — zdržujíce se vlastních úvah — uvádíme výpověď téhož Kostomarova v zajímavé rozpravě *Dvě Russkija narodnosti* [1]) (v *Osnově* 1861, 3.): „Mezi námi a Poláky nemůže býti takové obměny, takového spojení a bratrství, jako s Velikorusy. Tito jsou od nás charakterem rozdílní, ale právě toto jest rukojemstvím nutnosti toho svazku: Velkorusové mají to, čeho my nemáme, a my zase můžem vyplniti mezery v jich národnosti. Malorusi uznávali a uznávají nevyhnutelnost a nerozlučnost svazku s Velkorusy, poněvadž jsou tito tak spůsobilí, jako my nespůsobilí, k organisaci, k udržení společenského tělesa a k pravidelnému jeho spravování; my zase nezůstaneme zbytečnými pro mravní civilisaci Velkorusův; důkazem může být to, že dobrý Velkorus, jak mile zavítá mezi náš národ, zajisté nás si oblíbí a pocítí sympatii k maloruskému národu; najde v něm ty oživující zásady poesie, které aby Velkorusi vyvinuli, nedopřály kruté okolnosti dřívější jich historie. Poláci ničeho od nás nedostanou, neboť jejich kmenové vlastnosti jsou tytéž, jako naše, ale i my nemůžeme ničeho od nich přejíti, kromě panstva, a toto panstvo — ubíjí naši národnost." — Výpověď tato jest tím závažnější, jelikož Kostomarov nejednou měl ostré půtky zvláště s moskevskými slavjanofily pojímaje historický vývin a vzájemné poměry Malorusův a Velkorusův namnoze jinak, než onino.

Nehledě na všeliké rozdíly Malorusův a Vel-

---

[1]) Rozpravy té jsme hojně užili u vzdělání této části ethnografické.

korusův, zjevivší se i v historickém vývině i pozůstávající v nynějších jich poměrech, jsou oba kmenové spojeni veledůležitým za našich dob spojítkem, jedním jazykem spisovným. Jazyk ten jest základem sice velikoruský, ale má posud bohatý příměsek z někdejšího jazyka knižného veškerého národu Ruského, z onoho jazyka staroslovanského — církevního, jak se byl vplyvem domácích nářečí ruských během času utvořil, a kterého se užívalo v literatuře ve vší Rusi, v Haliči, Kyjevě, Vilně, Novgorodě i v Moskvě, až do XVIII. století, kdež teprvé snažením zvláště Lomonosova dosáhl ve spisovném jazyku převahy element ruský, a sice velikoruský. Takovým jazykem — ať tak díme „slavenorossijským" — psali i malorušti Kyjevští učenci a literáti, Mohyla, Gizel, Baranovič, Prokopovič, Javorský, Konisský, i Bělorusi, Zizanij, Smotrický, Simeon Polocký, i v Moskevské Rusi kníže Kurbský, kněz Silvestr, Palicin, Košichin a j., lidé ovšem s větši části stavu duchovního nebo vychovanci duchovních. V světské literatuře jeví se větší vplyv domácích nářečí, tak v letopisech, zákonnících, aktech veřejných, sněmovných zápisech a t. d.; ale také jazyk ten není místné nářečí, nýbrž zvláštní jazyk knižný, kancelářský, na nějž na Bílé a Malé Rusi měl pak silný vplyv i jazyk polský.

Jazyk velikoruský přijat v XVIII. století za spisovný i od Malorusův, jako k. p. jazyk severofrancouzský přijat byl i Provençály, horní němčina Dolními Němci, byť i Provençalové i Dolní Němci, jsouce ve mnohém zvláštními národy, do té doby užívali v literatuře svého jazyka. Od konce XVIII. století počali někteří Malorusové v básních, povídkách a t. d. užívati svého čistého jazyka maloruského, čehož v tomto obmezení literární jednotě neškodící nelze neschvalovati. Usilují-li však někteří malorušti literáti našich dob povýšiti jazyk maloruský na jazyk spisovný kmene maloruského a utvořiti tak z brusu novou literaturu maloruskou i vědeckou, vedle pozůstávající už a vzkvétající literatury ruské, jest to věc politování hodná a, dle

našeho zdání, velice škodná nejen národu Ruskému, nýbrž i celému Slovanstvu. Snahy takové vedly by jen k roztříštění literárních sil, jichž v literatuře ruské věru není nazbyt, stěžovaly by značně vzkvétání ruské literatury a zvláště ruské vědy, k jejímuž zdárnému vývinu jest zajisté potřebí co možná širokého kruhu dělníkův, posud na literárním poli ruském dosti řídkých. Z jednoho jazyka spisovného nevyplývá ještě, aby k. p. historikové z jižní Rusi psali právě v takovém smyslu, jako moskevští slavjanofilové; vždyť zajímavé spory mezi těmato stranama vedené zajisté jen přispívají k objasnění názorův o minulosti a přítomnosti národu Ruského, a mají li o vzájemných poměrech Rusi jižní a severní Kostomarov a Kuliš jiné náhledy, než Solovjev nebo Běljajev a Lamanský, neškodí to věru pranic věci, jako neškodí rozdílné názory o francouzské historii jižního Francouze Fauriela a historikův pařížských, nebo rozbíhající se názory o císařství Římskoněmeckém historikův německých.

Ostatně potřebu jednoty spisovného jazyka uznávají sami rozumní Malorusové, užívajíce spisovného jazyka ruského i tam, kde by nemuseli (v Haliči a Uhřích), a i jeden z nejhorlivějších ukrajinofilův Kuliš praví: „Domnívati se snad mnozí budou, že píšu pod vplyvem úzkého místného patriotismu, a že sobě žádám utvořiti zvláštní literaturu, na ujmu společné literatury ruské. Pro mne by byly úsudky takové nanejvýš urážlivé“ (v epilogu k románu *Černá rada*, sepsanému původně jazykem maloruským, v *Ruské Besědě*, 1857, III., str. 123. To potvrzuje i nejnověji v listě k redaktoru *Sanktpeterburgských Vědomostí*, od 4. září 1867).

Zajisté jen společným úsilím spisovatelův — ať již z Bílé, Černé, Červené, Malé nebo Veliké Rusi pocbodících — může zdárněji vzkvétati ruská literatura a věda, a jen tehdáž, bude-li někdy státi na rovni zvláště s literaturou a vědou německou nebo italianskou, může nacházeti znenáhla průchod i k ostatním slovanským národům, kteří jen

v tom případě milerádi sáhli by i k literatuře ruské rovněž tak bohaté, jako obě ony literatury, z nichž posud hlavně čerpají (západní Slované z německé, jižní Slované z italianské), a jen v tom případě *dobrovolně* by snad uznali *přednost jazyka ruského*, co jazyka diplomatického.

Obsah.